

ANAYASACILIK EKSENİNDE
NEVİ ŞAHSINA MÜNHASİR BİR DÜŞÜN VE DEVLET ADAMI:
“KEMALİZM İDEOLOGU” MAHMUT ESAT BOZKURT

Mehmet Gödeklî*

A Man of Thought and a Statesman with Unique Characteristics
within the Frame of Constitutionalism:
“Kemalism Ideologist” Mahmut Esat Bozkurt

*“İnkılapçıyız.
Evet inkılapçıyız. Zira hayat sürekli bir değişiktir.
Durmak ölümdür. Yaşamak ve yaşatmak istediğimiz için inkılapçıyız.”*
(Bozkurt, Atatürk İhtilali’nden).

ÖZ

Mahmut Esat Bozkurt’un, Türk hukuk devrimini başlatan devlet adamı sıfatıyla hem hukuk sistemimiz hem de inkılap tarihimiz açısından en önemli şahsiyetlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında modern devletlerin temel kanunlarının iktisap edilmesine ve Yeni Türkiye’de uygulanmasına ön ayak olan bir hukuk adamı olarak Bozkurt, aynı zamanda Ankara Hukuk Fakültesi’nin kurucusu ve uluslararası Bozkurt-Lotus davasında Türk tarafının savunucusu özellikleriyle de tanınmaktadır. Gerek özel hayatında gerek devlet hayatında çok yönlü bir karaktere sahip olan Mahmut Esat, Devletin anayasal sisteminin oluşturulması devresinde, bir kısmı anayasal ve yasal sisteme de yerleştirilen oldukça önemli fikirler ileri sürmüştür. Bu makalede Bozkurt’un kısaca siyasal kariyerinden bahsedildikten sonra, esas olarak onun anayasacılık anlayışına ve bu bağlamda kendine özgü düşüncelerine ve teorilerine değinilmektedir. Bu çerçevede Mahmut Esat’ın Kemalizm öğretisi ve bu öğretiyi açıklamak üzere başvurduğu politik gerekçeler incelenmektedir. Bozkurt’un Kemalizm öğretisinin dayanağı olan milliyetçilik, demokrasi, laiklik ve sosyalizm

* Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, (mehmetgodekli@gmail.com).

kavramlarına çalışmada özellikle daha geniş bir yer ayrılmaktadır. Makalede ayrıca Bozkurt'un Türk anayasa hukukuna ilişkin gelişmeler konusundaki temel düşünceleri, anayasal sistem hakkındaki yorumları, birtakım anayasal temel hak ve hürriyetlerle ilgili kabulleri ile çeşitli siyasal sistemler hakkındaki fikirleri incelenmektedir. Anahtar kelimeler: Mahmut Esat Bozkurt, Kemalizm, anayasacılık, milliyetçilik, demokrasi.

ABSTRACT

It is accepted that Mahmut Esat Bozkurt, as the man who started the revolution in Turkish legal system, is one of the most important figures both for our legal system and revolution history. Being the jurist who pioneered the acquisition of basic laws of the modern state during the early years of the Republic and their implementations in New Turkey, Bozkurt is also known as the founder of Ankara Law School and the defender of Turkish side in international Bozkurt-Lotus case. During the constitution of the State's constitutional order, Mahmut Esat with his versatile personality both in private life and in terms of state affairs, brought forward very important ideas, some of which were even integrated to constitutional order and legal system.

In this article, after briefly referring to Bozkurt's political career, mainly his understanding of constitutionalism and his concordant unique thoughts and theories will be mentioned. Within this frame, Mahmut Esat's doctrine of Kemalism and the political rationale he depended on to explain this doctrine are analyzed. Concepts such as nationalism; secularism and socialism that are the foundations of Bozkurt's doctrine of Kemalism are particularly explored in more detail. Furthermore; Bozkurt's main ideas on the developments in the Turkish constitutional law, his comments on the constitutional system, his recognition of certain constitutional fundamental rights and liberties and his opinions on various political systems are also scrutinized in this article. Keywords: Mahmut Esat Bozkurt, Kemalism, constitutionalism, nationalism, democracy.

...

Giriş

Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Seyit Bey (1. Hükümet) ve Mustafa Necati (Uğural) Bey'den (2. Hükümet) sonraki üçüncü ve süre bakımından uzun müddet görev alan ilk adalet bakanıdır. Ali Fethi Okyar (3. Hükümet) ve İsmet İnönü (4. ve 5. Hükümetler) başbakanlıkları döneminde 23 Kasım 1924 ve 27 Eylül 1930 tarihleri arasında bu görevde bulunmuştur¹. Adalet Bakanı olduğu dönem içerisinde Mahmut Esat'ın

¹ Cumhuriyet'in ilanından önce adalet bakanlığı görevini Celalettin Arif Bey (1., 2. ve 4. İcra Vekilleri Heyeti), Refik Şevket (İnce) Bey (3. ve 5. İcra Vekilleri Heyeti), Rifat (Çalık) Bey (4. İcra Vekilleri Heyeti) ve Seyit Bey (5. İcra Vekilleri Heyeti) ifa etmişlerdir. Türk hükümetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdulhaluk Mehmet Çay, *Başlangıçtan Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, s. 2 vd. Keza bkz. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, *Geçmiş Hükümetler*, http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_CabinetHistory.aspx.

mevzuata katkıları ve adliye sisteminde radikal bir değişimden yana olan tavrı, onun “Türk hukuk devriminin mimarı” olarak anılması sonucunu doğurmuştur. Mahmut Esat’ın, temeli kuvvetli hukuk eğitiminin getirisi olarak sağlam bir hukuk bilgisine ve hukuki donanımına sahip olduğu gerek yazılarından gerek konuşmalarından sezilmektedir. Mahmut Esat’ın doktora tezi uluslararası hukuk üzerine olup, doktora sonrası aktif olarak dâhil olduğu siyasal yaşamı ölünceye kadar aralıksız devam etmiştir. Ancak politik yaşamının yanı sıra onun hukuk alanında bilim adamı kimliği de ön plana çıkmaktadır.

Belirtmek gerekir ki Mahmut Esat Bozkurt bir dönem Ankara Hukuk Mektebi’nde anayasa hukuku dersleri vermekle birlikte genellikle ismi anayasa hukukçuları arasında zikredilmemektedir. Bununla birlikte, 1921 ve 1924 anayasalarının yapım sürecinde önemli rol oynayan kişilerin başında gelmekle ve Türk anayasa tarihinde belki ilk sayılabilecek kendine özgü fikirleri savunmakla Mahmut Esat, anayasa hukuku tarihimize önemli katkısı olan şahsiyetler arasında sayılabilir. Bu nedenle onun anayasa hukuku bakış açısıyla en basit ifadeyle incelenmeye değer bir düşün adamı olduğunu ifade etmek mümkündür. Mahmut Esat Bozkurt’un anayasacılık perspektifinin konu edinildiği bu çalışmada, yazarın hayatı ve kişiliği ile Cumhuriyet’in ilanından önceki ve sonraki döneme rastlayan siyasi faaliyetlerine kısaca değinildikten sonra, Osmanlı anayasal gelişmelerinden başlayarak 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemine kadar uzanan çeşitli anayasal sorunlara ilişkin onun kendine özgü görüşleri incelenmeye çalışılmıştır².

I. Bozkurt’un Hayatı ve Kişiliği

Mahmut Esat, 1892 yılında Kuşadası’nda dünyaya gelmiştir. Babası Selçuk’ta Efes harabeleri yanında Arvalya (Eroğlu) adlı bir çiftliği bulunan, çevresinde sayılan bir zat olarak tanınan Hacımahmutoğullarından Hasan Bey adıyla bilinmektedir. Mahmut Esat hayatının ilerleyen dönemlerinde kendisini “*Bana Kuşadalı Hasan Bey’in oğlu Mahmut Esat derler*” şeklinde tanıtacaktır³. Kuşadası belediye reisliği ve İzmir İl Genel Meclisi üyeliği görevlerinde de bulunmuş olan Hasan Bey dört evliliğinden ilkinin Mahmut Esat’ın annesi Hatice Mekiye Hanımla yapmıştır. Mahmut Esat, Menekşelizadelerden Dr. Hüsnü Bey’in kızı Hatice Feheda ile olan evliliğinden üç çocuk sahibidir. Çocuklarından ikisi (Gün ve Ay) kız, diğeri (Yüksel) erkektir⁴.

² Bu çalışmada -gerekli yerde ve gerekli olduğu ölçüde değinilmek dışında- siyasi mülahazalardan ve çekişmelerden, bunlara taraf veya karşıt olmaktan bilhassa uzak durulduğunu belirtmeliyiz. Zira çalışmanın amacı, dönemin önemli isimlerine dair biyografilerde genellikle yapılageldiği gibi Mahmut Esat Bozkurt’un siyasi kişiliğinden hareketle ve politik kaygılarla yerilmesi veya keza aynı endişelerle övülmesi olmayıp, hukuk ve tarih biliminin verileri ışığında, dolayısıyla mümkün olduğunca akademik usuller doğrultusunda, Türk hukuk sisteminin/devriminin kurucusunu, yine adı geçen bilim dallarının gereklerinden hareketle ve makalenin oldukça önemli bir kısmı bizzat kendi eserlerine dayandırılmak suretiyle objektif bir incelemeye tabi tutmaktan ibarettir.

³ Tarık Ziya İşitman, *Mahmut Esat Bozkurt: Hayatı ve Hatıraları 1892-1943*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944, s. 9.

⁴ Hakkı Uyar, “*Sol Milliyetçi*” *Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13.

M. Esat ilköğretimini Kuşadası ve İzmir’de tamamladıktan sonra, İzmir İdadisini bitirerek 1908 yılında henüz 16 yaşındayken İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiş ve 1912 yılında bu fakülteden mezun olmuştur. Hayatında büyük etkisi olduğu ifade edilen dayısı Ubeydullah Efendi’nin ön ayak olması ile İsviçre’ye giden M. Esat Fribourg Üniversitesinde yeniden hukuk lisansı yapmış ve 1919 yılında aynı üniversitede doktorasını tamamlamıştır⁵. Doktora tez konusu olarak “Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi”⁶ni seçen ve Fribourg Hukuk Fakültesinde tezini başarıyla savunarak hukuk doktoru unvanı alan M. Esat, tezinde, Osmanlı’nın tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma hakkına sahip olduğunu ileri sürmüştür⁷. M. Esat’ın hukuk bilgisinin kaynağını ve hukuki meselelerde derinlemesine analiz yapabilme yeteneğini hukuk eğitiminin bu şekilde kapsamlı olmasına bağlayan yazarlar vardır⁸.

Ege Bölgesinin Yunanistan tarafından işgal edilmesi üzerine, eski başbakanlardan Şükrü Saracoğlu ve Kâzım Nuri ile beraber yurda dönerek Milli Mücadeleye katılan M. Esat, Yunan Başbakanı Venizelos’un tüm engellemelerine rağmen işgale karşı dağlardaki efelerle birlikte savaşa iştirak etmiştir⁹. M. Esat’ın Kuvayı Milliye hareketi içerisindeki eylemleri hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte, onun Milli Mücadeledeki görevinin bir yıl kadar sürdüğü tahmin edilmektedir¹⁰.

M. Esat’ın zengin kişiliğini kızı Gün Bozkurt Tekant şu sözlerle ifade etmektedir: “*Babam ailesine çok düşkündü. Annemizi çok sayar ve severdi. Benden başka şimdi hayatta olmayan iki çocuğu daha vardı; küçük kız Ay ve en küçük kardeşimiz, oğlu Yüksel. Kardeşleri ile de yakın bir ilişki içindeydi. Hukuk bilgisi yanında,engin bir tarih ve edebiyat kültürü bulunuyordu. Türk tarihinin önemli olaylarını ondan dinlediğimiz zaman hiç unutamazdık. O kadar güzel şiir okurdu ki büyük şair Yahya Kemal Beyatlı ‘Şiirlerimi sizden dinlediğim zaman daha çok beğeniyorum.’ demiş. Şiir okurken annemin dinlemesini isterdi. Onun fikirlerine çok önem*

⁵ Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 7 vd.

⁶ Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine: Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri*, Çev. Ahmet Öylek, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 2008. Çalışmanın kapağında Blunsthli’nin “*Ulusların hakları bütün anlaşmaların üzerindedir*” ifadesine yer verilmesi dikkat çekicidir.

⁷ Tezin sonuç kısmında kapitülasyonları birer anlaşma olarak incelemeyi uygun gördüğünü belirten Bozkurt, gerek tek gerekse iki taraflı anlaşma olarak ele alınsın, kapitülasyonların her halde ortadan kaldırılmasının hukuki gerekçesinin varlığını şu şekilde kaleme almıştır: “*Tek taraflı anlaşma gerçekten de âkitlerden biri tarafından tek taraflı bir fesih ile ortadan kaldırılabilir. İki taraflı anlaşma ise, eğer zaman içinde meydana gelen olaylar ve getirilen değişiklikler sonucu âkitlerin yaşamsal çıkarları için ciddi bir engel oluşturuyorsa, yine, onun içeriği artık yeni durumlarla ve bağlı olduğu koşullarla bağdaşmıyorsa, bu nedenle de varlığını sürdüremez, çünkü âkit tarafların rızasından yoksun bir anlaşma aynı zamanda iki tarafın rızasının özünü oluşturan şeyden de yoksundur. Ancak ne biçimde ne de tarafların ortak niyetinde herhangi bir anlaşma özelliği bulamıyoruz...*”. Mahmud Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları*, s. 145.

⁸ Kemal Arı, “Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği”, -*Ölümünün 50. Yılında- Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu (Bildiriler, Tartışmalar)*, Kuşadası, 21 Aralık 1993, s. 190.

⁹ Işıtman, *Mahmut Esat Bozkurt*, s. 12.

¹⁰ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 15.

verirdi. Babamın özelliklerinden birisi de çok şakacı olmasıydı. Atatürk'ün devrimci Adalet Bakanı evde eşi ve çocuklarıyla şakalaşan, gülen, neşeli bir insandı. Arkadaşlarıyla da, bilhassa Saracoğlu Şükrü Bey'le, devamlı zarif espriler yaparlardı ve hepimizi güldürürlerdi. Bunun yanında Mahmut Esat çok merhametli, hassas ve mütevazı bir insandı”¹¹. Hocası Cemil Bilsel tarafından millet ve memleket işlerinde “kararlı, vakarlı ve dikkatli” olmasına rağmen, özel hayatında “nizamsız ve intizamsız” olarak tanımlanan M. Esat'ın kuvvetli bünyesine rağmen genç yaşta ölümü buna bağlanmaktadır¹².

M. Esat, içinde bulunduğu dönemin doğal bir sonucu olarak milliyetçi ve yurtsever bir kişidir. Öyle ki M. Esat'ın milliyetçiliği onun siyasi hayatında olduğu kadar kişilik özellikleri içerisinde sayılacak ölçüde önemli bir yer de kaplamaktadır. Bazı yazarlarca “şoven milliyetçi” veya “müfrit milliyetçi” sıfatıyla anılması veya milliyetçilikte ifrata düştüğünün söylenmesi¹³, elbette hayatı boyunca savunduğu aşırı milliyetçi görüşlerin etkisi sonucudur. Bununla birlikte M. Esat'ın yalnızca milliyetçilikle özdeşleştirilmesi onun devlet ve toplum düzeni ile ilgili ilginç ve kendine özgü düşüncelerinin göz ardı edilmesi ve çok yönlü kişiliğinin anlaşılmasında sonucunu doğurmaya müsaittir. Hâlbuki dikkatle incelendiğinde M. Esat'ın belki “Marksist milliyetçi” olarak dahi anılması olanaklıdır. Bozkurt'un siyasi yaşamı ve devlet yönetimine dair fikirleri irdelendiğinde ayrıntılar daha net görülecektir.

M. Esat aynı zamanda ağır konuşmasıyla tanınmakta ve büyük bir hatip olarak da bilinmektedir. Gerçekten onun meclis konuşmalarından, kitap ve gazete yazılarından belagatinin seviyesi anlaşılabilir¹⁴. Henüz 16 yaşında iken yerel bir gazetede yazmaya başlayan M. Esat 43 yaşına kadar çeşitli mecralarda yazılarına aralıksız devam etmiştir. Milli Mücadele öncesi *Hizmet*, *İttihad*, *Köylü* ve *Ahenk* gazetelerinde; Milli Mücadele yıllarında Ankara'da *Yeni Gün*, *Anadoluda Yeni Gün*, *Hakimiyet-i Milliye*; Cumhuriyet döneminde ise *Vatan*, *Sada-yı Hak*, *Halk Dostu*, *Anadolu*, *Son Posta*, *Halkın Sesi*, *Tan*, *Yeni Asır*, *Ulus* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde yazıları yayımlanmıştır¹⁵.

Bozkurt'un kaleme aldığı başlıca eserler ise şu şekilde sıralanabilir: 1) *Beynelmîlel Bozkurt - Lotüs Davası'nda Türkiye - Fransa Müdafaları* (Ankara, 1927), 11) *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine* (Doktora Tezi) (İstanbul, 1928), 111) *Türk İhtilalinde Vatan Müdafası* (İzmir, 1934), 14) *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları* (İzmir, 1939), v)

¹¹ Gün Bozkurt Tekant, “Babam Mahmut Esat Bozkurt”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 100-101.

¹² Cemil Bilsel, “Heyecan, İnan ve İnkılâp Adamı Mahmut Esat”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944, s. 50.

¹³ Ali Ağâh Dinel, “M. E. Bozkurt'un Tabutu Arkasından Giderken”, *Anadolu*, 27 Aralık 1943; Orhan Rahmi Gökçe, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Anadolu*, 25 Aralık 1943.

¹⁴ Uyar (“*Sol Milliyetçi*”, s. 162-244), Mahmut Esat Bozkurt'un gazete yazılarından bir kısmını Ekler başlığı altında bir araya getirmiştir. Bu çalışmada referans alınan bazı gazete yazıları, bilhassa Türkçeleştirilmiş olanlar için adı geçen bölümde yer verilen makalelerden de yararlanılmıştır. Mahmut Esat'ın kitap, makale ve konuşmalarının geniş bir isim listesi için ayrıca bkz. Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 136-150.

¹⁵ Nail Topal, *Ateşten Adam Ya Da Bozkurt*, Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Grubu Yayınları, İzmir, 2012, s. 161.

Devletlerarası Hak “Hukuku Düvel” (Ankara, 1940), vı) *Atatürk İhtilali* (İstanbul, 1940), vıı) *Aksak Demir’in Devlet Politikası* (İstanbul, 1943)¹⁶. M. Esat, TBMM’ye seçildiği 1920 yılından (28 yaşından) hayatını kaybettiği 1943 yılına (51 yaşına) kadar aralıksız biçimde parlamento üyeliğine devam etmiştir. 1943 yılında ölümü ile sonuçlanan krizden az bir zaman önce *Yeni Sabah* gazetesindeki son yazısını kaleme almıştır¹⁷.

II. Bozkurt’un Siyasi Yaşamı

A. Milli Mücadele Dönemi

M. Esat, Türk Devriminin ve Kemalizm düşüncesinin en önde gelen savunucularından ve ilk teorisyenlerinden biridir. Türk Devrimi’ne genç yaşlardan beri inanan M. Esat, 23 Nisan 1920’de açılan TBMM’ye henüz 28 yaşında iken İzmir milletvekili olarak seçilmiş ve İzmirli diğer milletvekilleriyle birlikte 15 Mayıs 1920’de mazbatasını meclisçe onaylanmıştır. M. Esat’ın 1920 yılının Ağustos ayının ortalarında ilk kez meclis toplantılarına katıldığı görülmektedir¹⁸. Mahmut Esat bu tarihten itibaren ölümüne kadar geçen sürede sürekli biçimde parlamentoda yer almıştır.

Birinci Meclis döneminde genel oya karşı olan ve mesleki temsil sistemini savunan M. Esat, bu dönemde resmi olarak Atatürk’ün isteğiyle 1920’de kurulan¹⁹ ve üç aylık ömrü olan Türkiye Komünist Fırkasının kurucuları arasında yer almaktadır. Yine Birinci Meclisin 11-15 Mayıs 1920 tarihli oturumlarında içtüzüğü belirlenen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yönetim kurulu üyeleri arasında M. Esat da bulunmaktadır²⁰.

Milli Mücadele döneminde, Birinci İnönü zaferi sonrası Londra’da müzakerelere katılan Bekir Sami Bey heyetinde Türkiye’yi temsilen yer alan M. Esat’ın, yine bu dönemde üyelerinin büyük çoğunluğu sosyalist eğilimli olan Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği’nin üyeliğinde ve muvakkat idare heyetinde bulunduğu görülmektedir²¹. Kurtuluş Savaşı sırasında Kastamonu İstiklal Mahkemesine 13 Ağustos 1921’de üye olarak seçildikten iki gün sonra bu görevden ayrılmıştır. M. Esat’a TBMM tarafından 24 Nisan 1924 tarihinde 1659 sıra numarasıyla kırmızı-yeşil İstiklal Madalyası verilmiştir²².

¹⁶ Topal, *Ateşten Adam*, s. 161.

¹⁷ Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, “Yürekler Acısı”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944, s. 37-39.

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3, (31. VII. 1336 tarihli kırk birinci içtimadan 6. IX. 1336 tarihli altmışıncı içtimaaya kadar), TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, Ankara, 1981.

¹⁹ 14 Temmuz 1920’de gizli Türkiye Komünist Fırkası doğmuş, bu örgüt Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasına dönüşmüştür. Rahatsızlık duyulan bu hareketin denetlenebilmesi amacıyla Atatürk tarafından resmi Türkiye Komünist Fırkası kurdurulmuş ancak Çerkez Ethem ayaklanmasının ardından bu oluşum da kapatılmıştır. Bkz. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, 2. Cilt, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 20.

²⁰ Bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, 1. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 1994, s. 297. TBMM tutanak fihristi ve tarih sıralı içeriklerine erişim için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html.

²¹ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 34.

²² Bkz. Çoker, s. 653. Yeşil İstiklal Madalyası cephede savaşmayan milletvekillerine, Kırmızı İstiklal

M. Esat 28 yaşında milletvekili olmasını takiben kendisine bakanlık teklifleri gelmeye başlamıştır. 1920 yılı sonlarında Maarif Vekilliği ve Adliye Vekilliği için TBMM’ye aday gösterilmesine rağmen, her iki bakanlığı da reddetmiştir. Maarif Vekilliğini eğitim işlerinde uzman olmadığı gerekçesiyle; Adliye Vekilliği’ni ise hukuk alanında gördüğü eğitimin Türkiye’nin adalet sisteminde ve kanunlarında radikal değişiklikler yapmayı gerektirdiği, bunun ise görev başında bulunan Hükümetle mümkün olmadığı gerekçesiyle kabul etmediği görülmektedir²³. Birinci TBMM döneminde yeni hükümetlerin göreve gelmesiyle birlikte 12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1922 tarihleri arasında Rauf Orbay Hükümetinde (IV. İcra Vekilleri Heyeti), 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923 tarihleri arasında da Fethi Okyar Hükümetinde (V. İcra Vekilleri Heyeti) İktisat Vekilliği görevini kabul etmiştir²⁴.

M. Esat ilk olarak İktisat Vekili olarak görev yaptığı IV. ve V. İcra Vekilleri Heyetleri döneminde birçok yenilik hareketlerine girişmiştir. Örneğin öğretilerde değinilen 1922 yılında “Türkiye Köy Bankaları Kanunu Projesi” ile 1923 yılında “İstihsal ve Alım Satım Ortaklık Nizamname Nümunesi”nin hazırlanması; 1924 yılında Karl Marks’ın “Kapital” isimli eserinin Türkçe’ye tercümesine başlanması; 1923 yılında “Alat ve Edavat-ı Ziraiye Mukavelenamesi”nin imzalanması; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında “İzmir İktisat Kongresi”nin toplanması ve 26 Ağustos 1923 tarihinde Mesai Kanunu Tasarısı²⁵’nin Meclise sunulması faaliyetleri bu başlık altında sıralanabilir²⁶.

B. Cumhuriyet Dönemi

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından yeni bir anayasa yapılması konusundaki tartışmalarda M. Esat’ın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu dönemde Kanunu Esasi Encümeni tarafından hazırlanan 1924 Anayasa Tasarısına karşı çıkanların başında M. Esat yer almaktadır. Özellikle cumhurbaşkanının yetkileri ve meclisi fesih hakkının isabetli olmadığını, 1921 Anayasasını tamamlamasına rağmen 1924 Anayasasında öncesine kıyasla bazı tavizlerin verildiğini savunmaktadır.

Cumhuriyetin henüz ilk yıllarında Adalet Bakanı olan M. Esat, Kasım 1924 ile Eylül 1930 tarihleri arasında bu görevi icra etmiştir²⁷. Hukuk alanında köklü değişiklikler yapı-

Madalyası ise milletvekili olup cephede de savaşmış olanlara verilmekteydi. Bkz. Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 34.

²³ Rauf Orbay ve Fethi Okyar hükümetlerinden önce, I. İcra Vekilleri Heyetine (3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921) Mustafa Kemal Paşa, II. (24 Ocak 1921 - 19 Mayıs 1921) ve III. (19 Mayıs 1921 - 9 Temmuz 1922) İcra Vekilleri Heyetlerine ise Fevzi Çakmak başkanlık etmiştir.

²⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1. Dönem, 21. Cilt, 72. Birleşim, s. 358-362, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=358:362&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=21&v_birlesim=072; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 1. Cilt, 4. Birleşim, s. 60-62, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=60:62&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=004.

²⁵ Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, İ. 26, C. 1, 17.12.1341, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c020/b026/tbmm020200260173.pdf>.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 35-47.

²⁷ Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Okyar Hükümeti Bakanlar Kurulu*, 22.11.1924 - 3.3.1925,

ması gerektiği yönündeki düşüncesini Adalet Bakanlığı sırasında eyleme dönüştürmüş ve yabancı hukukun ilerici düzenlemelerinin benimsenmesi yoluyla laik hukuk sisteminin temel yasalarının oluşturulmasını sağlamıştır. Türk Medeni Kanunu (1926), Türk Ceza Kanunu (1926), Ticaret Kanunu (1926), Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu (1926), Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (1929), İcra İflas Kanunu (1929) gibi önemli yasal değişiklikler M. Esat tarafından, onun bakanlığı döneminde hayata geçirilmiştir²⁸.

1925 yılında Hukuk Devrimi'ni yaşatmak üzere Ankara Adliye Hukuk Mektebini (Ankara Hukuk Fakültesi) kuran M. Esat, Adalet Bakanlığı süresince Hukuk Fakültesinin Profesörler Meclisi başkanlığını da yürütmüştür²⁹. Ankara Hukuk Fakültesinde 1941 yılına kadar “Devletler Umumi Hukuku” dersini, aynı yıla kadar Siyasal Bilgiler Fakültesinde de “Anayasa Hukuku” ile “Devrim Tarihi” derslerini profesör unvanı ile okutmuştur³⁰. Türk Devrimi'nin önde gelen teorisyenlerinden biri olan M. Esat, 1930'lu yıllarda faşizm, nazizm ve komünizm gibi ideolojilerden Türk gençliğini korumak ve Türk Devrimi'ni gençliğe benimsetmek amacıyla üniversitelere 1934 yılında konulan Devrim Tarihi derslerini okutmak üzere Recep Peker, Yusuf Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşenk ile birlikte görevlendirilmiştir.

Türk hukuk tarihinde önemli yeri olan Bozkurt-Lotus davasında Türkiye'nin savunmasını dönemin Adalet Bakanı ve hukuk devriminin başlatıcısı olan M. Esat üstlenmiştir³¹. “Bozkurt” adlı kömür yüklü Türk gemisi ile “Lotus” adlı Fransız ticaret gemisi, 2 Ağustos 1926 tarihinde Ege Denizi açıklarında uluslararası sularda çarpışmış ve bu kazada Bozkurt gemisinden 8 mürettebat hayatını kaybetmiştir. Lotus gemisi Bozkurt gemisinin kaptanını ve birkaç tayfasını kurtararak İstanbul'a gelmiştir. Kazada ölenlerin ailelerinin şikâyetçi olması üzerine başlatılan soruşturma kapsamında Bozkurt'un kaptanı Hasan ve Lotus'un kaptanı

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB3.htm>; *III. İnönü Hükümeti Bakanlar Kurulu*, 3.3.1925 - 1.11.1927, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB4.htm>; *IV. İnönü Hükümeti Bakanlar Kurulu*, 1.11.1927 - 27.9.1930, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB5.htm>.

²⁸ Türkiye'nin bugünkü hukuk sistemine geçiş süreci için bkz. Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihâl Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996, s. 306 vd.

²⁹ Baha Kantar, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3-4, Ankara, 1950, s. 2. Mumcu'ya göre, Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu M. Esat'ın hukuk devrimi pratiğine hazırlığının simgelerindendir: “*Büyük yurtsever, yüreği ve kafası ülkü dolu Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Gazi'den hukuk devrimini hazırlama buyruğunu artık almıştı. Bir yandan memleketin bünyesine en uygun Batı medenî kanunları incelenirken, bir yandan da bu yeni konulacak yasaları öğretecek, öğrenecek ve uygulayacak elemanların yetiştirilmesi için hazırlıklar yapılıyordu*”. Ahmet Mumcu, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 1-4, Ankara, 1995, s. 548.

³⁰ Cemil Bilsel, “5 İkincişrin ve Mahmut Esat Bozkurt”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Ankara, 1943, s. 305-314. Ankara Hukuk Mektebi'nde Ahmet (Ağaoğlu) Bey'den sonra 1926 yılında anayasa hukuku dersi de M. Esat Bey tarafından verilmiştir. Bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt: I, Ekin Yayınları, 2011, s. 98.

³¹ Bozkurt-Lotus davasında Mahmut Esat'ın savunma hazırlamak için çabalaması ve Lahey Adalet Divanı'na başvuruyu kabul ettirmesi hakkında bkz. Nihat Erim, “Hatırasını Anarken Mahmut Esat Bozkurt”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944, s. 59.

Demons tutuklanmış; yapılan yargılamada taksirle ölüme neden olmaktan dolayı Hasan’a 4 ay hapis, Demons’a da 80 gün hapis ve 22 lira para cezası verilmiştir. Fransa bu yargılamaya itiraz etmiş, Türkiye’ye nota vererek açık denizde işlenen suçtan dolayı bir Fransız vatandaşını Türkiye’nin yargılama yetkisinin olmadığını ileri sürmüştür. Buna karşılık Türkiye bu notayı reddederek Türk mahkemelerinin davaya bakma yetkisi bulunduğunu ve ayrıca mahkemenin aldığı karara Hükümetin müdahale etmesinin söz konusu olmadığını bildirmiştir³². Her iki ülke aralarında anlaşarak 1927 yılında konuyu Lahey Uluslararası Adalet Divanı’na götürmeye karar vermişlerdir. Lahey’de Türkiye’yi temsil eden M. Esat, Fransız tezlerini çürütürken Uluslararası Adalet Divanı’nın Fransa aleyhine karar vermesini sağlayan çarpıcı bir savunma yapmıştır³³. Bu başarısı dolayısıyla 1934 yılında Soyadı Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte Atatürk tarafından M. Esat’a “Bozkurt” soyadı verilmiştir.

M. Esat 1930’lu yıllarda Nebizade Hamdi tarafından çıkarılan ve kendisini “sol milliyetçi” olarak vasıflandıran “*Halk Dostu*” gazetesinde yazılar yazmıştır. Atatürk’e yazdığı bir mektupta kendisinin İttihat ve Terakki’nin sol kanadına mensup olduğunu ifade eden M. Esat, aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin kültür kuruluşu olan Türk Ocaklarına üye olması münasebetiyle 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılması üzerine ülkede birliğin sağlanmasını önlediği gerekçesiyle³⁴ masonluk karşıtı faaliyetlere başlamıştır. Mason localarının 9 Ekim 1935’te kendisini feshettiğini açıklamasında M. Esat’ın çabalarının önemli rol oynadığını söylemek mümkündür³⁵.

21 Eylül 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemeleri sırasında³⁶ M.

³² Tezcan’a göre, ceza hukukunun yer bakımından uygulanması bahsinde mağdura göre şahsiliik prensibine dayanak gösterilen, Bozkurt-Lotus davası sonucu hükmedilen karar sebebiyle bugün de “Devletler hukukunda yargı yetkisini sınırlayan bir kural olmayan konularda devletler yargı yetkisine sahip olduklarını ileri sürebilirler” denilebilir. Durmuş Tezcan, “Yurt Dışında İşlenen Suçlarda Türk Hukuku Bakımından Yabancı Ceza Kanununun Değeri Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 1, Ankara, 1984, s. 122.

³³ Ayrıntılı bilgi ve davanın tam metni için bkz. Permanent Court of International Justice, Twelfth (Ordinary) Session, *The Case of the S.S. Lotus, France v. Turkey*, Judgment No. 9, 7 September 1927, http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.09.07_lotus.htm.

³⁴ Mahmut Esat, “Masonluk Meselesi (2)”, *Anadolu*, 18-19-20 Ekim 1931.

³⁵ Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, *Masonlar Dinleyiniz!*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005. Adalet Bakanı iken inceleme bile yaptırmadığı masonluk cemiyetinin sonraları kapatılmasını istediği eleştirilerini M. Esat şu şekilde yanıtlamaktadır: “Ben, bugün bir tekke gibi kapatılması lüzumuna kani olduğum farmasonluk tarikatını Adliye Vekili iken takip etmemekle vazifemi yerine getirmediğim. Fakat benim bu farz olunan ihmalem, siyasi, gizli, milliyet aleyhtarı farmasonluk teşekkülünün memleketimizde, kanunlar hilafına devam edip gitmesini mi icap ettirir? Benim yapmamaklığımla beyaz kara, kara beyaz olur mu?!” Mahmut Esat, “Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım”, *Anadolu*, 26 Ekim 1931.

³⁶ Mahmut Esat’ın hayatta olduğu dönemde iki kez ciddi anlamda çok partili hayata geçiş denemesi yaşanmıştır. Bunlardan ilki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir diğeri ise Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkasından ayrılan milletvekilleri ile ordudaki görevlerinden ayrılan milletvekilleri tarafından 17 Kasım 1924’te kurulmuştur. Partinin genel başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa yapmıştır. Serbest piyasa düzenini ve liberal ekonomiyi savunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, halkın dinî duygularını politik amaçlarına alet ederek Şeyh

Esat Adalet Bakanlığı görevinden istifa etmiştir. İstifa nedenleri konusunda çok çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. İsmet İnönü tarafından görevden alındığı iddiası karşısında İnönü, M. Esat'ın önceden birkaç kez görevden ayrılmak istediğini fakat kendisinin reddettiğini, bu kez ısrar etmesi üzerine istifayı kabul ettiğini belirterek bundan üzüntü duyduğunu açıklamıştır. M. Esat ise istifa telgrafında gerekçe olarak Türk Devrimi ve millet aleyhine olan gelişmeler nedeniyle serbestçe çalışmak istemesini göstermiştir³⁷. Bu tarihten sonra M. Esat herhangi bir bakanlıkta görev almayarak milletvekilliği görevini ölüm tarihi olan 1943 yılına kadar sürdürmüştür.

III. Bozkurt'un Anayasacılık Perspektifi

1. Osmanlı Anayasal Gelişmeleri

M. Esat'ın Osmanlı anayasal metinleri karşısında tutumunun genel anlamda olumlu olduğu söylenebilir. Osmanlı anayasal gelişmelerinin Türk Devrimi'nin altyapısını oluşturduğunu düşünmekte ve bu metinleri eksiklerine karşın ilerici belgeler olarak algılamaktadır. Söz konusu ilerici metinler liderlerin bir eseridir fakat halka rağmen gerçekleşen tepeden inme hareketler de değildir. M. Esat, söz gelimi Tanzimat Fermanını Koca Reşit Paşa'nın, 1876 Anayasasını ise Mithat Paşa'nın eseri olarak görmekte ancak bu gelişmeleri -M. Kemal'in aksine- dış zorlama ve baskılara değil; derebeylik, eşkıyalık, mezhep çatışmaları, din anlaşmazlığı, isyanlar, devlet örgütünün yozlaşması veya yönetimdeki karışıklıklar gibi iç nedenlere bağlamaktadır³⁸.

Bu algının M. Kemal'in anayasal gelişme tezleri ile tam olarak örtüşmemesi ilgi çekicidir. Örneğin Bozkurt, Tanzimat Fermanı ile ne kazanıldığı sorusuna yanıt olarak İngiliz

---

Sait ayaklanmasında etkin rolü olduğunun tespit edilmesi üzerine 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise M. Kemal Paşa'nın isteği üzerine 12 Ağustos 1930'da Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Partinin kurucuları, cumhuriyetçi ve laik düşünceden yana olan kişiler olmasına rağmen parti teşkilatlanmaya başladıkça cumhuriyete ve laik düşünceye karşı olanların da bu partinin yerel örgütlerinde görev alması üzerine Fethi Bey ve kurucular, 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasını feshetmişlerdir.

³⁷ Buna karşılık görebildiğimiz kadarıyla istifasının nedenleri konusunda Mahmut Esat, Mecliste muhalefetin merakını tatmin edecek detaylı bir açıklama yapmamış, istifasını gündeme getiren Fethi Bey'e hitaben meclis kürsüsünden şu sözleri söylemekle yetinmiştir: “*Muhterem arkadaşlar; Fethi Bey, bütün dünyada kabul edilmiş muhalefet nezaketini de tecavüz ederek istifa etmiş vekiller etrafında fazla tevakkuf etti ve bunların istifasından mütevellit memnuniyetlerini izhar ettiler. Şunu söylemek isterim ki muhalefet liderinin ve muhalefet partisinin benim istifamdan memnun olması, benim için belli başlı bir kuvvettir. Eğer muhalefet partisi istifamdan müteessir olsa idi bunu kendim için bir zaaf telâkki ederdim. Şunu da kaydetmeliyim ki; eğer Fethi Bey niçin istifa ettiğimi çok merak ediyorsa; istifam gazetelerde çıktı ve İsmet Paşa Hazretleri bir mektup yazdılar, okurlarsa tenevvür ederler. Fakat bir noktaya daha temas etmek isterim; mütemadiyen istifamdan memnun olan Fethi Beye haber vereyim ki, kendisi ile ve temsil ettiği fırkası ile alın altına çarpışmaktan korkacak değilim*”. Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu/Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 196.

³⁸ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33-34.

Şartı (Magna Carta)³⁹ ile Fransız İhtilalinin İnsan Hakları Beyannamesine uyguladığı kuralı göstermektedir. Adı geçen belgeleri aynı zamanda siyasi ihtilalin birer örneği olarak da ele almaktadır. Siyasal anlamda ihtilal ise “*Teşkilâtı esasiye kanununun, kanuni, nizami usullerle vücade getirilen tadiller yerine birden bire ortadan kaldırılması, yıkılmasıdır*”⁴⁰. Örneğin 1905 Rusya İhtilali veya 1908 Osmanlı İhtilali (Kanunu Esasi) siyasi anlamda ihtilal içinde anılabilir⁴¹. Keza 1876 Mithat Paşa Kanunu Esasisi ve bunun neticesi olarak 1878 yılına kadar süren Osmanlı parlamento rejimi siyasi ihtilal örneğidir. 1876 Anayasası silaha ve zora dayanmadığı halde, 1908 Anayasası zorla ve silah gücü ile başarılan bir ihtilalin sonucudur⁴².

Tanzimat programının en esaslı hedefi, Mahmut Esat’ın düşüncesine göre, Türkiye’yi yeni bir devlet anlayışıyla donatmaktır. Buna karşılık Tanzimat’ın geniş düşünceli ve açık görüşlü ihtilalcileri maksatlarının yüksekliğine rağmen, görüşleri doğrultusunda işler başaramamışlardır. M. Esat, Tanzimat ihtilalcileri olarak nitelediği aydınların bütün fedakârlıkları halkın selameti için yaptıklarından şüphe duymadığını belirtmekte ancak bu aydınları kesin bir cesaretle hareket etmedikleri için de eleştirmektedir⁴³. İslahat Dönemi ise kapitülasyonları silemediği için eksiktir. İslahat Fermanı ile getirilen yeniliklere karşılık Türkiye, Avrupa devletleri arasına girememiş, “yarım medeni devletler” içerisinde yer almaya devam etmiştir. Avrupa devletleri zümresine dâhil olmak için yapılması gereken yenilikler, 1876 Anayasası (I. Meşrutiyet) ve 1908 Anayasa değişiklikleri (II. Meşrutiyet) döneminde gerçekleştirilmeye çalışılsa bile bu yenilik hareketleri de Tanzimatın değiştirilmiş parçaları olmaktan öteye gidememiştir. 1918 milli hareketi ise Tanzimat ile başlayan bir asırlık yenilik hareketleri tarihimizi en esaslı biçimde tamamlamıştır⁴⁴.

Kemalist anayasal tezlerin oluşumunda katkısı büyük olan M. Esat, böylelikle, Türk devriminin lideri M. Kemal’in Osmanlı anayasal hareketlerini olumsuz bulan ve Kurtuluş Savaşı sonrası gelişmeleri Osmanlı anayasal hareketlerinin inkârı sayan daha radikal görüşlerinden yana tavır almamaktadır. Bozkurt, Türk Devrimi’nin anayasal açıdan ulaştığı aşamayı 1839 Tanzimat yenilikçiliği ile başlayan, 1876 ve 1909 anayasal gelişmeleriyle devam edip Milli Mücadele günlerine ulaşan bir birikim ve süreklilik olarak algılamaktadır. Öyle ki bu anayasal gelişim hareketlerinin köklerinin Osmanlı’dan da önceye, eski Türk demokratiğine dayandığını düşünmekte ve Osmanlı saltanatına rağmen milli karakterin bir özelliği olan demokratiğin devam ettiğini belirtmektedir⁴⁵.

³⁹ Örneğin Arsal, Avrupa’da ilk yazılı anayasa olarak kabul ettiği “Büyük Hürriyet Beratı”nın İngiliz münevverleri için bir tür siyasi ilmihal ve hürriyet için mücadelede rehber niteliği taşıdığını, Magna Carta’dan sonraki mücadele sayesinde kazanılan haklarla bunları saptayan hukuki belgelerin, onun neticeleri ve halefleri olduğunu ifade etmektedir. Sadri Maksudi Arsal, “İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safhaları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 6, Sayı: 1, İstanbul, 1940, s. 17-18.

⁴⁰ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali, Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1940, s. 8, 15, 22.

⁴¹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 65.

⁴² Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 67.

⁴³ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 10”, *Sada-yı Hak*, 4 Haziran 1924.

⁴⁴ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 10”, *Sada-yı Hak*, 4 Haziran 1924.

⁴⁵ Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, s. 35.

2. Milletlerin İhtilal Hakkı ve Türk İhtilalinin Prensipleri

M. Esat milletlerin ihtilal hakkının olup olmadığı sorusuna yanıt aradığı *Atatürk İhtilali* isimli eserinde aralarında John Locke, Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Paul Janey, Jean Jaures, Jean Jacques Rousseau, Johann Fichte, Karl Marks ve Friedrich Engels'in de yer aldığı birçok düşünürden alıntılar yapıp örnekler göstererek neticede ihtilalin uluslar için bir hak olduğu çıkarımına ulaşmaktadır.

Mahmut Esat Bozkurt'a göre tam ve kâmil anlamı ile ihtilal, “*siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan mevcut bir nizamın yerine; yine siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik bakımdan zorla ve ekseriya silah gücü ile başarılan yeni ve ileri bir nizam kuran harekettir*”. Bu tanımdan hareketle tam anlamıyla ihtilalden söz edilebilmesi için yalnız siyasi yeniliklerin gerçekleştirilmesi veya yalnız toplumsal ya da iktisadi ilerlemelerin hedeflenmesi yeterli değildir. “Kâmil” ihtilallerin dört unsuru taşıması zorunludur: Siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik alana girmek ve ileri bir rejim kurmak. Bu bağlamda dört unsuru da sağlayan, nizamı baştan başa değiştirerek ileri götüren 1789 Fransız İhtilali, 1917 Rus Sosyalist İhtilali ve 1919 Atatürk İhtilali kâmil anlamda ihtilal örnekleridir⁴⁶. Eğer sistemi ileri taşımayan bir hareketten bahsediliyorsa, bu hareket zora ve silah gücüne dayansa ve siyasi, ekonomik, toplumsal değişiklikler yaratsa bile ihtilal olamaz. Böyle bir hareket ihtilal değil, ancak kaytıklık yani irtica kapsamında düşünülebilir.

O halde, Mahmut Esat'a göre, eskiye götüren hareketler irtica, yeniye götürenler ise ihtilaldir. Onun düşündüğü ihtilaller mazlum insanlığı haklarına kavuşturan, benliğine ulaştıran fikir akımlarıdır. Yani ihtilal adı verilen bu yenilik hareketleri, M. Esat tarafından ahlaki bir değer atfedilmek suretiyle de telakki edilmektedir⁴⁷. Ancak “eskilik” ve “yenilik” kavramları nasıl, neye göre ve kim tarafından ayırt edilecektir? M. Esat'ın bu soruya verdiği yanıt “çağın akliselimi” olmaktadır. Çağın akliselimini ise o çağların, memleketi müşterek medeniyet olan yüksek telakkileri temsil ederler. Siyasal alanda “Egemenlik ulusundur” prensibini ne derece ileri götürürse, bir memleketin o derece ileri olduğu söylenebilir. Söz gelimi İsviçre Anayasası bu bakımdan Türk Anayasasından ileridedir. Çünkü İsviçre'de ulus egemenliği referandum veya inisiyatif usulüyle gerçekleştirilmesine rağmen, 24 Anayasasında bu usullere yer verilmemiştir. Bu bağlamda, İsviçre için Türkiye'ye doğru gelmek bir irtica, Türkiye için İsviçre Anayasasına yaklaşmak bir ihtilaldir. Buna karşılık Türkiye'nin mutlakiyet rejimine geri dönmesi ise bir kaytıklık örneğidir⁴⁸.

Milletlerin ihtilal hakkı kime karşı ve hangi şartlar altında kullanılabilir? M. Esat bu sorunun yanıtını John Locke'a atfen vermekte, fakat bir noktada daha ileri gitmektedir. Onun aktarımıyla Locke'a göre, milletlerin yasama ve yürütme organına karşı ihtilal hakkı vardır. Yürütme organına karşı ihtilal hakkını ancak yürütme organı ı) kanunları tanımazsa ıı) millet meclisinin toplanmasına engel olursa ııı) intihabata (seçimlere) müessir olursa ıv) vatani düş-

⁴⁶ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 65-66.

⁴⁷ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Türk Devrim Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 15.

⁴⁸ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 68-69.

manlara teslim ederse kullanabilir⁴⁹. Bozkurt’a göre Locke’un en temel hatası milletlere ihtilal hakkını sınırlı hallere tahsis etmesidir. Oysa bu şartlar dışında bazı haller ortaya çıkabilir ki millettten eli kolu bağlı şekilde oturması beklenemez, bu nedenle milleti ihtilal hakkını kullanmakta mutlak serbest bırakmak gerekir⁵⁰. Nitekim milletler kendilerini temsil yetkisini hiçbir zaman kullanma becerisini gösteremeyen tacidlar ve zümreler idarelerini silahla devirmiş, Yeni Türkiye’nin büyük ve efendi halkı da böyle yapmıştır. Hürriyet ve istiklalini korumak için zalim kuvvetler karşısına silahla çıkmak milletlerin en aziz bir hakkıdır⁵¹.

Mahmut Esat Bozkurt, Türk İhtilalini hem siyasi hem de ekonomik ve sosyal açıdan bir devrim olarak algılamaktadır. Bu nedenle genelde Milli Mücadeleyi anlatırken “inkılâp” sözcüğü yerine “ihtilal” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Türk İhtilalinin prensipleri özetle şu şekilde sıralanabilir: “*Ulus egemenliği (kayıtsız ve şartsız), Cumhuriyetçilik, Milletçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılâpçılık*”. Sembolü altı ok olan Türk İhtilali bu esaslar içinde bütün bir geçmişi tasfiye etmiş ve onun yerine ekonomik, sosyal, siyasal yönden en radikal yenilikleri getirmiştir⁵².

Türk İhtilalini, Fransız İhtilali ve Rus İhtilali ile karşılaştıran Mahmut Esat, modern medeniyetten bin yıl geride olan bir ülkeyi Batı medeniyeti ile buluşturan ve bunu gerçekleştiren en az kan döken Türk İhtilali ile saltanat ve hilafet tekliflerini reddederek demokrasiyi benimseyen “İhtilal liderini” daha ileride görmektedir. Mahmut Esat’a göre bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: 1) Yüz elli yaşına giren Fransız İhtilali, hâlâ laiklik ilkesini tam olarak sağlamış değildir. Papalığın Herriot kabinesini düşürmesi buna örnektir. Oysa (o dönemde) henüz on sekiz yılını doldurmuş olan Türk İhtilalinde mollalık tarihe karışan gülünç bir efsaneden başkası değildir. 2) Rus (Lenin) İhtilali, dünyanın en radikal hareketlerinden birini oluşturduğu şüphe götürmeyen bir ihtilal olmakla birlikte, yirmi birinci yılını doldurmadan çok büyük gerilemelere sahne olmuştur. Örneğin Stalin açıkça “Biz komünist değiliz. Sosyalistiz” demekten çekinmemektedir. Oysa Türk İhtilalinde kaytıklık söz konusu olamaz. 3) “İhtilal kansız olmaz” sözü genel bir prensip olarak algılanmaktadır. Gerçekten Fransız ve Rus İhtilalleri milyonlarca kişinin kanlarıyla sulanmıştır. Oysa Türk İhtilali, adli vakalar ve meşru müdafaa sayılan haller dışında, kalpleri fethederek yapılmış ve bu batılayı da yalanlamıştır⁵³.

3. Ulus Egemenliği ve Egemenlik Hakkının Sınırı

Milletlerin ilerleme yolunda ihtilal hakkına sahip olduğunu, bunun en temel haklardan biri olduğunu düşünen M. Esat, aksi yönde bir hakka yani irtica hakkına ise kimsenin sahip

⁴⁹ Locke’un yönetimlerin yıkılmasıyla ilgili fikirleri, hükümetlerin bozulup dağılmasının sebeplerine ve ileri sürdüğü “halkın yöneticileri değiştirme hakkı”na dair gerekçeleri ile bunlara yöneltilen eleştiriler hakkında bkz. Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 181-186.

⁵⁰ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 154, 166-167.

⁵¹ Mahmut Esat, “Halk Devleti Düsturları 7”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 2 Şubat 1923.

⁵² Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 32.

⁵³ Mahmut Esat Bozkurt, “Atatürk”, *Ergenekon*, Yıl: 1, Sayı: 3, Ankara, 10 Ocak 1939, s. 26-28.

olamayacağını savunmaktadır: “Bir millet geri gidebilir mi? Milletin kayıtlık hakkı var mıdır? Egemenlik haklarına dayanarak bir milletin gerileme, geri gitme hakkı yoktur. Çünkü geriler, ilerilere nispetle birer kötülüktürler. Hayat gerilerde değil ilerilerdedir. Hayat kötülükte değil, ilerilerde, iyiliklerdedir. Gerilerde ölüm vardır. Bir millet öleceğim diyemez...”⁵⁴.

M. Esat’ın anayasacılık ruhunun ve anayasacılık esasının “millet iradesi”ne ve “ulus egemenliği”ne dayandığını söylemek mümkündür. Öyle ki ulus egemenliğini sağlamak, pekiştirmek veya ilerletmek şartıyla sistemin adının da herhangi bir önemi kalmamaktadır. Diğer deyişle, Mahmut Esat -bir Cumhuriyetçi olmasına karşın- en ideal devlet yönetiminin her halde ve kesinlikle Cumhuriyet rejimi ile olanaklı olacağı iddiasını öne sürmemektedir. Ulus egemenliğinin bir hak olduğu kadar milletlerin kaderinde bir mecburiyet olduğu savı, Bozkurt’un düşüncelerinden açıkça anlaşılabilir. Şüphe yoktur ki hudutsuz bir hâkimiyet-i milliye tıpkı izinsiz bir hürriyet gibi mevzuu bahs olamaz⁵⁵. Ulusların egemenlik hakkı, hiçbir zaman yok olma hakkını ve irtica hakkını kapsamamaktadır. Çünkü haklar var olmak ve ileriye gitmek için vardır:

“İleri sürdüğümüz teze göre, cumhuriyetten hilafete, saltanata, kırallığa inmek şöyle dursun, bunların meşrutisine bile ricate, bir milletin hakkı olmamak lazımdır. Çünkü bu halde millet egemenliğinden kısmen olsun feragat etmektedir. Amaç egemenlikten kısmen feragat değil, egemenliği her yönden tamamen elde etmektir. Biz cumhuriyeti bile bunun ilerisidir diye benimsemiş bulunuyoruz. Ana haklar, hukuku esasiye ilmi, ulus egemenliğini cumhuriyetten fazla tebarüz ve tecelli ettireni keşfettiği gün, onu kabule hazır olduğumuzda şüphe yoktur. Hatırlarda kalmaya değer ki, modern demokratik telakkiye göre ulus egemenliği tecezzi kabul etmez, egemenliği kısmen veya tamamen kaybeden milletler hürriyetlerinden vazgeçmişler demektir. Hâlbuki modern telakkilere göre insanlar hürriyetlerinden tamamen değil kısmen bile vazgeçemezler. Bir ferdin, bir milletin ben hür olmayacağım, esir olacağım demek hakkı yoktur. Bir ferdin, bir milletin yalnız ve ancak ben hür olacağım demek, hakkı vardır. Demeyiniz ki, insanlar ve milletler şahıslarında tasarruf edemezler mi? Ederler ve istedikleri gibi.. Fakat bu tasarruf bir şartla mukayyettir. İleriye doğru yükselmeğe ve yaşamağa doğru.. Geriye doğru.. ölüme doğru asla tasarruf edemezler. Hem bir neslin, gelecek nesiller üzerinde kötülüğe doğru tasarruf hakkı nasıl kabul edilebilir? Bir nesil, gelecek nesiller üzerinde fenalığa doğru nasıl hükmedebilir? Nasıl olur da bir nesil, gelecek nesillere bir esaret mirası bırakabilir?!”⁵⁶. O halde milletin egemenlik hakkı her şeyi kapsamakta fakat ölme hakkı ve irtica hakkını kapsamamaktadır. Millet, tarihi faciaların eğlenceli bir komedyaya gibi tekerrürüne müsamaha edemez⁵⁷.

4. Batılılaşma

Mahmut Esat, Türk İnkılâbının özünü batılılaşma olarak algılamaktadır. Fakat onun batılılaşma anlayışı, devrimin temellerini sağlamlaştırmak ve demokratik kurumları ithal

⁵⁴ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 70.

⁵⁵ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924.

⁵⁶ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 71-72.

⁵⁷ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924.

etmek ekseninde düşünülmelidir. Kendi veciz ifadesiyle, “*Yeşil sarık üstüne silindir şapka tutunamayacağına göre*”, Batılılaşan Türk toplumunun Batı zihniyetini, Batı görüşünü, Batı kafasını olduğu gibi benimsemesi gerekir. Türk devrimini yaşatacak nesli yetiştirmek için en önce Batı ansiklopedilerinin, Batı’nın temel ve klasik eserlerinin, Yunan ve Roma yapıtlarının bir an önce tercüme edilmesi zorunluluğu vardır⁵⁸.

İhtilali sağlamlaştıracak hukuki kurum ve kurallar da tıpkı Batı eserlerinde olduğu üzere derhal alınmalı ve uygulanmalıdır. M. Esat’a göre bunu Türk milliyetçiliğine aykırı saymamak gerekir. Fakat batılılaşma noktasında M. Esat’ın anayasa ve diğer temel yasalar arasında dikkat çekici bir ayrıma gittiği görülmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti’nin neredeyse bütün temel yasaları Mahmut Esat Bozkurt’un Adalet Bakanlığı döneminde Batı kanunlarından iktibas edilmiştir⁵⁹. Örneğin Türk Ceza Kanunu İtalya’dan, Ceza Muhakemesi Kanunu Almanya’dan, Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu İsviçre’den tercüme edilerek yasalaştırılmıştır⁶⁰. Mahmut Esat bu kanunlaştırma hareketlerini Batı taklitçiliği olarak görmemekte, çağdaşlaşma olarak telakki etmektedir. Kanunlarda gerçekleştirdiği köklü devrimler ve radikal değişikliklerden ötürü Mahmut Esat, Türk çağdaşlaştırma hareketinin en önemli öncüleri arasında sayılmakta ve Atatürk Devrimi’nin çekirdeği olan hukuk devriminin öncüsü olarak kabul edilmektedir⁶¹.

Yasaların iktibas meselesinde açığa çıkan tutuma benzer bir yaklaşımın Anayasa tartışmaları sırasında benimsenmediğini ise tespit etmek zor değildir. 1921 ve 1924 anayasalarına getirilen eleştirilerin başında bu anayasaların Batı anayasalarından hiçbirine benzemediği eleştirisi bulunmaktadır. Mahmut Esat bu eleştirileri ihtilal hesabına bir eksiklik değil bir şeref olarak kabul ettiğini açıklamıştır. Ona göre, nasıl ki milletlerin ihtilalleri aynı sebep

⁵⁸ Mahmut Esat, “İnkılabın Eksikleri”, *Anadolu*, 26 Ağustos 1931.

⁵⁹ Yeni doğmuş Cumhuriyet’in kendi yerli yasalarının sil baştan ihdas edilmesi mümkün olduğu halde neden Batı yasalarından iktibas yöntemine başvurulduğu sorusunun kısa yanıtı şu anekdotta gizlidir: “...Ortaya atılan ilk fikir, Fıkıh esaslarına değil, Batı hukuku anlayışına uygun, fakat belli bir kanunu almak şeklinde olmayan, Batı hukukunun esaslarına bağlı, yeni metinler hazırlamak idi. Fakat kurulan komisyon bir türlü sonuca varamıyordu. Hatta bu komisyonda geriye dönüşün eğilimi seziliyordu. Bu durumda kesin bir karar verilmesi, son sözün Atatürk tarafından söylenmesi gerekiyordu. Konuyu Bozkurt, Atatürk’e arz etti ve ana kanunlarımızın Batının ün kazanmış kanunlarının iktibas şeklinde olması lüzumunu belirtti. Atatürk şunu sordu: Bu Kanunları uygulayacak hukukçularımız var mı? Bozkurt, hiç düşünmeden şu cevabı verdi: Yetiştireceğim”. *Atatürk ve Hukuk*, 130. Yıl Armağanı, Der. Ender Tiftikçi/Mehmet Tiftikçi, Yargıtay Yayınları No: 27, Ankara, 1999, s. 221.

⁶⁰ Hafizoğulları/Özen’e göre, iktibas yöntemiyle oluşturulmakla birlikte Türk hukuk düzeni, bazı iddiaların tersine, millet iradesinin eseri olan katıksız bir milli hukuktur. Yazarlar, iktibas metodunun gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “...1924 Anayasasına uygun bir hukuk düzeni oluşturulurken, kuşkusuz yoktan var etmek mümkün olmadığından, resepsiyon yoluna gidilmiştir. Bunun için de, o gün uygar dünyada en ileriye temsil eden ve maddi kaynağı “beşeri irade”, şekli kaynağı “kanun” olan Kara Avrupa hukuk düzenleri, toplumsal yapı gözetilerek düzenlemelerde esas alınmıştır”. Zeki Hafizoğulları/Muharrem Özen, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükmeler*, US-A Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 140.

⁶¹ Suna Kili, “Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, İzmir, 1995, s. 282.

ve zorunluluklar altında cereyan etmiyorsa, hiçbir milletin anayasasının da bir diğerinin aynısı olması söz konusu olamaz. İhtilallerin ortak noktası halk egemenliğidir; fakat buna ulaşmak için öngörülen çareler ulustan ulusa değişmek durumundadır. Dolayısıyla Batı anayasalarını olduğu gibi almak uluorta bir taklitçiliktir. Bu noktada Mahmut Esat, Türk anayasal gelişmelerinin geri planı olarak gördüğü Osmanlı anayasal gelişmelerini de eleştirmekte, Tanzimat'tan bu yana kopya usulünü takip eden hiçbir yenilik hareketinin tam anlamıyla başarıya ulaşmadığını sözlerine eklemektedir⁶². Batı Anayasalarının neden iktibas edilmediği sorusuna onun verdiği ilk yanıt budur. İkinci gerekçe ise Türk Anayasa Hukukunun övgüsü niteliğindedir. Nitekim “*Türk İhtilalinin kabul ettiği prensipler maksada varabilmek için en yeni en kısa yollardır. Bizde mükemmeliyeti ilan olunan (Avrupa Teşkilat-ı Esasîyesi) yine kendi selahiyettar adamlarının ifadesine göre (hâkimiyet-i milliye) yi temsil edebilmek kudretini her gün biraz daha gaib etmiş bulunuyor. Sabık Amerika Reis-i Cumhuri müteveffa (Vilson) (Devlet) eserinde bunu itiraf etmektedir. (Garb hukuk-ı esasîyesi)nin ihtiyarlamış ve yıpranmış olduğunda hukuk uleması müttefiktirler*”⁶³.

5. Kemalizm

M. Esat, Kemalizm ideolojisinin ilk teorisyenlerinden ve savunucularından biridir. Türk Devrimi'nin karşılığı olarak “Atatürk İhtilali” adını kullanmayı uygun gören müellif, 1932 yılından itibaren yazılarında “Kemalizm” kavramını kullanmaya başlamıştır⁶⁴. Bozkurt, M. Kemal Atatürk'ü tarihin bilinen en önemli ihtilalcileri (Napolyon, Sezar, Washington, Hitler, Mussolini, Roosvelt vs.) ile kıyaslamakta ve dönemin olumsuz koşulları hesaba katıldığında Atatürk'ün tartışmasız en büyük ihtilalci olduğunu savunmaktadır. Ona göre, Türk İhtilali, “Atatürk'ün kafasının fotografisinden” başka bir şey değildir. Atatürk ise büyük bir ihtilalci olmasının yanı sıra dâhi bir devlet adamı, bir komutan ve Kemalizmin kurucusu olarak dünya tarihinde ölçüsü olmayan bir dağdır⁶⁵.

Yukarıdaki ifadelerden M. Esat'ın “seçkinci yaklaşıma” vurgu yaptığının düşünülmesi mümkündür. Ne var ki, liderler olmadan ihtilalin olmayacağını savunan M. Esat, liderlerin ve aydınların ise halkın desteği olmadan ve halka rağmen de yenilik hareketlerini gerçekleştiremeyeceği kanaatindedir. Nitekim hareketlerini, benliklerini başkalarına borçlu olan ihtilaller halkın eseri olamaz ve halk için değer ifade etmez. Halkın eseri olmayan ihtilaller tarihte bütün eserleriyle bir tomar kâğıt halinde kalmaya mahkûmdur. Böyle bir akibete düşmemek için Türk İhtilaline halkın dehası vücut vermiştir⁶⁶. O halde “*İhtilalleri münevverler yapar, milletle beraber...*” denilebilir. Ancak yenilik hareketlerini gerçekleştiren aydınların önemli bir özelliğinden ve aynı zamanda mecburiyetinden de söz etmek gerekir. Bu kimselerin icraatları halkın yüksek menfaatlerinin ifadesi olmalıdır;

⁶² Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 7”, *Sada-yı Hak*, 1 Haziran 1924.

⁶³ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 7”, *Sada-yı Hak*, 1 Haziran 1924.

⁶⁴ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 101.

⁶⁵ Bozkurt, “Atatürk”, s. 26-28.

⁶⁶ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 1”, *Sada-yı Hak*, 25 Mayıs 1924.

öyle ki “bu yenilikleri halk bizzat yapsaydı, kendi yararı için daha başkasını yapamazdı” denilebilsin. Çünkü Bozkurt’a göre en ileri aşamaya ulaşmış olsa bile, bir halkın, kendi menfaatlerini bulup ayırt etmekte anlaşmazlığa düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, ihtilal olarak adlandırılan yenilikler ancak “şefler” eliyle yapılırsa başarıya ulaşabilir⁶⁷. Milletler büyük işleri daima rehberlerin gayretiyle başarmışlar, her vakit bir rehberin delaletiyle harekete geçmişlerdir⁶⁸. “İtalyalı tarihçi (Gögliyelmoferero)ya göre büyük Fransa İhtilalini yapanların hepsi iki yüz kişiyi geçmez. Bence bu rakam bile fazladır. Bu büyük eserin yapıcılarını on on beş kişiye indirmek işin doğrusudur.. Robespiyerler.. Dantonlar.. Maratlar.. Demolenler gibi.. İhtilaller tarihi, bize, herhangi bir İhtilalin bir milletin tümlüğüyle başarıldığına dair bir işaret vermiyor. İşte Rus Sovyet İhtilali.. Yalnız Lenin, Troçki ve bir iki arkadaşlarının yaptığı koca bir İhtilal... Ekonomik, sosyal, siyasal sebeplerin tesiri altında İhtilali münevverler yaparlar. Milletle beraber..”⁶⁹. Bozkurt’un bu düşünceleri, “şef yönetiminde ulus egemenliği” düşüncesinin yani “otoriter demokrasi” anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

M. Esat’a göre, Kemalizm, ortaya çıktığı döneme kadar ulaşmış olan veya uygulananegelen bütün ideolojilerden üstün ve ileri bir rejimdir. Bu açıdan Kemalizmi komünizm, faşizm, nasyonal sosyalizm ve liberalizmle karıştırmamak gerekir. Yirminci asrın sorunlarını çözmekte adı geçen ideolojiler eksik kalmaktadır⁷⁰. Kemalizmin temel hatlarını siyasal ve ekonomik anlamda algılamak mümkündür. “Siyasi Kemalizm” milliyetçilik, cumhuriyetçilik, parlamentarizm ve barışseverlik üzerine kuruludur. “Ekonomik Kemalizm” ise mutedil devletçidir; yani özel mülkiyeti tanır, bireycidir, fakat bireyin gücü yetersiz olduğu ölçüde devletin müdahaleciliğini kabul eder⁷¹. Yirminci yüzyılın en büyük derdi, sermaye ile iş kavgasının arasını bulmaktır. Komünizm bunu bulamadığı için gerilemiştir. İyi ve samimi uygulanmak koşuluyla bu barışı Kemalizm gerçekleştirecektir⁷².

Mahmut Esat Bozkurt, Kemalizmin en güçlü yanının geçmişe karşı müsamaha göstermemesi, eski düzeni yıkararak ilerlemesi olduğunu ifade etmektedir⁷³. Fakat diğer yandan Atatürk’ün Osmanlı gelişmelerini yenilik olarak görmemesinin aksine, Bozkurt’un Atatürk İhtilalinin temellerini bilhassa meşrutiyet döneminde gerçekleşen inkılaplara bağlaması dikkat çekicidir.

⁶⁷ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 203-205.

⁶⁸ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 2”, *Sada-yı Hak*, 26 Mayıs 1924.

⁶⁹ Mahmut Esat Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları (Eski Adliye Vekili Profesör Mahmut Esat Bozkurt Tarafından İzmir Halkevinde 25 Şubat 939 ve sonra Konya ve Adana Halkevlerinde Verilen Konferans)*, İzmir Ticaret Basımevi Köy Neşriyatı, İzmir, 1939, s. 27.

⁷⁰ Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932.

⁷¹ Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932.

⁷² Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, *Anadolu*, 4 Kasım 1932.

⁷³ Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, *Anadolu*, 4 Kasım 1932.

6. Milliyetçilik

Mahmut Esat Bozkurt'un Kemalizm anlayışının temelinde milliyetçilik düşüncesine olan sıkı ve katı bağlılık yer almaktadır. Onun bazı yazarlarca “aşırı milliyetçi”, “şovenist milliyetçi”, hatta bazılarınca “ırkçı” olarak vasıflandırıldığına rastlanması, belki de kavrama dair sergilediği sert tutumundan ve nispeten uç fikirlerinden kaynaklanmaktadır. Mahmut Esat birçok yazısında “Öz Türkler” ibaresini sıklıkla kullanmış, birkaç yazısının başlığında da aynı kavrama yer vermiştir⁷⁴. M. Esat'a göre yaşadığı asırda ayakta kalmanın öncelikli şartı milliyetçi olmaktır. Bu nedenle Türk'ten başkasını Türk kadar sevmemek, onu Türk kadar düşünmemek gerektiği fikrine sahiptir⁷⁵.

Mahmut Esat'a göre Türk, “*Türklüğü samimiyetle benimsemiş, kültürünü kabul etmiş ve kendisine mal etmiş kişidir*”. Bunları samimiyetle benimseyenleri, yapanları kim olursa olsun Türk kabul etmektedir. Dolayısıyla ona göre Türklük, ırk veya soy birliği olarak tanımlanamayacağı gibi siyasi Türk birliği de “emperyalizme dönüşeceği için” kabul edilmemelidir. M. Esat bazı yazarların düşüncelerinin aksine ırkçılıktan yana değildir; en azından kendi ifadeleriyle ırkçılığı reddetmektedir. Örneğin “*Türküüm ve yalnız Türklük için yaşıyorum. O kadar ki Türk olmasaydım, kendimi dünyanın en bahtsız adamı sayardım*” ve “*Dirimiz de ölümüz de Türküdür*” dediği bir yazısında, “*Milliyetimle övünmek benim tabii hakkımdır. Başka milletler de kendilerininle övünebilirler. Zaten övünüyorlar da.. bu da onların hakkıdır. Benimki bana, onlarınki de varsın kendilerine kutlu olsun*”⁷⁶ eklemesine lüzum görmesini bu cihete yormak mümkün olabilir. Yine M. Esat, benimsediği milliyetçiliğin, Türk dışındaki herkese karşı olmak, herkesi düşman görmek anlamına gelmediğini, masonluğu eleştirirken açıklamaktadır: “*Bir noktayı ehemmiyetle işaret etmeliyim ki, biz milliyetçiler, insanlığın düşmanı değiliz. İnsan dostluğunu, farmasonluğun yaptığı gibi, milliyetleri inkârla, gizli gizli çalışmakla, hatta tatbikatta şahısların, bazı emperyalistlerin, suikastçıların emellerine alet edilen bu tarikatla anlamıyoruz. Biz insanlığın dostuyuz. Biliriz ki, bir millet yalnız düşünülemez, yalnız yaşayamaz. Hele yirminci asırda... Farmasonlukla aramızdaki fark şudur ki, biz, önce milletimizi, sonra milletleri düşünürüz*”⁷⁷.

Bozkurt, insanlık sevgisi ile Türklük sevgisi arasında ikili ayrıma gitmekte ve insanlıktan önce milletini sevdiğini ve Türkü her şeyin üstünde gördüğünü ifade ettiği bir yazısında şu ifadelere yer vermektedir: “*İnsanlığı çok severim. Lâkin, Türklüğü daha çok: İnsanlığı duyarım. Lâkin Türklüğü daha çok fazla... Bana denmesin ki: 'Sen ne yapıyorsun: Büyük filozoflarla, şairlerle, medeniyetle eski Yunanistanı, Romayı unutup musun? (Rasin) lerile (Korney)lerle vesairesile Fransızları hiçe mi sayıyorsun? (Göte)lerle, (Şiller)lerle (Mozar) ve (Vagner)lerle Almanyayı, bütün medeni dünyayı bir yana mı atıyorsun?' Hayır ve asla! . Fakat ne yalan söyliyeyim: Issız dağlar başında koyunlarını otlatan çarıkılı,*

⁷⁴ Örnek için bkz. Mahmut Esat, “Öz Türklerin Hakları 1”, *Anadolu*, 19 Eylül 1932; Mahmut Esat, “Öz Türklerin Hakları 2”, *Anadolu*, 20 Eylül 1932.

⁷⁵ Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 7”, *Anadolu*, 4 Eylül 1931.

⁷⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “Türklük Davası”, *Yeni Sabah*, 10 Temmuz 1943.

⁷⁷ Mahmut Esat, “Farmasonlar Dinleyiniz 3!..”, *Vakit*, 24 Ekim 1931.

kepenekli Türk çobanının üflediği kavalın yükselttiği yanık Türk havaları bana (Mozar) dan (Şopen)den de üstün geliyor... Başka milletlerle ilgili, başka milletlerin malı olan güzelliklere, büyüklüklere, iyi şeylere boykotaj açtığımız sanılmamalıdır. Biz Türkler, o milletiz ki, güzelliklerin, iyiliklerin, büyüklüklerin tapıcısıyız. Bunlar, kimin, hangi milletin olursa olsun alır, kendimizin yaparız. Bizim, beğenilen yerlerimizi taklit eden milletleri de, sevinçle karşılarız. Bu yaşamının, yaşatmanın şartlarındandır”⁷⁸.

“Siyasal Türkçülüğe (Pantürkizm)”⁷⁹ karşı çıkan Mahmut Esat, “Kültürel Türkçülüğü” ise hayatı boyunca desteklemiştir. 1920’de kaleme aldığı “Kızıl Elma” başlıklı yazısında ulusal kültürün gelişmesi için dil ve kültür birliğinin gerektiğini savunmuştur⁸⁰. “Milliyetçilik” milleti, bir yandan muasır milletlere eşit tutmak fakat diğer yandan onun özel karakterini ve bağımsız kimliğini saklı tutmaktır. “Millet” ise dil, kültür ve ülkü birliği içinde birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu toplumsal ve siyasi bir bütünü ifade etmektedir⁸¹. M. Esat “düşünmek bile istemeyiz” dediği siyasi birlik düşüncesini bir hayal olarak görmekte, onu “kurun-ı ula (İlk Çağ) milliyetçiliği” olarak tanımlamakta ve “Türk birliği dil ve tarih birliğidir” diye eklemektedir⁸².

Marks’a olan hayranlığına rağmen kendisini bir Marksist, komünist veya sosyalist olarak adlandırmayan M. Esat, *Yeni Asır* gazetesi sahibi İsmail Hakkı Çolakoğlu’na gönderdiği mektubun bir yerinde “kızıl milliyetçilik” kavramını kullanmaktadır: “*İnsanlık eski ve orta zamanların tahakküm ve istibdadını, yirminci asrın zulmünü yaşamak için mi devirdi? İsmail Hakkı Bey! Sakın bana sosyalist mi oldun? Deme! Ben bugün her zamandan fazla bir Türk milliyetçisiyim. O kadar ki gönlüm yirminci asır tarihinde şu cümleleri okumak istiyor: ‘İki memleket var. Birisi Rusyadır. Bu memleket kıpkızıl komünisttir. İkincisi Türkiyedir. Bu memleket kıpkızıl milliyetçidir. Anlatabildim mi Aziz İsmail Hakkı Bey!’ ne kadar ve nasıl milliyetçiyim? Bundan başka ben demokrat doğdum, demokrat öleceğim. Ancak kupkuru bir milliyetçilikten, sipsivri, dar kafalı bir demokratlıktan hiç bir vakit hoşlanmadım ve hoşlanmam. Niçin Demokratız? Niçin milliyetçiyiz? Her halde bize demokrat densin, yine hükümetimize demokrat densin ve mutlaka uluorta bu nam altında bütün devlet cihazları faaliyette bulunsun diye demokrat değiliz, sanırım. Bunda şüpheye mahal yok değil mi? Öyle ise demokrasiyi zamanımızın icaplarına uydurmak, bu icaplara göre techiz etmek lazımdır. Onun noksanlarını dolduralım ki Komünizm, Sosyalizm, Faşizm cereyanları karşısında mukavemet kabiliyetini yükseltelim”⁸³. Yine bir başka yazıda M.*

⁷⁸ Mahmut Esat Bozkurt, “Topyekûn Türkçülük”, *Yeni Sabah*, 23 Aralık 1943.

⁷⁹ Örneğin siyasi manasıyla Türk Birliğini savunan kişiler İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’yı desteklerken; Mahmut Esat İngiltere’nin galip geleceğini ileri sürerek Turancı düşünceden yana olmadığını ortaya koymuştur. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, “İngiltere Mutlaka Yenecektir”, *Anadolu*, 19 Eylül 1940.

⁸⁰ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 62; Topal, *Ateşten Adam*, s. 149.

⁸¹ Mahmut Esat Bozkurt, “Türklük Davası”, *Yeni Sabah*, 10 Temmuz 1943.

⁸² Mahmut Esat, “Türk Birliği”, *Anadolu’da Yeni Gün*, 17 Mayıs 1921’den akt. Topal, *Ateşten Adam*, s. 154.

⁸³ Hakkı Uyar, “Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 75.

Esat'ın yirminci yüzyıla dair hayali şu cümlelerle ifade edilmektedir: “Gönül istiyor ki, yirminci asır tarihi iki kıvılcık memleket yazsın.. Biri Rusya, orada kıvılcık komünistler... Biri Türkiye, burada kıvılcık öz Türk Milliyetçileri...”⁸⁴.

Milliyetçi görüşlerinin tesiriyle M. Esat devlet yönetiminde yabancıların yer alması gerektiğini düşünmekte, Osmanlı saltanatının asırlarca yabancı unsurların elinde kalmasının yarattığı sakıncaları bu görüşüne dayanak göstermektedir: “(Demir) diyor ki: ‘Devlet işlerine yabancı, el sürmemelidir. Bu hükümet hikmeti icabıdır. İdare yabancı ellere verilmemelidir... (Demir)in bu radikal görüşü çok yerindedir... Fakat biz, batı Türkleri, bu prensibe göre hareket etmediğimizden ne kadar acılar çektik!’”⁸⁵. Yine aynı anlayışın getirdiği olarak müellife göre, “Türkün en kötüsü Türk olmayanın en iyisinden iyidir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğunun bahtsızlığı, ekseriya, mukadderatını Türklerden başkasının idare etmiş olmasıdır”⁸⁶. Buradan devlet idaresinde Türk ve yabancı ayrımı yapıldığını ve –hiç olmazsa devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olma kaydı manasında– ulus devletin icapları ile tutarlı bir düşünceye yer verildiğini görmekteyiz. Yabancıların kamu görevlisi olmaları mümkün değilken devlet idaresinde yer almaları olanağı yoktur. Ancak Türkün en kötüsünü, Türk olmayanın en iyisi ile açıklamanın zamanımızda geçerli bir gerekçesi olmasa gerekir. Çağın anlayışına uygun düşmeyen bu görüşü kanaatimizce M. Esat’ın tepki milliyetçiliğinde aramak mümkündür.

Mahmut Esat’ın yabancılarla ve azınlıklara yönelik eleştirileri yalnızca devlet yönetiminde yer almamalarını istemesi ile sınırlı kalmamaktadır. Nitekim 17 Eylül 1930 tarihli ünlü Ödemiş konuşmasında meseleyi “iktisadi kurumlara egemen olma” boyutuyla ele alarak, hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde ziyadesiyle tartışılan, haklı veya haksız fakat önemli tenkitlere ve bazen de spekülasyonlara maruz kalmaktan kurtulamayan şu açıklamayı yapmıştır: “Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde, memleketimizin bütün ticari ve mali müesseselerinde kimler çalışıyordu ve bunlar kimin elinde bulunuyordu? Türk olmayanların değil mi? Bugün kimin elindedir. Türklerin... Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türkün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyoruz. C. H. Fırkasındanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıklarıyla esasen efendi olan Türk Milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da bilsin ki bu memleketin efendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır”⁸⁷.

M. Esat’ın -Ödemiş örneğiyle simgelendiği üzere- birtakım konuşma ve yazılarında ırkçılığa kayan milliyetçi bir yaklaşımın varlığı sezilmekle birlikte, onun bu tutumunun, esasen bir yazarın belirttiği gibi, dönemin koşullarının doğal sonucu olan bir “teпки milliyetçiliği” veya “özümleyici milliyetçilik” olarak algılanması belki en isabetli tespit olacaktır⁸⁸. Onun milliyetçilikte aşırıya kaçtığı zaten açıkça görülmektedir ve kendisince de

⁸⁴ Mahmut Esat, “Farmasonluk Dağılmalıdır!..”, *Anadolu*, 28 Ekim 1932.

⁸⁵ Mahmut Esat Bozkurt, *Aksak Demir’in Devlet Politikası*, Yeni Sabah Neşriyatı, İstanbul, 1943, s. 12.

⁸⁶ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 228; Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 5”, *Anadolu*, 2 Eylül 1931.

⁸⁷ “Adliye Vekilimizin Mühim Nutku, M. Esat Bey Diyor Ki”, *Anadolu*, 18 Eylül 1930.

⁸⁸ Bu görüş için bkz. Uyar, “Sol Milliyetçi”, s. 117.

ret veya inkâr edildiği vaki değildir; bununla beraber milliyetçi düşüncelerinde ne kadar samimi olduğu da yine kendisini tanıyanlarca ifade olunmaktadır⁸⁹. Mahmut Esat’ın tepki milliyetçiliğinin nedenlerinden ilkinin, kanımızca, Osmanlı saltanatının bizatihi kendisi oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında kendi başından geçen bir olayı anlatan M. Esat, dönemin ulus anlayışındaki kopukluğu bir anne ile oğlu arasındaki konuşmayı örnek göstererek şöyle anlatmaktadır: “*Zaman oldu ki Türkiüm! demek ayıb sayıldı, çünkü türk.. tahkir makamında kullanılıyordu. Meselâ: Kaba türk, ayı türk ve saire. Ve bu kelimeler bizzat Türkler tarafından birbirine karşı kullanılır oldu. Hiç unutmam.. İstanbul Hukuk Fakültesinde talebe bulunduğum zamanlarda bir kış sabahı fakülteye giderken, Şehzadebaşında çarşafı bir anne, on yaşlarında oğlunun kolundan tutmuş onu sürüklüyerek zorla okula götürüyordu.. topaç gibi yavrucuk tepiniyor, çantasını yerlere atıyor.. ağlıyor gitmek istemiyordu. Çocuğuna kızan anne, onu: Eşek türk, ayı türk diye tekdir ve tahkir ediyordu. Düşünüünüz ve düşünelim bir kere.. bu anne ve çocuk Türk idiler, çocuk ise türk diye tahkir ediliyordu. Ve bu hadise Meşrutiyetin ikinci yılında cereyan ediyordu! Ulusal duygunun düşüş derecesine bakınız!*”⁹⁰. M. Esat’ın tepki milliyetçiliğinin arkasında ayrıca çocukluğunda dedesinden işittiği sözlerin de etkisi olabileceği düşünülmektedir⁹¹. Zira dedesi Hacı Mahmutzade Efendi’den, 1821 yılında Menekşe Kalesinin Rumlar tarafından kuşatılması sonucu yiyecek ve içeceklerinin bitmesi üzerine Kuşadası’na göçlerini ve bir yurt kaybetmenin acısını iştmiş; Kurtuluş Savaşı sırasında Rum, Ermeni ve Yahudi gruplarca kurulan derneklerin faaliyetlerini ihanet olarak algılamıştır⁹². Dolayısıyla dönemin çoğu aydınında görülen milliyetçilik anlayışını, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünü yabancı ve azınlıklarla (Rum, Ermeni ve Yahudi vs.) ilişkilendirme anlayışının bir neticesi olarak görmek gerekir. Ulus devlet inşasında kolektif bir kimlik yaratma çabası, azınlıkları ve diğer etnik grupları da içermesi gereken bir Türklük düşüncesinin yerleşmesinde etkili olmuştur⁹³.

7. Ulus Devlet Anlayışı

Mahmut Esat’a göre, İstanbul’da toplanan Meclis-i Meb’usan ve onu takip eden Birinci Büyük Millet Meclisi milletin fiilen tecelli eden iradesini Misak-ı Milli ile tespit etmiştir⁹⁴. Misak-ı Milliyi Türk İhtilali için olduğu kadar uluslararası hukuk için de ortaya konulan muazzam bir eser olarak gören Bozkurt, milliyet esasına göre devlet teşkilinin

⁸⁹ “İtiraf ederiz ki, Mahmut Esat (çok müfrit ve şoven) bir milliyetçi idi. Onun (ırkî milliyetçiliği) bizim (millî bünyemize) uymayan bir milliyetçiliktir. Fakat –evvelce de söyledik yine tekrar ederiz- Mahmut Esat bu telâkkisinde çok samimi idi. O, coşkun ruhlu ve cezbeli ruhlu bir ülkü adamı idi. Onun için çok derin olan bilgisine rağmen bu gibi ifratlara düşmekten kendisini alamamıştır. Esasen hangi ülkü adamı ifrata düşmekten tamamiyle kurtulabilmiştir”. Ali Ağâh Dinel, “M. E. Bozkurt’un Tabutu Arkasından Giderken”, *Anadolu*, 27 Aralık 1943.

⁹⁰ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 412-413.

⁹¹ Şükrü Kaya, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1943.

⁹² Topal, *Ateşten Adam*, s. 144.

⁹³ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 117.

⁹⁴ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 1”, *Sada-yı Hak*, 25 Mayıs 1924.

Misak-ı Milli ile birlikte uygulanmaya konulduğu görüşündedir. Yirminci asır diplomasisinin kavrayamadığı ulus devlet anlayışı, Misak-ı Milli ile ideal boyutundan çıkararak fiiliyat sahasına aktarılmaktadır. Misak-ı Milliye göre Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kısımları yeni Türkiye'yi teşkil etmekte, diğer kısımlar ise mukadderatını dilediği gibi tayin etme hakkına kavuşmaktadır. Böylelikle ulus devlet ilkesi, Türkiye'nin Avrupa devletler hukuku içerisinde yer bulmasını sağlamış, Meçini'nin devlet teşkilatını milliyet prensipleri esasına dayandıran hayali, Türk İhtilali eliyle uygulamaya geçirilmiştir⁹⁵.

8. Laiklik, Hilafet ve Diyanet İşleri Başkanlığı

Mahmut Esat'ın laiklik ilkesi hakkındaki düşüncelerini hilafet makamının kalkmasına yönelik görüşlerinden başlayarak açıklamak gerekir. Hulefa-i Raşidin'den sonra hilafet makamını gereksiz ve lüzumsuz gören M. Esat, halifelik tahakküm ve tasallut sistemi olduğu kanaatindedir: 1) Halifelik gereksizdir; çünkü bir defa İslam hukukuna göre hilafet bir şahıs veya hanedan meselesi değil bir hükümet sistemidir. Hükümet tesisinden maksat ne ise hilafetten maksat da odur. Asr-ı hazır Türkleri ise halk hâkimiyetini hükümetlerin en faziletlisi olan Cumhuriyet halinde tespit ve tayin etmiştir. Böylelikle halifelik halk hâkimiyetini ifade eden bir müessese olmuştur. Bozkurt, hilafetin neden tümüyle ortadan kaldırıldığı, diğer deyişle siyasetten ayrı ve fakat yalnız dinî bir makam olarak neden bırakılmadığı sorusunu Mahmut Esat Hıristiyanlık'tan örnek vererek yanıtlamaktadır. Buna göre, hilafetin yalnız manevi vaziyette bırakılması dahi İslam kamu hukukuna uygun değildir. Çünkü meselenin bu suretle halledilmesi, büyük bir hataya düşülerek İslam tarihinde bir papalık makamının kabul edilmesi anlamına gelecektir⁹⁶. 11) Halifelik tahakküm sistemidir; çünkü İslam birliği hayali peşinde yıllarca insanları baskı altında sürüklemiş, bir hanedanın emperyalist düşüncelerini gerçekleştirme vasıtası olmuştur. Hâlbuki başka başka tarihi, iktisadi, siyasi, sosyal zihniyetleri bulunan İslam milletlerini tek bayrak altında toplamaya kalkışmak kadar manasız bir politika olamaz. Birinci Dünya Savaşı sırasında yürürlüğe konulan Cihad-ı Ekber Beyannamesinin Türkler dışındaki Müslümanlara tesir bile etmemesi bunun açık göstergesidir. Zira dinler tarihi, dinlerin maddi teşekküllere ve siyasi birliklere esas olamayacağını göstermiştir. Din yalnız ve yalnız manevi bir birlikteliğe, kalpten kalbe bir temasa aracı olabilir⁹⁷.

Genelde az bilindiğini düşündüğümüz bir tarihsel gerçeklik olarak, laiklik ilkesinin Türk anayasa hukuku sisteminde kabul edilmesinin başta gelen mimarlarından birinin Mahmut Esat olduğu söylenmelidir. Nitekim İkinci Teşkilat-ı Esasiye projesinin (1924 Anayasası taslağı) Atatürk'ün başkanlığında bakanlar ve milletvekillerinden oluşan bir kurul tarafından görüşülmesi esnasında dinle ilgili hükümlerin Anayasadan çıkarılmasını ilk kez Mahmut Esat teklif etmiştir. Bu önerisinin gerekçesi olarak da din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılmasının felaket sebebi olacağını⁹⁸, Roma'nın bile çöküş sebebinin Hıristiyanlık olduğunu

⁹⁵ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 2", *Sada-yı Hak*, 26 Mayıs 1924.

⁹⁶ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 8", *Sada-yı Hak*, 2 Haziran 1924.

⁹⁷ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 9", *Sada-yı Hak*, 3 Haziran 1924.

⁹⁸ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 138.

ileri sürmüştür⁹⁹. Sözü edilen teklif üzerine cereyan eden olayları ise kendi kaleminden şöyle aktarmaktadır: “*General Karabekir fikirlerime asabiyetle hücum etti. Bay Fethi Okyar: ‘Canım böyle şeyleri karıştırmayalım. Biz ihtilalci miyiz? Yoksa devlet idarecileri miyiz? diyerek meseleyi kapatmak istedi. Atatürk.. zamanı gelir.. diyerek maddeler projede ipka edildi. Fakat gün geçtikçe hakikat kendisini göstermeğe başladı. 1926 yılında Millet Meclisinin tasdikine iktiran eden Türk Kanunu Medenisinde ‘reşit dinini intihapta serbesttir’ maddesi vardı. Diğer taraftan Teşkilâtı Esasiyede mahut maddeler duruyordu! Bu müthiş tenakuz devam edemezdi. Mahut maddeler Teşkilâtı Esasiyede kaldıkça bir gün irticam, yakasından tutarak inkılâbı mes’ul etmesi onun hak ve selahiyeti icabı olurdu. Çünkü Teşkilâtı Esasiyeye muhalif hareket olunamaz. Nihayet 1927 yılında İsmet İnönü ve arkadaşlarının bir takririyile Meclis mahut maddeleri birlikte Ana Kanundan çıkararak ilga etti. Ve Türk Cumhuriyeti lâik cumhuriyet oldu. Yani insanlarca mukaddes olan din, hükümdarların yahut herhangi bir şefin elinde oyuncak olmaktan kurtarılıp, el değmiyen ve ebedi olan vicdanlara mal edildi. Din ancak vicdanlar içinde emin ve masundur*”¹⁰⁰.

Bozkurt, yazılarında belirttiklerinden anladığımız kadarıyla ibadette hiçbir aracı olamayacağını düşünmekte, bu minvalde hükümetlerin memleket işlerinde milletin yüce menfaatleri dışında bir şeyle ilgilenmemesi ve özellikle din işlerinden elini çekmesi gerektiğine inanmaktadır¹⁰¹. Adalet Bakanlığı döneminde çıkarılan Türk Medeni Kanunu¹⁰²’nin genel gerekçesini bizzat kaleme alan Mahmut Esat, gerekçede, dinin vicdanlarda kaldıkça devlet gözünde saygıdeğer ve dokunulmaz olacağını; dinin yasalara girmesinin ise tarihte olduğu gibi taçlı devlet başkanlarının, zorbaların, güçlülerin keyif ve isteklerini doyurma aracı olması sonucunu ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. Çağdaş devlet, dini dünyadan ayırmakla insanlığı tarihin bu kanlı belasından kurtarmış ve dine gerçek ve sonsuz bir taht olan vicdanı özgülemiştir¹⁰³. Laiklik ilkesi ile birlikte din ortadan kalkmamış, yalnız elleri satırlı reisler tarafından zulüm vasıtası olmaktan çıkarılarak çağdaş yaşamın gerekleri önündeki engel ortadan kaldırılmıştır¹⁰⁴. Laiklik dinsizlik değil, dinleri bir akçe gibi kullanılmaktan, geçim vasıtası yapılmaktan kurtaran bir halaskardır. Dini yobazların ve eşkıyanın elinden alan laiklik, fert ile Allah’ı, vicdan ile dini karşı karşıya koymuş, aradaki vasıtaların ise hepsini kaldırmıştır. Böylece isteyen dini istediği gibi samimiyetle anlamakta serbesttir¹⁰⁵. Laiklik ilkesinin kabulünü ve laik hukuk sistemine geçilmesini zorunlu gören Mahmut Esat, bunu ülkenin ilerlemesi için olduğu kadar, milli birlik ve

⁹⁹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 429.

¹⁰⁰ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 429-430.

¹⁰¹ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 11”, *Sada-yı Hak*, 5 Haziran 1924.

¹⁰² *Türk Kanunu Medenisi*, Kanun No: 743, Kabul Tarihi: 17.2.1926, R.G. No: 339, R.G. Tarihi: 4.4.1926.

¹⁰³ “Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un 1926 Yılında Yazdığı Medeni Kanun Genel Gerekçesi (Esbabı Mucibe Lâyihası) Günümüz Türkçesi”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 117.

¹⁰⁴ Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 6”, *Anadolu*, 3 Eylül 1931.

¹⁰⁵ Mahmut Esat, “Yobazlar Elinde Din 2”, *Anadolu*, 6 Mart 1933.

bağımsızlığın korunması, kapitülasyonların tekrar gündeme gelmemesi ve kadınların ikinci sınıf vatandaş olmaktan çıkarılması için de savunmuştur¹⁰⁶.

Atatürk'ün Bursa Nutku'ndan sonra uygulamaya konulan ve tek parti yönetimi süresince uygulanan Türkçe ezan ve Türkçe ibadet konularında ise M. Esat ile M. Kemal'in görüşlerinde yine paralellik bulunmaktadır. Hiçbir dinin anlamadan, bilmeden içtenlikle benimsenemeyeceğini iddia ve kabul eden M. Esat'a göre bizatihi İslam dininin kendisi hükümlerinin anlaşılmasını emretmektedir. Türkçe ibadet ve Türkçe ezan milliyetçilik için de bir zaruret¹⁰⁷. Türkçe ibadete, Türkçe ezana ve yeni Türk harflerine gâvurluk diyerek karşı çıkanlar, dini soygunculuklarına alet olarak kullanmaya alışmış kimselerdir. Bu soyguncular öyle kişilerdir ki, bir yandan yalandan hacca gider, namaz kılar, dini kendisine mal eder; diğer yandan İslam dininin fena ve haram saydığı şeyleri yapmaktan kaçınmaz, yüzde yüz faizcilik yapar, yetim hakkı yer ve saf kalpli vatandaşları aldatmaya devam eder¹⁰⁸.

Mahmut Esat laikliği ateşli biçimde savunan bir siyasetçi olarak Şer'îye Vekâleti'nin (Din Bakanlığı) hükümette yer almasını da reddetmiş ve böyle bir makamın kabinede bulunmasının ne dinen ne de siyaseten gerekçesinin bulunmadığını savunmuştur. Nitekim ona göre, İslam kamu hukukunda yer almayan ve tarihte sultanların kamuoyunu aldatmak için lehlerine ihdas ettikleri Şer'îye Vekâleti'nin kabinede göreceği bir vazife yoktur. Bu nedenle sözü edilen makamın "Diyânet İşleri Riyaseti" adı altında müstakil ve muhterem bir müessesese haline getirilmesini, yenilenmeye ve dönemin gereklerine daha uygun bulmaktadır¹⁰⁹.

9. Demokrasi

Mahmut Esat, saltanatı veya tek kişi egemenliğini reddetmekte, çoğu konuşma ve yazısında demokrasiye, ulus egemenliğine, hâkimiyetin bila kaydü şart millete ait olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira halkın hâkim ve efendi olduğu bir memlekette saltanat makamı lüzumsuz ve gasıb bir müessesedir¹¹⁰. Osmanlı İmparatorluğunu da bu kapsamda yedi asır süren bir tahakküm, saray ve sultanlar ananesi olarak görmektedir¹¹¹. Bu bağlamda saltanat makamının sarahaten ilga olunması, inkılâbın affedemeyeceği ihanetin layık olan ceza ile karşılanmasıdır¹¹².

Demokrasi kelimesi Eski Yunanca demos (halk) ve kratos (hâkimiyet/egemenlik) kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve halk egemenliğini simgeleyen bir kavramdır. Hukuk alanında demokrasi ise kanun önünde birbirine eşit olan fertlerin genel durumunu ilgilendirmektedir. Bu yönetim biçiminde egemenlik gücünün uygulanması kanunen toplumun bir veya birkaç sınıfına ait olmayıp toplumun bütün üyelerine aittir. Bütün bu

¹⁰⁶ Gülnihal Bozkurt, "Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçiş Katkıları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, İzmir, 1995, s. 209.

¹⁰⁷ Mahmut Esat, "Türkçe İbadet", *Anadolu*, 20 Mart 1933.

¹⁰⁸ Mahmut Esat, "Soyguncular Elinde Din", *Anadolu*, 16 Mart 1933.

¹⁰⁹ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 10", *Sada-yı Hak*, 4 Haziran 1924.

¹¹⁰ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 3", *Sada-yı Hak*, 27 Mayıs 1924.

¹¹¹ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 2", *Sada-yı Hak*, 26 Mayıs 1924.

¹¹² Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 7", *Sada-yı Hak*, 1 Haziran 1924.

üyelerin iradesi genel seçimle ortaya çıkan ekseriyet tarafından ifade edilir¹¹³. Mahmut Esat’ın demokrasiyi tarif ederken kullandığı “ekseriyet (çoğunluk)” tabiri bir anlamda “çoğunlukçu (plüralist) demokrasi” anlayışını çağrıştırmaktadır¹¹⁴.

Demokrasi yönetimi aslında halkın doğrudan doğruya hükümeti ele almasına dayanmakla birlikte, büyük siyasi oluşumlarda bu mümkün olmadığına göre halkın egemenlik yetkisini milletvekilleri, bakanlar ve diğer kamu görevlileri gibi birtakım vekilleri aracılığıyla kullanması gerekir. Ancak Fransız İhtilalini gerçekleştiren Jakobenlerin ifade ettikleri üzere, “Egemenliğini mümkün olduğunca aracısız kullanması egemen halkın borcudur”¹¹⁵. Müellif burada doğrudan demokrasi ve temsili demokrasiyi tanımlamakta ve her ne kadar şartlar gereği temsili demokrasi uygulanmak zorunda olsa da halkın karar alma sürecine etkin katılımını desteklemektedir.

Demokrasi “halk egemenliğine” diğer sistemlerden daha fazla yer ayırdığına göre, Bozkurt’un kabulü doğrultusunda, mevcut sistemler arasında kuşkusuz ilk tercih sebebidir. Bununla birlikte Batı demokrasilerinin her yönüyle eksiksiz olduğunu düşünmek de mümkün değildir. Batı tipi demokrasinin olumsuz yanı olarak otorite eksikliğini gösteren Mahmut Esat, Batıda yaşanan olumsuz gelişmeleri ve rejim sorunlarını “otoritesi eksik olan” demokrasi anlayışında bulmaktadır. Şüphe yoktur ki hudutsuz bir hâkimiyet-i milliyeye tıpkı izinsiz bir hürriyet gibi mevzuu bahs olunamaz¹¹⁶. Böylece M. Esat’ın demokrasi anlayışının “otorite ile sınırlandırılmış bir demokrasi” olduğu ifade edilebilir. Söz konusu otoriteye ise –çağcıl ifadesiyle– “şef” adı verilmektedir. “*Zamanumuzun bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin gerek Façizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadığını söylüyor. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktır. Türk milletidir. Piramide benzer –kaideleri halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, biz de, buna şef deriz. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir. Atatürk’ün ölümünde Taymis gazetesinde çıkan bir makalede bu cihet pek güzel tebarüz ettirilmişti. Muharrir yazısında ‘Atatürk rejimini diktatörlük zan etmek bir hatadır, bu rejim demokratiktir. Yalnız bizim demokrasilerin eksiğini tamamlamıştır ki, bu eksik, otoritedir. Eğer biz bu eksiği tamamlamış olsaydık, bugün dünya bir birine zıd rejimlere ayrılmaz ve bir birine girecek halde bulunmazdı!’ diyor*”¹¹⁷.

¹¹³ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

¹¹⁴ Zaten çoğunlukçu demokrasi anlayışının dönemin hukukuna da yansdığı, doğrudan doğruya 1924 Anayasasından fark edilmektedir. M. Esat’ın da destekçileri arasında yer aldığı çoğunlukçu demokrasi fikrinin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında genel kabul görmesinin nedenlerini Özbudun, özetle ı) Türk kamu hukukunun esinlendiği Fransa’da aynı anlayışın hâkim olması, ıı) Millet’in haklarının padişah dışında milletin seçtiği çoğunlukça da zedelenebileceğinin pek düşünülmemesi, ııı) 24 Anayasası hazırlanırken devrimin yerleşmesi için çoğunlukçu demokrasinin daha elverişli koşullar sağladığının görülmesi şeklinde sıralamaktadır. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 35.

¹¹⁵ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

¹¹⁶ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924.

¹¹⁷ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 128-129.

M. Esat, gericiğin en tehlikeli olanını “entelektüel kaytıklık” olarak görmektedir. Cumhuriyeti ve demokrasiyi eleştirmek veya reddetmek için ortaya atılan ya da saltanatı bir şekliyle savunan görüşlere şiddetle karşı çıkmakta ve bunları “seviye safsatası” olarak nitelemektedir: “*Mesela şöyle bir mütalaa ortaya atılır; ‘Cumhuriyet ilan edildi; buna ne lüzum vardı? Güya ileri hareket yapmışız! Sanki saltanat idaresi buna mani mi idi? İngiltere krallıktır. Fakat İngiltere’nin geri bir memleket olduğunu kim iddia edebilir?! Orada demokrasi yok mu? Hem de demokrasilerin en olgunu var. Biz Cumhuriyeti ilan etmiş olmakla Demokraside İngiltereden daha ileri mi gittik?!’*”¹¹⁸... *Sonra bunlardan bir diğerine rastlarsınız ve şunları dinlersiniz: ‘Cumhuriyet!. Hiç şüphe yok ki çok güzel bir şey.. en ileri bir rejim. Fakat böyle bir idareye layık bir millet olmak için seviye çok yüksek olmalıdır. Mesela Fransa gibi!. Fakat rica ederim bizim milli seviyemiz buna müsait midir?!... Bu seviye safsatası bir zamanlar Abdulhamid II’nin de elinde bir kaytıklık vasıtası olmuştu. Biliyoruz ki, Abdulhamid 1878’den sonra, Millet Meclisini 33 sene toplamadı ve 33 yıl milletin mukadderatını keyfine göre idare etti. Kanunu Esasi, Düsturlarda yazılı idi. Herkes okurdu. Fakat kimse bundan bahsedemezdi. Yakınları ara sıra Abdulhamide Kanunu Esasinin tekrar ilanından, meclislerin toplanmasından bahis açtıkça: O: ‘Evet ben de bu işi çok arzu ediyorum; fakat milletin seviyesi henüz bu idare tarzına müsait değildir.’ karşılığında bulunmuş. Aradan seneler geçer, bu işten tekrar söz açılınca: ‘Ooo!. Anlıyorum. Ben de çok istiyorum. Fakat milletin seviyesi henüz gelmedi.’ der ve sözü kesermiş.. Eğer, 1908 İhtilali patlak verip de, müstebide zorla Kanunu Esasîyi ilan ettirmeseydi ve müstebit Osmanlı tahtında yüz yıl kalsaydı, hâlâ milletin seviyesi gelmeyecekti!. Milletlerin seviyesi en ileri, en güzel idarelere müsait ve layıktır. Yeter ki bunlara zorla mümanaat olunmasın. Ve yeter ki idare edenler yüksek seviyeli olsun”*¹¹⁹. İdare edenlerin yüksek seviyeli olmasına yapılan vurgudan, otoriter demokrasiye ve şef idaresine göndermede bulunulduğu izlenimi uyanmaktadır.

Otoriter demokrasilerde şefin taşınması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Her şeyden önce şef kinli olmamalı, müteyakkız olmalı, dedikodulara kulak asmamalı, kendisini sevdirmelidir¹²⁰. Cumhuriyet Halk Partisinin bir dönem uyguladığı değişmez genel başkanlık sistemi, “şef” kavramını resmi olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dikkat çekici noktalardan biri, M. Esat’ın otoriter demokrasi taraftarı olmasına rağmen, bürokrasiye karşı çıkması ve onu “zihniyet problemleri olan bir olgu” olarak algılamasıdır. M. Esat bürokrasiyi halkın

¹¹⁸ Mahmut Esat bu soruya şu şekilde yanıt vermektedir: “*İngiltere’de krallık müessesesi, rejim yüksekliği bakımından değil, beş yüz milyonluk gün batmaz İmparatorluğun birliği bakımından muhafaza edilmektedir. Kral Edvard VII nin saltanattan çekildiği gün, bu memleketin parlamentosunda bile ‘Yaşasın Cumhuriyet!’ diye bağırıldılar. Krallık bir vesayet idaresidir. Reşit milletlerin vasiye ihtiyaçları yoktur. Monteskiyonun dediği gibi: ‘Cumhuriyet fazilettir’*”. Bkz. Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 147-148.

¹¹⁹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 143-146, keza bkz. s. 151: “*Türk Milleti için seviye bahse konu olamaz. O rejimlerin en yükseklerine layıktır. Onun seviyesini yüksek görmeyenler kendi alçak seviyelerini ifade etmektedirler. Milletin seviyesini alçak görenden daha alçak bir kimse tasavvur olunamaz*”.

¹²⁰ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 152-153.

işlerini geciktiren bir demokrasi katili olarak görmekte, bu bağlamda demokrasilerde görev duygusunun önemine işaret etmektedir. Örneğin maaşını günü gününe ve tam olarak almayı hak gören memurun, halkın işi söz konusu olduğunda aldırış etmemesinin suç olduğuna, bu sorumluluğun amirlere kadar uzanması gerektiğine vurgu yapmaktadır¹²¹.

Demokrasinin içeriği ve demokrasi ilkesinin taşıması gereken nitelikler konusunda, M. Esat'ın -tıpkı Osmanlı anayasal gelişmelerinde olduğu gibi- M. Kemal'den farklı bir görüşü benimsemesi de ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim Atatürk'e göre demokrasi esas itibariyle siyasi mahiyettedir. Demokrasi bir içtimai muavenet veya bir iktisadi teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi de olmayıp, amacı siyasi hürriyeti temin etmektir¹²². Oysa Bozkurt'a göre bütün bir ömür iktisadiyatı, içtimaiyatı kuvvetli olmayan fertlerin siyasi hâkimiyeti, hürriyeti de cılız olur. Zaruret içinde çırpınan bir halka hürriyeti olduğunu söylemek onu hayal ardında koşturmak. Şahsi hürriyeti temin ile mükellef olan devlet, onun mesnedi olan içtimai, iktisadi tedbirleri de almak zorundadır. Nitekim halk hâkimiyeti mukayyet değil, mutlak. Bu mutlaklık siyasi, iktisadi ve içtimai tüm alanlarda geçerlidir ve tek sınırı mutlak hâkimiyetten vazgeçme hakkının olmamasıdır¹²³.

10. Devlet, Hukuk Devleti ve Cumhuriyet Rejimi

Mahmut Esat, devletin bir sözleşme neticesinde kurulduğu / ortaya çıktığı yönündeki sosyal sözleşme teorilerine muhaliftir. Ona göre Jean Jacques Rousseau'nun düşüncesinin aksine, devlet ve hükümet hukuki değil “tarihî” bir hadiseden ibarettir. Devlet zaman geçtikçe şekillerini zamana uygun olarak değiştirmektedir. Öyleyse “Devlet” nedir? Bozkurt'a göre, “Devlet, iç bakımdan, muayyen bir çağda carî ekonomik sistem icabı olan, hak telâkkisinin organize edilmiş maddî bir varlığı, bir ifadesidir. Siyasal, sosyal, ekonomik bir müessesedir”¹²⁴.

Tarihî zaruretlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan devlet, M. Esat'ın, Amerikan anayasa hukukçularının görüşlerine iştirakiyle denilebilir ki, “beşeriyet için lazım bir fenalıktır”. Mevcut hukuk düzeninin amacı ise bu lazım fenalığın mümkün olduğunca hukuk çerçevesi içine alınmasıdır. Devletin hukukla sınırlandırılması onun kuruluş ve durumu itibariyle çok müsait olduğu tahakküme ve ceberutluğa meyilli yapısına engel oluşturabilir. Bu amaca ulaşmak için anayasa hukuku gelişmeleri, devletin dizginlerini halkın eline vermeye doğru yol almakta; halk ve devlet mefhumlarını birbiriyle mezcetmeye (karıştırmak) karar vermiş bulunmaktadır¹²⁵. Devlet, hak sistemine uygun biçimde işlediğinde meşruiyetini; hukuktan saptığı ölçüde de meşruiyetsizliğini ortaya koyacaktır¹²⁶.

¹²¹ Mahmut Esat Bozkurt, “Vazife Duyguları İhmal Cezaları”, *Yeni Sabah*, 12 Temmuz 1943.

¹²² Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 31.

¹²³ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

¹²⁴ Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak “Hukuku Düvel”*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1940, s. 13.

¹²⁵ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 5”, *Sada-yı Hak*, 29 Mayıs 1924.

¹²⁶ Bozkurt, “*Hukuku Düvel*”, s. 13.

Mahmut Esat, hukukçuların her geçen gün keşfettikleri yeni temsil usulleri ile ulaşmaya çalıştıkları devletin asıl amacının, “halk egemenliğini ulusal yararların icra vasıtası haline getirmek” olduğu fikrindedir. Söz konusu düşünce uyarınca halk hem egemenliğe sahip olmalı hem de bunu kendi eliyle yürütme yetkisini haiz bulunmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için diğer devlet ve hükümet şekillerine nazaran en isabetli olan rejim ise Cumhuriyet rejimidir. Türkiye’nin yirminci asırda hayat kabiliyetini başka türlü ifade etmesi düşünülemez. Türk İhtilalinin cumhuriyetten anladığı ise halkın pürüzsüz, kayıtsız, şartsız egemenliği ile bunun en kısa yollardan uygulamaya konulmasıdır¹²⁷. O halde sorunun çözümü yalnızca Cumhuriyet’in kabul edilmesi değil, onun bütün kurum ve kurallarıyla benimsenmesinden geçmektedir. Yani asıl önemli olan halkın temsili mekanizmalarının, mahalli idarelerin ve merkezi idare teşkilatının oluşturulma şeklidir¹²⁸.

11. Aristokrasi ve Münevverler Hükümeti

Halk egemenliği veya milli hâkimiyetin şef yönetiminde mutlak biçimde uygulanmasının yararına inanan Mahmut Esat Bozkurt, hükümet idaresini halkın eline vermeyi kâbus telakki ettiğini düşündüğü kişileri sert biçimde eleştirmektedir. En iyi idare biçimi olduğu bazılarınca iddia edilen “münevverler hükümeti” veya “münevverler diktatörlüğü” düşüncesini Türk tarihini tanımamaktan dolayı meyledilen bir düşünce olarak değerlendirmektedir: “*Kurunu ulada (Eflatun)un asrı ahirde (Ogüst Kont)un müdafaa ettiği (Münevverler Diktatörlüğü) kitap yapraklarından dışarı çıkamayan bir tutam nazariye halinde kalmıştı. Tatbik kabiliyetini tarihin hiçbir safhasında gösterememiş bir felsefe safsatası idi. Tarihte bir müstebid tacidar, mütegalibe gösterilebilir mi ki kendisini dünyanın, hatta dünyaların en münevveri olarak takdim etmemiş olsun? (Neron) gibi bir zalim bile kendisini kainatın dahisi olarak görmüş bilmişti*”¹²⁹.

Aslında aydınlar yönetimine dair geliştirilen tezlerin Bozkurt’a göre eksik yanı, kimin aydın olup olmadığını saptayacak mercinin belirsiz olması ve aydınlar yönetiminin ileride monarşiye dönüşme tehlikesi taşımasıdır. Belki de bu nedenle münevver iktidarını felsefi bir görüşten ibaret algıladığı söylenebilir. Zira müellifin kanaati gereğince tarihin meşhur müstebidleri ve zalimleri, devleti münevverlik adına veya dindarlık adına idare etmişlerdir. Münevver iktidarının da zamanla istibdata dönüşmesi mümkün olabilir. Hâlbuki halk iktidarında münevverlerin iktidara gelmesine zaten hiçbir engel yoktur. “*Bizde (Münevverler Hükümeti)nin mikyası ne olacaktı? Bunu, bunları kim tayin ve tefrik edecekti? Herkes kendi kendisine mi gelin güveği olacak, yoksa şeyhin kerameti kendinden mi menkul bulunacaktı?!... Bir sürü sual ki bunların içinden hukuk-u esasiye tarihi bile çıkamadı. Ve bunları milletler ve memleketler için manasız ve tehlikeli müddeiyat arasında bıraktı. Ve mimledi. Düşünülmemişti ki (Halk Hükümeti), hakiki münevverlerin ve liyakat sahiplerinin iş başına gelmeleri için bir engel değil, en asri bir vasıta, bir yoldu. Bütün ananatında*

¹²⁷ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 7”, *Sada-yı Hak*, 1 Haziran 1924.

¹²⁸ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 5”, *Sada-yı Hak*, 29 Mayıs 1924.

¹²⁹ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 3”, *Sada-yı Hak*, 27 Mayıs 1924.

memleketine ve mukadderatına sahip olan Türk halkı bundan başka bir devlet şekliyle idare olunamaz. Türk İhtilali asrı hazır huzuruna bundan başka bir çare ile çıkamazdı. Milletın iradesiyle iş başına gelmeyenler ne olursa olsunlar bir müstebidler idaresinden başka bir şey tesis edemezler”¹³⁰.

12. Kuvvetler Ayrılığı, Parlamentarizm ve Meclis Hükümeti Sistemi

1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde, bu anayasaya karşı siyasilere tarafından iki açıdan itirazda bulunulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun meclis hükümeti sistemini benimsemesi ve güçler ayrılığı ile parlamentarizme uygun olmaması; ikincisi ise anayasada siyasi sorumluluk prensibinin zayıf olmasıdır.

Her şeyden evvel 1921 Anayasası'nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) yapım sürecinde aktif olarak yer alan M. Esat, güçler ayrılığı sistemini eleştirerek güçler birliğinden yana tutum sergilemektedir. Güçlerin bölünmesi değil, paylaşılması ve dağıtılmasını istemektedir. Güçler ayrılığı ve parlamentarizmi, ulusal egemenliği parçalayan ve ulusa ait olan egemenliği bir sınıfın tekeline bırakan vasıtalar olarak görmektedir¹³¹. Aynı şekilde 1920'li yıllarda kuvvetler ayrılığı ve parlamentarizme karşı olduğunu ifade eden M. Esat, parlamentarizmin ulus egemenliğini tam olarak sağlayamadığına ve bir zümre ya da diktatörlük idaresi doğurmaya müsait olduğuna değinmektedir. Dolayısıyla kuvvetler birliğinden yani meclis hükümeti sisteminden yana bir tutum sergilemektedir. Ayrıca meclis hükümeti sistemindeki sorumluluğun da parlamentarizmden katı olduğunu savunmaktadır¹³².

İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Mahmut Esat, samimiyetle benimsediğini fark ettiğimiz 1921 Anayasası'na yöneltilen bahis konusu eleştirilere şu cümlelerle karşılık vermektedir: “Gerçekte şimdiki parlamentarizm ve güçlerin ayrılması yöntemleri, bir zümre ya da diktatörlük yöntemlerinden başka bir şey anlatmak gücünde değildirler. Eski Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, yazdığı bir kitapta güçlerin ayrılmasının uygulanmadığını ve ulus egemenliğine aykırı düştüğünü söylüyor. Aslında güçlerin ayrılması, maddi bir gerçeğe dayanmamaktadır. Bir düştür. Yüzyılımızın en büyük hukuk bilginlerince pek ağır biçimde yaralanmış ve değerini yitirmiştir. Güçlerin ayrılması sistemi, Güney Amerika'da özellikle Meksika'da kişi diktatörlüklerine yol açmıştır. Parlamentarizme gelince, bunu güçler ayrılığı ilkesiyle hiç karıştırmamalıdır. Şundan ki güçlerin ayrılmasında varsayılmış ve düşsel üç güç, birbirini kontrol hakkına sahip olmadığı halde, parlamentarizmde yürütme ve yasama güçleri arasında sıkı ve giderek büsbütün birbirinin içine giriş vardır. Ancak, bu sistem de

¹³⁰ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 3”, *Sada-yı Hak*, 27 Mayıs 1924.

¹³¹ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 95.

¹³² Özbudun, Milli Mücadele yıllarında meclis üstünlüğü ilkesini korumanın, milletvekillerinin hemen hepsinin ortak arzusu olduğunu ifade etmekte, muhtemelen bunun sebebinin ise kısa bir süre sonra tek parti yönetimi kurulacağına bilinmemesi olduğunu düşünmektedir. Bkz. Ergun Özbudun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 6. Kanımızca M. Esat'ı bu tespitten varesten tutmak veya en azından onun sonraki yıllarda tek parti yönetimini şiddetle müdafaa ettiği kaydını düşerek Milli Mücadele özelinde bu saptamayı paylaşmak gerekir.

ulus egemenliğini bütün anlamıyla anlatamamış ve bir zümre olmaktan öteye gidememiştir.. Esas teşkilatımıza yöneltilen ikinci itiraza gelince, o da sorumluluk konusunu kapsıyor. Diyorlar ki güçlerin ayrılması ve parlamentarizm sistemlerinde bir sorumluluk vardır. Bizde sorumluluk ilkesi zayıftır, yeğniktir. Bayanlar! Baylar! Birçok yeni ve pek bilin hukukçuların düşüncülerine ortak olarak derim ki meşrutiyette, amaç sorumluluk değildir. Sorumluluğa meydan vermemektir. Şundan ki sorumluluk en sonra, en müstebit yönetimlerde de vardır... Bizim Esas Teşkilatımız ise modern hukukun erek tuttuğu bu amacı, Meclisin sürekli kontrolü ile sağlamış bulunuyor"¹³³. Nitekim bu dönemde meclis hükümeti sisteminin bir sonucu olarak parlamentonun iradesinin uygulayıcıları konumunda olan bakanların bireysel siyasal sorumluluğunun en aşırı biçimde karşımıza çıktığını söylemek mümkündür¹³⁴.

1924 Anayasası kabul edildikten sonraki dönemde ise M. Esat, milletvekili ve bakanların Meclise karşı siyasi sorumluluklarının bulunması gerektiğini kabul etmektedir. Bu minvalde bakanların her ay Meclis karşısında yaptıklarını açıklama zorunluluğu bulunması gerektiğini düşünmektedir. Açıklaması yeterli görülmeyen bakan, bakanlıktan düşmeli ve yerine Meclisçe yenisi seçilmelidir. Keza bakanlar kurulu da devletin genel siyaseti hakkında Meclise izahat verme mecburiyetinde olmalıdır. Bu belirli zamanlar dışında da her milletvekili dilediği zaman soru sorma hakkına sahip olmalıdır¹³⁵. Ayrıca İsviçre Anayasası'ndan esinlenerek hazırladığı ve Mecliste önemli tartışmalara neden olan İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) seçim ve oluşturulmasıyla ilgili yasa tasarısında, Mahmut Esat, icra vekillerine Meclis tarafından bir başvekil seçilmesi hususuna yer vermiştir¹³⁶. Bakılacak olursa 1924 Anayasası'nın 46 ncı maddesinde bakanların hem ortak hem de bireysel siyasal sorumluluğunun bulunduğu açıkça benimsenmek suretiyle, 1921 Anayasasının aksine, günümüz parlamenter sistemlerine benzeyen bir hükümet sisteminin kabul edildiği görülecektir¹³⁷.

13. Seçim Sistemi ve Seçim Hakkı

Mahmut Esat tek dereceli seçim sistemini ve tek meclisli parlamentoyu savunan siyasetçilerin önde gelen isimlerinden biridir. İki dereceli seçim sisteminin toplumu temsil etmekten uzak olduğunu düşünmektedir. Millet, oylarını doğrudan doğruya kullanmalı ve ulusal egemenliğin bölünmesine yol açan iki dereceli seçim sistemi bir an önce değişmelidir¹³⁸. Halkın seçtiği kişilerce yeniden seçilen ikinci bir meclise ve bu meclisin seçilmesinde halkın söz hakkı bulunmamasına yönelik eleştirilerini de seviye noktasından hareketle dile

¹³³ Mahmut Esat Bozkurt'un İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşması için bkz. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 76 vd.

¹³⁴ Erdal Onar/Ersoy Kontacı, "Bakanların Bireysel Siyasal Sorumluluğuna Eleştirel Bir Bakış", *Zabunoğlu Armağanı*, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 316, Ankara, 2011, s. 554.

¹³⁵ Topal, *Ateşten Adam*, s. 68; Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 100.

¹³⁶ Topal, *Ateşten Adam*, s. 68.

¹³⁷ Onar/Kontacı, "Bakanların Bireysel Siyasal Sorumluluğu", s. 555-556.

¹³⁸ Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 1", *Anadolu*, 11 Ağustos 1931; Mahmut Esat Bozkurt, "Kemalist Demokrasi", *Ulus*, 20 Mart 1939.

getirmektedir. Buna göre halkın seviyeden yoksun olduğu düşüncesi ile seçim sisteminin tek dereceli olarak tespitine karşı çıkanlar kendi seviyesizliklerini ortaya koyarak istibdatlarını sürdürme endişesinde bulunanlardır. Bu tehlikeli nokta Abdülhamit’in otuz senelik istibdatının gerekçesidir. Milletin (asıl / asilin) idare ve hâkimiyet yetkisine dayanarak memleketin kaderini idareye yalnız ve yalnız “vekil” olanların seviyesizlik iddiasında bulunması mantık dışı ve anlamsızdır¹³⁹.

Mahmut Esat’a göre sorunun en önemli kısmı olan Türk İhtilalini gerçekleştirmek hususunda liyakat gösteren ve inkılâbı hazmeden Türk milletini zorlukça ikinci derecede kalan bir hususta haizi iktidar görmek tuhaf olur. Ayrıca iki dereceli seçimde oy kullanmaya muktedir görülen halkın doğrudan doğruya tek dereceli meclisin oluşturulmasına layık görülmemesinin açıklaması olamaz. Nitekim Batılılar tek dereceli seçim usulünü kabul ederken böyle bir vehme düşmemiş ve bundan zarar da görmemişlerdir¹⁴⁰. Mahmut Esat tek dereceli seçim sistemine halkın hazır olup olmadığının ancak bu sistemin tecrübe edilmesi suretiyle öğrenilebileceği düşüncesindedir. Nitekim bunlar o hakikatlerdir ki, “Ata binmeyen binici olamaz”, “Denize girmeden yüzmek öğrenilmez” atasözlerinin açıkladığı üzere bir şeye layık olabilmek için önce onu almak ve yapmak gerekir. Tek dereceli seçim usulü halk ihtilalinin yüksek menfaatleri hesabına süratle varılması gereken hedeflerin en parlaklarından birisidir¹⁴¹.

Mahmut Esat, seçimi ve oy kullanmayı ise hem temel bir yurttaşlık hakkı hem de bir vatan görevi olarak telakki etmektedir¹⁴². Bu nedenle oy kullanmanın vatandaşlar için zorunlu olması gerektiğini düşünmektedir. Seçimlere katılmayan ve oy kullanmayan yurttaşlar için para cezası uygulanmasını talep etmektedir. Oy kullanma zorunluluğu istencinin geri planında onun geçmişte yaşadığı bir olayın yer aldığını söylemek gerekir. Kuşadası belediye başkanlığı için yapılan 1915 seçimlerinde Türklerin oy kullanmaması nedeniyle seçimleri bir Rum kazanmıştır. Bu nedenle halka hakkını kullandırma yöntemlerinin öğretilmesi amacıyla yeni köylünün hakkını kullanması için bu ceza yöntemini teklif ettiğini belirtmektedir¹⁴³.

14. Siyasi Partiler, Tek Parti Sistemi ve Muhalefet Partileri

Mahmut Esat Bozkurt, ölümüne dek Cumhuriyet Halk Fırkasında milletvekilliğini sürdürmüştür. Bir dönem kendisinin Serbest Fırka’nın Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki adamı olarak gösterilmesine karşı, ünlü Ödemiş konuşmasında “*Mebusunuz günde iki elbise değiştirenler gibi milli kanaatlerini değiştirecek cibilliyette bir adam değildir*”

¹³⁹ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924. Buna karşılık M. Esat’ın 24 Anayasası genel kurul görüşmeleri sırasında ikinci meclisin pratik ve amelî faydaları olduğunu, hukuk âleminde büyük bir ayıp ve sakatlığa yer verilmek istenmiyorsa Cumhurbaşkanına tanınacak fesih yetkisinin ikinci meclisin (Âyan) oyu alınarak sağlanmasını savunduğu ifade edilmektedir. Bkz. Özbudun, *1924 Anayasası*, s. 24.

¹⁴⁰ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924.

¹⁴¹ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 4”, *Sada-yı Hak*, 28 Mayıs 1924.

¹⁴² Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 114; Topal, *Ateşten Adam*, s. 69.

¹⁴³ Topal, *Ateşten Adam*, s. 69; Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 115.

diyerek CHF'ye mensubiyetini bir biçimde Kemalizm ile gerekçelendirmektedir. Çünkü onun kanaatine göre CHF en büyük Türk'ün, Gazi'nin fırkasıdır; bugün hukuken, yarın fiilen onun idaresi altında çalışacaktır¹⁴⁴.

Parlamentar sistemin ve siyasal partilerin demokrasi için vazgeçilmez unsurlar olduğu düşüncesi Bozkurt tarafından kabul görmemektedir. Bu nedenledir ki özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra kaleme aldığı yazılarda, birden fazla siyasi partiyi yani "çok partili siyasal yaşamı", demokrasiyi geliştiren değil en azından devrim sonrası yeni yeni oturmaya başlayan bir rejimde onu tökezleten, geriye götüren olumsuz bir olgu olarak ele almaktadır. Muhalefeti siyasi bir hak olarak görmekte, fakat muhalefetin aynı parti çatısı altında yapılmasını / yapılanmasını uygun bulmaktadır. M. Esat'a göre Türk milleti tek bir siyasi partinin (CHF) çatısı altında birleşmelidir. Muhalefet partilerinin türetilmesi için zorlama teşebbüslerde bulunmak gereksizdir. "Neden muhalefet partilerinin kurulması yerine CHF'de birleşmelidir?" sorusunun yanıtını "Birlik Olacaktır" adlı yazısında M. Esat bize göre beş ana gerekçe ile yanıtlamaktadır¹⁴⁵: "1) Çünkü Türk milleti iyilikleri muhalefette değil Gazinin yanında buldu, orada görüyor. Cumhuriyet Halk Fırkası ise Büyük Şefin evidir. Orada toplanacağız, arzularımızı orada yaptıracağız. Mademki Gazi Cumhuriyet Halk Fırkasının reisidir. Muhalefet -bu bir hak olmakla beraber- siyasi görüşlerde ondan ayrılmak demektir. Türk Milleti en büyük Türkten ayrılmaz. 2) Cumhuriyet Halk Fırkası, şunun bunun değil, bütün milletin malıdır. Tapusuna sahip olduklarını zannedenler aldandıklarını görmekte gecikmezler. 3) Türk ihtilalciliğinde şahıs yok ideal vardır. İdealin muvaffakiyetleri vardır. Şahsi işbirarlar (kırgınlıklar), kinler, menfaat endişeleri o küçüklüktedir ki, dönüp bakmaya bile değmezler. Her fedakârlığa değen şey, Türk milletinin yükselmesi davasıdır. 4) Türk işçileri haklarını ve memleketin selametini muhalefette değil, birlikte bulacaklardır. İşçi bunu anladı, diğer vilayetlerde olduğu gibi bir Türk bütün Türkler içindir. 5) Bütün bir siyasi tarihimize, maruf (tanınmış) yabancı memleketlerin inkılâp tarihleriyle biliyor ve inanıyoruz ki, muhalefet bütün hüsnüniyetlerle (iyiniyet) mücehhez (donanmış) olsa bile, yeni bir rejimi kurmakla meşgul milletlerde vahim neticelere varıyor. Yalnız inkılâbı değil milleti de batıracak kadar. Bunun için bütün Türk milleti siyasi dileklerini birlikte yürütecektir. Bu bir kurtuluş zaruretidir".

Türk İhtilali sağlam bir zemine oturuncaya, yeni demokrasi işletilir hale gelinceye kadar muhalefet partilerinin yasaklanması gerektiği düşüncesinde olan M. Esat, devrimin doğası gereği düşmanın çok olacağı ve bu düşmanların da siyaseten muhalif olan gruplarda kendilerine yer bulacağı endişesini taşımaktadır: "...Muhalefet inkılâp halinde bulunan her yerde hele bizde, düşmanın ekmeğine yağ sürüyor. Önce inkılâpları sonra da rejimi zayıflatıyor. Bu işleri başarınca kadar muhalefete paydos diyoruz"¹⁴⁶. Bozkurt, muhalefete paydosun süresinin hangi ölçüte göre dikkate alınacağı sorusunun yanıtını daha sonraki bir yazısında "bir neslin değişmesi" olarak tespit ve tayin edecektir.

M. Esat, tek partili parlamento düşüncesinin arka planını, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e değin muhalefetin ortaya koyduğu zararlı hareketlerde aramakta; bu hareketlerden yola

¹⁴⁴ "Adliye Vekilimizin Mühim Nutku, M. Esat Bey Diyor Ki", *Anadolu*, 18 Eylül 1930.

¹⁴⁵ Mahmut Esat, "Birlik Olacaktır", *Anadolu*, 19 Ağustos 1931.

¹⁴⁶ Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", *Anadolu*, 12 Ağustos 1931.

çıkarak Türk siyasi hayatında muhalefet oluşumunun hep tehlike doğurduğu neticesine ulaşmaktadır. Buna göre *II. Meşrutiyet döneminde* muhalefette bulunan İttihad-ı Muhammedi, 31 Mart Olayı'nı doğurmuş; Halaskarlar, orduyu bozmuş; Hürriyet ve İtilaf ise Balkanların kaybedilmesine neden olmuştur¹⁴⁷. Milli Mücadele döneminde Birinci Grup'a muhalefet eden İkinci Grup'un büyük Kurtuluş Savaşı'nı yarıda bıraktırma girişimi güçlükle önlenbilmiştir. *Cumhuriyet döneminde* ise “Terakkiperverler” ve “Serbestçiler” diye iki cereyan türemiş; bunlardan ilki Şeyh Sait irticası ile Cumhuriyet tarihinin içinde kalın bir iz çizirken, ikincisi Fethi Bey'in safdilliliği yüzünden Türk Devrimi'nin önemli bir sarsıntı geçirmesine neden olmuştur¹⁴⁸. Dolayısıyla gelecek nesillerin adı geçen muhalefetleri millet, vatan düşmanı, hürriyet katili olarak anması ona göre gayet doğaldır. Türkiye'nin siyasi tarihinin henüz idealist bir muhalefeti göremediğini kaydeden M. Esat, muhalefet bayrağı altında her zaman gericilerin, hırsızların, vatan hainlerinin ve yabancı parasıyla yabancı isteklerini gerçekleştirmek isteyen satılmışların yer aldığını ifade etmektedir. Özetle bizde muhalefetin niyetinin milletin davası değil, post kavgası olduğunu ileri sürmekte ve ihtilal yapmış olan bir memlekette muhalefetin iyi işler göreceğine olan inançsızlığını ortaya koymaktadır¹⁴⁹.

Ayrıca M. Esat demokrasinin tanımının halk egemenliği demek olduğunu, halkın ise iradesini ister münferit olarak isterse partiler eliyle kullanma yetkisinin bulunduğu kabul etmektedir. Bu görüş uyarınca iradesini tek parti eliyle kullanan millete, bunu partiler halinde kullanacağını denilemez. Kemalist demokraside partiler mecburi değil, ihtiyaridir; mecburi olan ise özgürlük, eşitlik, adalet ve egemenliktir¹⁵⁰. Bu kavramlar ancak devrim tamamlanınca, inkılabın zihniyet ve fikir eksikleri giderilince¹⁵¹ yerli yerine oturacaktır. O halde devrim yerleştirilinceye kadar hep birlikte tek parti içinde çalışmak gerekir. Demokrasi yalnız çok partide değil “birlik” içerisinde de olabilir¹⁵². Bu gerekçelerle yeni açılacak partiye izin verilmemesini onun tasavvur ettiği demokrasi anlayışına aykırı saymamak gerekir. Aynı şekilde cumhuriyetin de siyasi partilerle hiçbir ilişkisi yoktur. Cumhuriyet bir parti meselesi değil, bir devlet şeklidir¹⁵³.

¹⁴⁷ Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları”, *Anadolu*, 6 Ağustos 1931.

¹⁴⁸ Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları”, *Anadolu*, 6 Ağustos 1931.

¹⁴⁹ Mahmut Esat, “Muhalefetlerin İçyüzü”, *Anadolu*, 7 Ağustos 1931.

¹⁵⁰ Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar 1”, *Anadolu*, 11 Ağustos 1931; Mahmut Esat Bozkurt, “Kemalist Demokrasi”, *Ulus*, 20 Mart 1939. Belirtmek gerekir ki öğretide de Teziç tarafından Kemalist tek parti sistemi, faşist ve komünist tek parti sisteminden ayrı değerlendirilmektedir. Keza bağımsızlığını henüz kazanmış ülkelerde görülebilen totaliter tek parti rejiminin de 1923-1946 yılları arasında tek parti iktidarı sergileyen CHF'yi nitelemek için kullanılmadığı belirtilmektedir. Buna göre Türkiye'deki tek parti idaresi, yöneticilerin üyelerden daha çok önem taşıdığı, çoğulculuk yönünden gelişen bir modeldir. Bu açıdan Batılı kaynaklarda da Kemalist tek parti rejiminin “çoğulcu demokrasi okulu” olarak ele alındığı kaydedilmektedir. Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 415.

¹⁵¹ Mahmut Esat, “İnkılabın Eksikleri”, *Anadolu*, 26 Ağustos 1931.

¹⁵² Mahmut Esat, “Birlik Bayrağı Altında”, *Anadolu*, 13 Ağustos 1931; Mahmut Esat, “Birlik Olacaktır”, *Anadolu*, 19 Ağustos 1931.

¹⁵³ Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar 2”, *Anadolu*, 12 Ağustos 1931.

Bununla birlikte Mahmut Esat'ın muhalefet karşıtlığını her halde ve her türlü "eleştiri karşıtlığı" yaptığı biçiminde algılamak isabetli olmaz. Çünkü onun karşı olduğu muhalefet, politize olmuş örgütlü partilerdir; yoksa bireylerin ve aksi görüştekilerin eleştiri hakkını savunmadığını söylemek mümkün değildir. Zira Bozkurt'a göre, "*İnkılâp içerisinde muhalefet daima tehlikelidir. Bir nesil değişinceye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınuncaya kadar tehlikelidir. Tehlikeli olmuştur. Bununla beraber tenkitlere hararetle taraftarız. Bizim tehlike gördüğümüz cihet organize edilmiş siyasi muhalefetlerdir. Siyasi teşekküllerdir. İnkılâbı yürütmeye çalışan partiye karşı koyan bir fırka ne kadar temiz maksatlı olursa olsun bu düşman kafilelerin ona iltihak edeceğinde bir an şüphe edilmemelidir*"¹⁵⁴.

15. Faşizm

Bozkurt'un, faşizmi siyasal açıdan devamlılığı kabil bir rejim olarak gördüğü söylenemez. Hatta ona göre faşizm başlı başına bir rejim olmaktan ziyade "daimi bir idare-i örfiye" niteliğindedir¹⁵⁵. Bunun başta gelen nedeni, faşizmin siyasi hürriyetler noktasında müsamahakârlıktan uzak tutumudur. Faşist yönetim sisteminin en büyük zaafı Papaya, Kıralla ve orduya fazla dayanması, bu üç kuvvetin elbirliği ile iş başına geçmesidir. Hâlbuki bunlardan ilk ikisi zaten tarihin akışına aykırıdır¹⁵⁶. M. Esat, İtalya'da Mussolini tarafından uygulanan ve Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma amacı taşıyan faşist politik rejimi, ülke içinde ulus egemenliğini benimsemediği için "diktatör"; ülke dışında ise emperyalist amaçlar güttüğü için "istilacı" olarak nitelirmektedir¹⁵⁷. Bu nitelikleriyle faşizmi "kaytaklık" olarak görmekte, bu rejimin demokrasi karşısında tutunmasının mümkün olmadığını ileri sürmekte ve zalimlerin, diktatörlüklerin başarısının tıpkı şimşek ışığı gibi çabuk sönmeye mahkûm olduğunu ifade etmektedir¹⁵⁸.

M. Esat "faşizma" olarak adlandırdığı, bazen de "İtalyan rejimi" olarak bahsettiği faşizm ile Kemalizm arasındaki farkları şu şekilde özetlemektedir¹⁵⁹:

- a) Faşizm bireysel diktatörlüğe dayanır. Kemalizm ise her türlü diktatörlüğü reddeder.
- b) Faşizm bir korporasyonlar devletidir¹⁶⁰ ve kuvvetini buradan alır. Milleti korporasyonlar temsil eder. Kemalizm ise ulus egemenliğine dayanır ve millet kendi kendini temsil eder.

¹⁵⁴ Mahmut Esat, "İnkılâp İçinde Muhalefet", *Anadolu*, 9 Ağustos 1931.

¹⁵⁵ Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", *Anadolu*, 8 Ekim 1931.

¹⁵⁶ Mahmut Esat, "Kemalizm 2", *Anadolu*, 4 Kasım 1932.

¹⁵⁷ Mahmut Esat Bozkurt, "Faşistlik Yıkılacaktır", *Anadolu*, 10 Şubat 1941.

¹⁵⁸ Mahmut Esat Bozkurt, "Faşistlik Yıkılacaktır", *Anadolu*, 10 Şubat 1941; Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizmin İdeolojisi", *Tan*, 24 Mayıs 1935.

¹⁵⁹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 373-374; Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizmin İdeolojisi 2", *Tan*, 28 Mayıs 1935.

¹⁶⁰ Kaboğlu, korporatizmi, "*Marksizm'in sınıf mücadelesi anlayışına karşıt düşen, faşizmin resmi sosyal öğretisi*" olarak tanımlamaktadır. Korporasyonların anlamı, mülkiyete ve teşebbüse müdahale etmeden sendikacılığın devletin güdümüne sokulmasının, hatta devlet içinde eritilmesinin ve devletle bütünleştirilmesinin sağlanmasıdır. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 99.

- c) Faşizm emperyalisttir. Kemalizm ise emperyalizme “menfur” olarak bakar.
d) Faşizm hükümdarlığı kabul eder. Kemalizm ise cumhuriyetçidir.

Faşizm ile Kemalizm arasındaki benzerlik nedir? M. Esat’a göre faşizm ile Kemalizm arasında hiçbir açıdan benzerlik yoktur. Faşizm geri bir rejimdir. M. Esat, faşizmi bir “Orta çağlar rejimi” olarak tanımlamaktadır.

16. Nasyonal Sosyalizm

M. Esat, nasyonal sosyalizm (Nazi) hareketini “milli sosyalistlik” veya “Alman rejimi” olarak da vasıflandırmaktadır.

Milli sosyalizm ile Kemalizm arasındaki farklar onun görüşleri ışığında şu şekilde sıralanabilir¹⁶¹:

- a) Nasyonal sosyalizm milliyetçidir fakat ırkçı (raciste) milliyetçilikten yanadır. Kemalizm ise temelde milliyetçiliğe dayanmakla birlikte ırkçı değildir. Daha ziyade kana değil, dile ve kültüre önem verir. Atatürk büyük Nutkunda “Kanımı taşıyandan başkasına inanma” demişse de uygulamada bu tavsiye, dil ve kültür birliği şeklinde tezahür etmiştir.
b) Nasyonal sosyalizm emperyalisttir. Kemalizm ise emperyalizmi kabul etmek şöyle dursun, onu esasından reddeder ve bu gibi yönelimleri suç sayar.
c) Nasyonal sosyalizm Adolf Hitler’in bireysel diktatörlüğüne dayanır. Kemalizm ise ulus egemenliğine dayandığı için kişisel hiçbir diktatörlüğü kabul etmez.

Nasyonal sosyalizm ile Kemalizm arasındaki benzerlik nedir? M. Esat’a göre, bu iki siyasi görüş arasında ekonomik bakımdan bir benzerlik bulunmaktadır. Hatta her ikisinin de devlet sosyalizmine dayanması, mülkiyet hakkını ve bireyi tanıması açısından, ekonomik yönüyle bu iki rejim arasında bir fark yok gibidir. Fakat iki rejim arasında ekonomik bakımdan farklı olan tek yön, nasyonal sosyalizmin büyük sanayinin mutlak surette devletleştirilmesini öngören tutumuna karşılık, Kemalizmin büyük sanayi teşebbüslerini kişilere bırakmama konusunda mutlak bir yaklaşımdan kaçınmasıdır¹⁶².

17. Liberalizm

Mahmut Esat Bozkurt’un liberalizm ve fizyokrasiye olumsuz yaklaştığı, sınırlandırılmamış bir serbestçilik düşüncesinin demokrasi ile bağdaşmadığı düşüncesine sahip olduğu, yazılarından açıkça anlaşılmaktadır. Aslında onun liberalizm hakkındaki görüşleri “siyasal liberalizm” ve “ekonomik liberalizm” biçiminde ikili bir ayrım ekseninde değerlendirilebilir. Liberalizmin siyasal yanını, yani liberal düşüncenin demokrasiyi savunmasını, siyasi ve sosyal hak ve hürriyetlere yer vermesini olumlu hatta zorunlu bulan M. Esat, devleti gece bekçisi rolüne indirgeyen ekonomik liberalizme ise şiddetle karşı çıkmaktadır.

Ona göre dünyanın içinde bulunduğu büyük acı siyaset ve iktisat sistemleri ile ilintilidir. Öyle ki ülkemizde de fizyokrasi prensiplerinin Tanzimatla beraber Osmanlı Devleti’nin ekono-

¹⁶¹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 372-373.

¹⁶² Mahmut Esat Bozkurt, “Kamalizmin İdeolojisi 2”, *Tan*, 28 Mayıs 1935.

mi politikası olduğu günden itibaren imparatorluğun düşüş ve dağılma sebebi hazırlanmıştır¹⁶³. Liberalizmin iki yüzyıl içinde yaşandığını ve ortadan kalkmak zorunda olduğunu ileri süren M. Esat, -kendisine özgü tespitiyle- Karl Marks'ın dâhiyane tahlillerinde görüldüğü gibi, on sekizinci asrın iktisadi, siyasi ve içtimai şartlarına göre yoğunlaşmış liberal sistemle yirminci yüzyılın açıklanmasının olanaklı olmadığını düşünmektedir¹⁶⁴. “Devlet iktisat işlerine karışmaz” görüşünün; fizyokratların ve liberallerin “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” prensibinin tarihe intikal ettiğini savlamaktadır¹⁶⁵. Hâlbuki ona göre bu dönemde dünyanın kaderini belirleyen uluslar liberalizmi terk ettiğine; İngiltere sosyalistlerin, İtalya faşistlerin, Sovyet Rusya komünistlerin, Almanya nasyonal sosyalistlerin elinde bulunduğuna göre, dünyanın kaderi ya komünizmle ya faşizmle ya da en isabetli olarak Kemalizm ile belirlenmek durumundadır¹⁶⁶.

M. Esat liberal teorisyenler tarafından savunulan “insanın devlet yardımına ihtiyacı yoktur” felsefesini reddetmekte, toplumdaki ilerleme ve gerilemelerin yalnızca kişilere bağlanamayacağını düşünmektedir. Toplumsal ve siyasal hareketlerde insanları mutlak anlamda serbest bırakmanın sonucunda anarşinin doğması kaçınılmaz olduğu gibi, sınırlandırılmamış liberal ekonomi politikalarında da aynı neticenin ortaya çıkması olağandır¹⁶⁷. Binaenaleyh M. Esat'a göre ekonomik liberalizmin olumlu sonuç verebileceği tek durum vardır, o da uygulandığı devletin gelişmişlik düzeyinin yüksek olmasıdır. Sanayide, tarımda ve ticaretle gelişmiş bir ülkede serbestçilik bir nebze uygulanabilirse de bu alanlarda gelişmemiş olan ülkelerde fiiliyata geçirilecek bir liberalizm, güçlülerin tahakkümünden başka bir sonuç doğurmayacaktır¹⁶⁸.

Bozkurt, halkı arazi sahibi yapmak ve ona kredi bulmak konularında Avrupa'nın birçok demokratik devletinde radikal tedbirler alındığını, toplumun genelini ilgilendiren birçok teşebbüsün özel bireylere verilmediğini ifade etmekte ve bunun gerekçesini de liberalizmden kopmaya bağlamaktadır. Aslında onun, Batı demokrasilerinin aslı / temel sorununu liberalizmde bulduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Zira “*Eğer Mançister İktisat Mekteplerinin ‘Laisser faire laisser passer – lese fer lese pase’ kaidesine müstenit bir demokrasiye sadakat lâzım gelse idi bütün bunları yapmamak ve herkesi ufukları bitmeyen mutlak hürriyet, mutlak ferdiyet denizlerinin içine başıboş bırakmak icap ederdi. Arkadaşlar! Mançister Mektebi İngiltere’de bile kapılarını kapadı. Hâlbuki hakikat bu değildir. Hakikat hürriyet denizlerinde yüzmek bilmeyenler vardır ki onlara yüzmeyi devlet öğretecektir. Bu denizlerde yüzmeye mecali, takati az olanlar vardır ki onları devlet kollayacaktır. Bu denizlerde yalnız başlarına yüzecekler vardır ki onları da demokrasinin kabul ettiği ferdi hürriyet haklarının faaliyeti derecesi nispetinde devlet sıyanet eyleyecektir. Gene yapılması, fertlerin ve camianın yükselmesi için başarılması icap eden iktisadi hareketler vardır ki bunları da devlet görecektir. Devletin, hürriyeti ve efradın mülkiyetini himayeden başka*

¹⁶³ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 392.

¹⁶⁴ Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932.

¹⁶⁵ Mahmut Esat, “Liberallik Masalı 3”, *Anadolu*, 6 Ekim 1932.

¹⁶⁶ Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932.

¹⁶⁷ Mahmut Esat, “Liberallik Masalı 3”, *Anadolu*, 6 Ekim 1932.

¹⁶⁸ Mahmut Esat, “Liberalliğin Ölümü” *Anadolu*, 9 Ekim 1932.

vazifesi yoktur nazariyesine karşı Alman alimlerinden (Lassalle) ‘Eğer hepimiz mütasaviyen kuvvetli mütasaviyen malumatlı, mütasaviyen zengin olsaydık nazariye doğru olurdu. Fakat madem ki bu müsavat yoktur, devleti gece bekçisi rolüne indirmek zayıfı kavinin keyfine bırakmak demektir’ (görüşündedir)¹⁶⁹’.

Liberalizmin gece bekçiliği rolüne indirmediği devletin temel görevinin himaye ile sınırlı olmadığı görüşünü savunurken Alman filozof Fichte’ye atıfta bulunan M. Esat, devletin, vatandaşlarının hürriyetlerini korumakla yetinmemesi gerektiğini, onun asıl görevinin herkese kendine ait olanı / hak ettiğini vermek ve yine herkese mülkiyet tesis etmek olduğunu savunmaktadır. İnsanlar önce yaşayacak bir şeye sahip olmalıydılar ki devletin koruma vazifesinden söz edilebilsin¹⁷⁰.

18. Komünizm ve Marksizm

Mustafa Kemal’in isteğiyle 1920’de kurulan Türkiye Komünist Fırkasının (TKF) kurucularından birisi M. Esat Bey’dir¹⁷¹. Bununla birlikte M. Esat sonraki yıllarda komünizm karşıtı olduğunu birden çok kez vurgulamıştır. Bir yandan komünist partinin kurucuları arasında olan bir şahsiyetin diğer yandan komünizme muhalif olmasının gerekçesi ne olabilir? M. Esat’ın komünizme açık ve bilinen karşıtlığından hareketle bazı yazarlar, resmi TKF’nin -gerçekten komünist ideolojiyi savunan bir oluşumu desteklemek maksadıyla değil- aslında Sovyet sosyalizminin önünü kesmek amacıyla kurdukları çıkarımını yapmaktadır¹⁷².

Komünizme ilişkin vaziyet bu olmakla beraber, M. Esat’ın henüz gençlik yıllarından itibaren sosyalizme sempati ile yaklaştığı da göz ardı edilmemelidir. Yine açık bir Karl Marks hayranı olmasına karşın, komünizmi reddetmesiyle de M. Esat incelenmeye değer bir tez ortaya koymaktadır. Bu nedenle Bozkurt’un sola dair görüşlerinin, ilki Marks ve ikincisi komünizm olmak üzere ayrı ayrı ele alınmak suretiyle incelenmesi isabetli olur.

Türkiye Komünist Fırkasının kurucu kadrosunda yer alan kişiler arasında Marksizm’i en iyi bilen ve inceleyen M. Esat olduğu ifade edilmektedir. Karl Marks’ın *Kapital* eserini aslından okuyacak kadar iyi bildiği söylenmektedir. Öyle ki Mahmut Esat’ın Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden öğrencisi olan Seha L. Meray’a göre, o bir çeşit Marksist (Tarihî Materyalist veya Ekonomik Determinist) olarak tanımlanabilir¹⁷³. Parlamentoda “bilimsel sosyalizmi” önemseyen az sayıdaki milletvekilleri arasında bulunan M. Esat, *Yeni Gün* ve

¹⁶⁹ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

¹⁷⁰ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

¹⁷¹ Türkiye Komünist Fırkasının kurucu ve yöneticileri Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi (Abaloğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit)’ten oluşmaktadır. Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, *Siyasi Partiler*, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html.

¹⁷² Uyar, “Sol Düşünce”, s. 70.

¹⁷³ Mete Tunçay, “Okuyuculara Mektup”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 99, Kolektif Yayınları, İstanbul, Mart 1992, s. 5. Bkz. Uyar, “Sol Milliyetçi”, s. 105.

Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde yazdığı yazılarda, emperyalizme karşı savaş veren Türkiye ile aynı mücadeleyi veren Sovyetler Birliği'nin "doğal müttefik" olduğunu savunmaktadır¹⁷⁴.

Mahmut Esat'ın Marks hayranlığını bizzat kendisi *Tan* gazetesinde açıkça dile getirmekte, Marks öğretisinin, özellikle değer ve iş, değer artışı, merkezileşme, tarihi materyalizm ve sınıf çatışması konularında insanlık tarihini sistematize ederek her yönüyle açıkladığı sonucuna ulaştığını ifade etmektedir. Aşırı milliyetçiliği ile tanınan Mahmut Esat Bozkurt'un sol eğilimlerinin derecesini, onun "ileri görüşlü büyük adam"ını anlattığı "Karl Marks ve Türkler" adlı yazısından oldukça geniş bir bölümü aynen aktararak izah edebiliriz: "Beş sene oluyor. 'Marks'ı okuyorum. Onu tam anladım dersem, kendi kendini aldatmış olacağım. Anlamağa çalışıyorum demek, daha doğru olacak gibi geliyor bana... 'Marks'ı bu kadar derin, bu kadar çetin buluyorum. Bu beş senelik devamlı ettiğinden önce ve sonra 'Marks' filozofisi hakkında yazılmış çok eserler gözden geçirdim. Fakat? Bir şeyin hakikatine varmak için bu metod tehlikeli olabilir. Çünkü: Herkes 'Marks'ı bir türlü, bir başka türlü anlamaktadır. En yakın arkadaşları bile! Şunu hemen söylemeliyim ki: 'Marks'ın anlayabildiğim yerlerini çok yüksek buldum. Baş dönmeden erişilmesi zor denecek kadar yüksek! Nitekim: 'Değer ve İş' (Sây ü Kıymet), Değer Artışı (Fazla-i Kıymet), 'Tarihî Maddiyetçilik', 'Merkezleşme' konuları (mevzuları), bize bütün bir insanlık tarihi kavramını (mefhumunu) anlatıyor. Hele 'sınıf kavgaları'! Hele bu konu! Bana göre 'Marks'ın filozofisi, bir mihenk taşına benziyor: Tarih ona vuruldukça, insanlığın bahtı görülmüyor. İnsanlığın uzun ve derin asırlar içinde saklanan kara bahtı!... 'Marks' filozofisi, karanlıklarda kalan gerçeklerin (şeniyetlerin) üstüne tutulmuş bir projektördür. Bunsuz tarihi anlamak ve görmek yolunu ben bulamadım. 'Kapital' 'Marks'ın büyük izeri (eseri) bütün dillere çevrildi. Onu bizim dilimizde ne zaman okuyacağız? Ne zaman göreceğiz? Bütün bunlar için 'Marks' edebiyatının dilimize çevrilmesini istiyorum. Ve bu çevirme: Sağa ve sola doğru bulanık sulara balık avlamak isteyenlerin takkesini düşürecektir. Ortada: Hak ve gerçek egemen olacaktır"¹⁷⁵.

Bununla birlikte onun komünizm hakkındaki düşüncelerini, komünizmin bugünkü istihsal usulündeki serbestliği ve ferdiliği ortadan kaldırıp yerine komün idaresini geçireceği; kolektif usulü kabul edeceği ve sosyal, moral, ekonomik ve siyasi rejimi değiştireceği kanaatinde bulunduğu kaydını düşerek takip etmek gerekir¹⁷⁶. Ne var ki komünizm ı) özel mülkiyeti kabul etmez, ıı) mirası tanımaz, ııı) bireyi değil toplumu dikkate alır, ıv) bütün ekonomik teşebbüslerin en küçük ayrıntısına kadar devlete ait olduğunu kabul eder, v) eşit pay, eşit gündelik davası güder ilh¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 82.

¹⁷⁵ Mahmut Esat Bozkurt, "Karl Marks ve Türkler", *Tan*, 26 Temmuz 1935. Arsal'a göre de Marks'ın birkaç cümle ile izahı kabil olmayan tarihi maddiyetçilik felsefesi, kadim devirlerden beri malum olan maddiyetçilikten farklıydı. Ona göre bu fikrin özünü Arsal'ın çevirisiyle Marks'ın "Tetiklerim neticesinde ben şu kanaate vasıl oldum ki gerek hukuki münasebetler, gerek devlet şekilleri ne kendi kendine anlaşılır, ne de ruh-i beşerin umumî inkişafı fikriyle izah edilebilir. Bunların esasları maddî hayat münasebetlerinde mündemiçtir..." sözlerinde aramak gerekirdi. Sadri Maksudi Arsal, *Umumî Hukuk Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948, s. 21-22.

¹⁷⁶ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 190-191.

¹⁷⁷ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 387.

M. Esat komünizm hakkındaki görüşlerini dile getirirken “*Şu ciheti de tebarüz ettirmeliyim ki: ben komünist değilim. Türk milliyetçisiyim. Böyle doğdum, böyle öleceğim. Türk birliğinin bir gün hakikat olduğuna inanım vardır. Ben görmesem bile, gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım*”¹⁷⁸ dedikten sonra şu eklemeyi yapmayı unutmamaktadır: “*Fakat Marks’ın görüşlerinden, ilmî tahlillerinden, metodlarından hak ve hakikatler lehine istifade edilecek çok şeyler vardır*”¹⁷⁹. Yine benzer yönde bir yazısında “*Komünist değiliz ama, medeniyet tarihini bir iktisat meselesi olarak tesbit ve izah eden Karl Marks’ın anlayışları öyle bir kalem darbesiyle yıkılacak şeylerden değildir*”¹⁸⁰ ifadelerini kullanmaktadır. Benzer yöndeki düşüncelerini Engels’in fikirlerini tahlil ederken de görmekteyiz: “*Ben komünist değilim. Siyasal inançlarım (kanaatlerim) Kamâlist prensiplerdir. Türk doğdum, Türk ulusçusu olarak öleceğim. Fakat tarihin yürüyüşünde işe değer payını vermeyen devletin sonu (Engels’in dediği gibi olacaktır)*”¹⁸¹.

M. Esat komünizmi eleştirirken dahi bir yandan onun zamanın gerektirdiğinin ötesinde bir sistem olduğuna işaret etmektedir. Zira “*Komünizm 50. yüzyılı 20. yüzyılda önlemeye çalışıyor. Bu beş yaşındaki bir çocuğa kırk yaşındaki bir adamın vazifesini yüklemeye benzer. Bu da çocuğun ezilmesine yol açar*”¹⁸². Komünizm fert tanımaz, her şeyi organizasyonda ve kamuda bulur. Şarl Jid’in organizasyonu hayatın yarısı kabul eden görüşüne karşılık Bozkurt’a göre terbiye ve kamunun fert üzerindeki etkisi zorunlu olsa da en büyük pay bireye aittir¹⁸³. Mahmut Esat komünizmin asıl aksayan yanını onun “çok güzel” olmasında bulmaktadır. “*O kadar güzel ki yeryüzü ile anlaşmıyor*” dediği komünizmi, İsa Peygamber’in “*Sana bir tokat vurana yüzünün öbür tarafını çevir!*” prensibine benzetmektedir. Çünkü komünizm insanoğluna moral ve maddi yönlerden mutlak eşitlik vaat etmektedir. Bu tahakkuk edebileceği sefalet denilen nesne de ortadan kalkar; insanın insan tarafından sömürülmesi sona ererdi. Ne var ki insanın cibilliyeti (karakteri) hiçbir zaman böyle bir eşitliği kabul etmez¹⁸⁴.

Görüldüğü üzere bir komünist olmamakla birlikte, Bozkurt, yukarıdaki görüşlerinden dolayı bazı yazarlar tarafından “ılımlı sosyalist” veya “küçük burjuva sosyalisti” olarak tanımlanmıştır¹⁸⁵. “Karl Marks ve Türkler” yazısının devamında M. Esat komünist olmadığını tekrar hatırlatmakla birlikte, aynı yerde Marksizmin liberalizmi bastıran yönünü ön plana

¹⁷⁸ M. Esat’ın bu görüşlerinin Pantürkizmi ya da Turancılığı çağrıştırması ihtimal dâhilindedir. Ancak konu, onun yukarıda ifade edilmeye çalışılan diğer düşünceleriyle birlikte değerlendirilirse, buradaki birliğin fiziksel veya siyasal değil “kültürel birlik” olarak anlaşılmasının uygun düşeceği kanısındayız.

¹⁷⁹ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 191-192.

¹⁸⁰ Mahmut Esat, “Memleketin Istrapları”, *Halk Dostu*, 10 Aralık 1930.

¹⁸¹ Mahmut Esat Bozkurt, “Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı”, *Tan*, 19 Haziran 1935. Bu görüşü, işçi haklarını kabul etmeyen liberal ekonomiye sahip devletlerin tarihe karışacağı yönündeki düşüncesini desteklemek için kullanmaktadır.

¹⁸² Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, *Anadolu*, 4 Kasım 1932.

¹⁸³ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 266-267.

¹⁸⁴ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 374-375.

¹⁸⁵ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995, s. 175.

çıkarması ve devletçi sistemde Marks'ın noksanları tamamlayacağına olan inancı göz ardı edilmemelidir. Nitekim “'Marks'tan söz açılınca hemen komünistlik hatıra gelir. Bu kadar telaşa hacet yok! 'Marks'ın filozofluğu iktisatçı yönünden çok üstündür. Ve onun bilinmemesi kültür bakımından bir eksiktir. Büyük bir eksik! Hele devletçi rejimde!.. 'Klemenso' gibi milliyetçi bir adam 'Marks' hakkında şunları söyledi: 'Ben cumhuriyetçi ve demokrat doğdum. Böyle öleceğim. Fakat, demokrasinin beslenmesi gereken zayıf yerlerini 'Marks'tan öğrendim'. 'Marks' komünisttir. O, modern komünizmin babasıdır. Fakat onun, ateşten okları andıran ballı tenkitleri olmasaydı, benci (hodbin) liberal demokrasinin yerinden kıpranacağı yoktu. Belki hiç kıpranmayacak, olduğu yerde çürüyecek ve çökecekti. Bu korkunç çöküntünün altında göyüntü (muztarip) insanlık, bir daha, baştan bir daha ezilecek, bu eziliş tarihe, yeni bir dönüm noktası sayılacaktı. 'Marks'ın birer, alevden şamarı andıran tenkitleri olmasaydı. O bu şamarlarını, liberal demokrasinin kızarmayan suratına indirmeseydi; elinde, liberal kapitalistlerin uşakları elinde; inim inim inleyecekti? Kim bilir?!”¹⁸⁶.

Biz Mahmut Esat'ın yukarıda değinilen görüşlerinin, henüz çalışmanın başında hayatı ve kişiliğinden bahsederken onun Kemalizm öğretisini “Marksist milliyetçi” olarak tanımlamamızın gerekçesini oluşturabileceği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak “Bozkurt'un komünizmi ret ve Kemalizmi kabul etme gerekçeleri nelerdir?” sorusuna verilecek yanıt olarak, komünizm ile Kemalizm arasındaki farklar özetle şu şekilde sıralanabilir¹⁸⁷:

- a) Komünizm milliyetçi değildir, ars ulusallıktan yanadır; örneğin komünizmde Rus yoktur. Kemalizm ise milliyetçidir. Her şey önce Türk milleti içindir; İslamlık ve insanlık daha sonra gelir. Mahmut Esat bu ayrımı, farklı şiiirlerden birer dize ile de ifade etmektedir: Komünizm, “Vatanım ruyı zemin, milletim nevi beşer”¹⁸⁸ der. Kemalizm ise “Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur. Sinem özüm ateş ile doludur” der.
- b) Komünizm, bütün insanlığı bir rejim içine almak, komünist federasyon halinde yaşatmak davasını güder; yani emperyalizmin şekil değiştirmiş bir halidir. Kemalizm ise emperyalizmi tüm yönleriyle reddeder, her millete istiklal hakkı tanır, her ulusun kendi kaderini tayin hakkı olduğunu kabul eder.
- c) Komünizm, proleter diktatörlüğüne dayanır. Kemalizm ise ne şekilde olursa olsun diktatörlüğü reddeder.
- d) Komünizm, ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda teşebbüs yetkisini tanımaz. Fert yoktur, toplum vardır anlayışını benimser. Kemalizm ise devletçiliği yani devlet sosyalizmini temel almakla birlikte bireye de mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda hareket yetkisini tanır.

Komünizm ile Kemalizm arasındaki benzerlik nedir? M. Esat'a göre devlet şekli olan Cumhuriyet, her iki siyasi görüşün anlaştığı ortak noktadır.

¹⁸⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “Karl Marks ve Türkler”, *Tan*, 26 Temmuz 1935.

¹⁸⁷ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 371-372; Mahmut Esat Bozkurt, “Kamalizm'in İdeolojisi 2”, *Tan*, 28 Mayıs 1935.

¹⁸⁸ “Milletim insanlıktır, vatanım dünya” anlamına gelmektedir. M. Esat aynı ideolojiyi savunduğunu düşündüğü masonluğa da yine bu gerekçeyle karşı çıkmaktadır. Bkz. Mahmut Esat, “Masonluğun Afarozu”, *Anadolu*, 13 Ekim 1931.

19. Devletçilik (Devlet Sosyalizmi)

Mahmut Esat, henüz Cumhuriyet kurulmadan önce, gelecekte üretim alanında Türkiye halkını mutlu edecek bir yönetimi yaşatacak sistemlerin kurulması gerektiğini savunmuştur¹⁸⁹. Bu sistemlerin kurulmasını sağlayacak yolların ise “devletçilik” ve “mesleki temsil sistemi” olduğunu ilerleyen zamanlarda açıklayacaktır. M. Esat -bir Marks hayranı olmakla birlikte, dikkat çekici biçimde ondan ayrılarak- insanlığı ı) *milletlerin tabii çağı* u) *çoban millet çağı* u) *çiftçi millet çağı* iv) *tüccar ve sanayici millet çağı* olarak dört çağa ayıran Barnave’ın teorisine eklemeye yapmak suretiyle beşinci çağın proleterlerin ihtilaliyle mutlak müsavat devri olacağını iddia eden Marks’a katılmadığını ifade etmekte, insanlığın beşinci çağının komünizm değil “sıkı bir devletçilik” devri olacağını, vesilesiyle mutlak müsavat değil insanın karakterine uygun bir müsavat çağı yaşanacağını tahmin etmektedir. Ancak beşinci çağı başlatacak ihtilalde proleterlerin büyük rol oynayacağını da sözlerine eklemiştir¹⁹⁰. Henüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmadığı Milli Mücadele dönemlerinde, 1921 yılında kendisiyle yapılan bir mülakatta yeni devletin genel siyasetinin; “genel işlerde devletleştirme, bütçede üretici kesimin kollanması, seçimde iktisat amillerini kollayan bir temsil hakkının verilmesi ve loncaların canlandırılması” olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁹¹.

Devletçilik ilkesi de ilk kez Mahmut Esat Bozkurt tarafından İzmir İktisat Kongresi’nde ileri sürülmüş ancak kongrede beklediği ilgiyi görmemiştir¹⁹². Devletçilik nedir? Mahmut Esat, kendi deyimiyle “devletçilik”, bilimsel anlamda “devlet sosyalizmi” veya “devlet müdahaleciliği” şeklinde ifade edilen kavramı, “*özel mülkiyeti tanıyan fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve ulusal kalkınmayı başarabilmek için devlete ekonomik işlerde kontrol ve girişim hak ve yetkilerini kabul eden bir sistem*” olarak tanımlamaktadır. Temelde ferdiyetçi olan bu sistem, ferdin eksikliğini devletin devreye girerek tamamlamasını öngörmektedir¹⁹³. Devlet sosyalizmi kendi içinde hafif (basit) ve müttekâmil (gelişmiş) şeklinde ikiye ayrılır. Basit devlet sosyalizminde, özel mülkiyet ve rekabet rejimi geçerlidir. Ancak büyük suiistimalleri önlemek için devletin cezalandırma yetkisi bulunmaktadır. Gelişmiş devlet sosyalizminde ise özel mülkiyet yanında müşterek mülkiyet kabul edilmekte ve özel ekonomik teşebbüsler sıkı kontrol altında tutulmaktadır¹⁹⁴.

Bu noktada devletçilik sistemi konusunda aksi görüşte olanlar ve özellikle liberaller tarafından iki önemli soru yöneltilmesi mümkündür:

1) *Devletin ekonomik işlere karışması fayda yerine zarar doğurur mu?* Bu soruya Mahmut Esat, Lassalle’ın bilimsel görüşlerine atıfla yanıt vermektedir. Eğer ekonomide

¹⁸⁹ Zeki Arıkan, “Mahmut Esat Bozkurt’a Göre Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Siyasal Anlamı”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 35.

¹⁹⁰ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 248-249.

¹⁹¹ Mahmut Esat, “Yeni Türkiye’nin Mânası 7”, *Hâkimiyeti Millîye*, 31 Mayıs 1921, s. 1’den akt. Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 511.

¹⁹² Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s. 101.

¹⁹³ Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932.

¹⁹⁴ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 379-380.

serbest rekabet sistemi, fizyokrasi, liberalizm (laissez faire, laissez passer - bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) sistemleri bütün prensipleri ile uygulanmaya kalkılırsa, devletin hiçbir müdahalesi kabul edilmezse, bütün insanların eşit doğduklarına; eşit zekâ, eşit bilgi ve eşit kuvvete sahip olduklarına inanmak gerekir. Eğer gerçek bu olsaydı devlete de lüzum kalmaz, denge kendiliğinden sağlanmış olurdu. Hâlbuki insanlar arasında doğuştan farklılıklar vardır. Devlet kuvvetinin zayıfı ezmesini önlemekle görevlidir. “Öyle ya.. Devlet bir tokat vuranı bile tenkil edip dururken, kalın sermayelerle binlerce ve binlerce insanı istismar edenlere nasıl göz yumabilir? İşte bize göre sosyal haksızlığı önleyecek olan lazımlı tedbirler, devletçilik sistemi içinde kâfi derecede gözletilmiştir”¹⁹⁵. Tıpkı insanın insan tarafından sömürülmesinde olduğu gibi, Marksizmin temerküz kanununun gösterdiği büyük sermayenin küçükleri yuta yuta yok etmesinin önüne de Kemalizmin devletçiliği ile geçilebilir¹⁹⁶.

1) *Komünizm sağlıklı bir şekilde uygulanırsa mutlak eşitliği sağlamaktadır. Oysa devlet sosyalizmi özel mülkiyet ve serbest rekabeti koruyarak sosyal adaleti temin edeceğini nasıl iddia edebilir?* Mahmut Esat, devlet sosyalizminin özel mülkiyet ve serbest teşebbüsü koruduğu için sosyal haksızlıkların önüne kesin biçimde geçemeyeceğini kabul etmektedir. O, her şeyden önce insanın “cibilliyeti iktizası” (yaratılışı / doğası gereği) özel mülkiyetin kalması gerektiğini, medeniyetin ilerlemesi için bunun zorunlu olduğunu ifade etmekte; sosyal haksızlığın tam olarak giderilemeyeceği de devletçilikle en aza indirgenebileceğini düşünmektedir. Komünizm ise ancak tam anlamıyla uygulanabildiğinde sosyal adaleti kesin biçimde sağlamaktadır. Ne var ki M. Esat komünizmin hiçbir zaman uygulanamayacağı görüşündedir: “Komünizma, haksızlıkları kökünden koparıp atmak istediği ve mutlak müsavat kurmayı ülkü edindiği içindir ki bir şeye muvaffak olamıyor. Ve olamayacaktır! Neden? Çünkü insanın fizyolojik ve psikolojik temayüllerine uygun değildir de ondan. Neden? Çünkü insanlarda mütefavit bir zekâ bunun neticesi bir egoizma hasleti vardır. Bu farklı zekâ ve bunun verimi olan egoizma kaldıkça, komünizmanın dilekleri hayatta tatbik kabiliyeti bulamazlar”¹⁹⁷. Hâlbuki insanın egosu gerilemek bir yana durmadan yükselmekte, insanlık ilerledikçe insanların egosu da alabildiğince genişlemektedir. Ego (benlik) sökülüp atılmadıkça komünizm uygulanamaz¹⁹⁸.

Mahmut Esat’a göre devletçilik, demokrasinin toplumsal ve özellikle ekonomik alana müdahale etmesi, onun yalnız politik sahada kalmakla yetinmemesi ile izah edilebilir. Almanya, İsviçre, Belçika, Fransa gibi Avrupa’nın demokratik devletlerinin tren yollarına, büyük vapur işletmelerine, bankalara, tarımsal, sosyal ve tıbbi kuruluşlara, kısacası bireylerin serbest girişimi ile başarılamayacak, başarılsa bile kamu yararını tatmin edemeyecek birçok işe müdahil olması, liberalizmden devletçiliğe geçişe örnek gösterilebilir¹⁹⁹.

¹⁹⁵ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 381-382. Benzer yönde bkz. Mahmut Esat Bozkurt, “Kamâlizmin İdeolojisi 1”, *Tan*, 24 Mayıs 1935.

¹⁹⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “Kamâlizmin İdeolojisi 1”, *Tan*, 24 Mayıs 1935; Mahmut Esat Bozkurt, “Kamâlizmin İdeolojisi 2”, *Tan*, 28 Mayıs 1935.

¹⁹⁷ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 382-383.

¹⁹⁸ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 385, 391-392.

¹⁹⁹ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

Muasır demokrat devletler, milletlerin hayatında iktisadi amil olmak zorundadır. Çağdaş demokrasinin Mahmut Esat’a göre en fazla ıstırap yaratan boşluğu devletçiliğe yer verilmemiş olmasıdır. Zaten insanlar da bu eksikliğin sonucu olarak sağa veya sola kaçma eğilimi göstermektedir. Bunu önlemenin tek yolu, demokratik devletlerin, ferdiyetçiliğe ve demokrasinin siyasi anlamını koruduğu kadar, ekonomik ve toplumsal alanlarda da radikal bir şekilde faaliyet göstermesinden geçmektedir. Ancak Mahmut Esat bu görüşleri nedeniyle bireycilik ile devletçiliğin zıt kutuplar olarak algılanma tehlikesini önlemek amacıyla önemli bir not daha düşmektedir: “*Haydelberg Dariülfünunu âlim profesörü (Yelinek) ile beraber, derhal ilâve etmeliyim ki: Devletin camia iktisatçılığı hiçbir vakit ferdin faaliyetini ihmal etmemeli, ona engel olmamalıdır. ‘Nihayet fert devletin esiri değildir...’*”²⁰⁰.

20. Yeni Türkiye İktisat Mektebi ve Mesleki Temsil Sistemi

İzmir İktisat Kongresi’nde Mahmut Esat’ın ortaya attığı fikirlerden birisi “Yeni Türkiye İktisat Mektebi” adını verdiği bir sistemin uygulanması gerekliliğidir. Bu sisteme göre Türkiye’nin ekonomik yapılanmasını liberalizm, sosyalizm veya komünizm değil devletçilik belirleyecektir. Mahmut Esat, yeni ekonomik sistemi, “*Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerden hiç birine mensub değiliz. Ne (Bırakınız, geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz... Zikrettiğim mekteplerden hiç birine mensub olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz.*” sözleriyle ortaya koymaktadır²⁰¹. Yeni Türkiye İktisat Mektebi, ekonomik girişimlerin kısmen devlet kısmen de özel teşebbüs tarafından üstlenileceği bir sistem öngörmektedir. Böylelikle Mahmut Esat, 1930’lu yılların ekonomik ve siyasi koşullarında devletçi düşüncenin en belirgin savunucularından biri ve “ılımlı (mutedil) devletçilik” fikrinden bahseden ilk kişi olmuştur. Bu fikre göre devletçiliğe biri toplumsal diğeri ekonomik olmak üzere iki içerik eklenmelidir. Yüzmeye mecali olmayanları devlet korumalı (devletçiliğin toplumsal yönü); fertlerin ve toplumun yükselmesi için başarılması gereken iktisadi hareketleri devlet gerçekleştirmelidir (devletçiliğin ekonomik yönü). İlimli (mutedil) devletçilik ilkesi M. Kemal Atatürk tarafından *Medeni Bilgiler* kitabında aynen tanımlanmış, İsmet İnönü tarafından da parti programı içinde bu ilkeye açıkça yer verilmiştir²⁰².

Mutedil devletçilik ilkesinin taşıdığı anlamı, Mahmut Esat Bozkurt, *Hukuk Gazetesi*’ndeki bir yazısında şu şekilde ifade etmektedir: “*Türk Devrimi; vakıalarile tam ferdiyetçi ve liberal değildir. Tam ve kâmil manasile camiacı sociale dahi değildir. Türk devrimi benim anladığıma göre bu iki sistemi telif etmiştir. Onun kuvvet-i isabeti de buradadır. Çünkü medeniyetin, tarihin bugünkü yürüyüşüne uygundur. Bu yürüyüş ne tam camiacı Social ne de tam ferdiyetçi Individualistdir. Demek oluyor ki Türk İhtilali bakımından Önen, fertlere*

²⁰⁰ Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.

²⁰¹ Zeki Hafizoğulları, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Düşünsel Temelleri (İzmir İktisat Kongresi)”, *Uygulamacılar İçin Ceza Hukuku Sitesi*, s. 7; <http://www.baskent.edu.tr/~zekih/ogrenci/makale.htm>.

²⁰² Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930; Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 521, dn. 2556.

faaliyet sahası tanıyan devletçi bir Önen'dir. Buna daha ilmi bir tabirle İnterventioniste hukuk demek doğru olur. Yani bu hukuka göre: Devlet münhasıran fert için değildir; Liberalismede olduğu gibi.. Fert de münhasıran devletin malı değildir; Communismede olduğu gibi.. Türk İhtilali görüşünden, devlet icabında fert, fert de lüzumunda devlet içindir..."²⁰³.

İzmir İktisat Kongresi'nde Mahmut Esat ayrıca "mesleki temsil sistemi"nin kabul edilmesi için çabalamış ve bu düşüncesini Birinci TBMM'de savunmuş; buna karşın olumlu sonuç almayı başaramamıştır. Bir madde halinde Anayasaya konulması teklif edilen mesleki temsil sistemi parlamentoda tartışmalara neden olmuş ve oylama sonucunda reddedilmiştir²⁰⁴. Mahmut Esat'a göre bir memleketi en doğru temsil, onun ekonomisinde etkili olan çeşitli meslek mensuplarının ve iktisat zümrelerinin devletin en yüce makamının başında bulunmalarıyla ifade edilebilir. Diğer bir deyişle birey ancak topluma ve devlete yaptığı katkı oranında hak sahibi olmalıdır²⁰⁵.

Mahmut Esat teklifin reddi üzerine yazdığı bir yazısında mevcut demokrasi algısı değişinceye ve esaslı bir tadilat görünceye kadar bu teklifin belki Anayasada yer alamayacağını fakat yine anayasa hukukunun gayesi olan halkı temsil zorunluluğunun mesleki temsil sistemi ile hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesindedir²⁰⁶. Mahmut Esat yazısına devamlı fikirlerini şu şekilde gerekçelendirmektedir: "*Garbın en benam hukuk-ı esasiye müelliflerinden Bordo Darülfünunu Müderrisi (Leon Dögi) de aynı fikri derin bir görüş ve yüksek bir belagat ve hararetle müdafaa etmektedir. Türkiye'nin maddi ve manevi mukadderatında en büyük amil olan şübhe yok ki çiftçilerdir. Bunların Millet Meclisinde varlıklarıyla mütenasib bir surette temsilidir ki halk hükümetini ve ihtilalin yümlü semerelerini fiiliyatta tecelli ettirebilir. Nazarımızda Türkiye'nin manası iktisat zümreleriyle iktisatla izah olunabilir*"²⁰⁷.

Türkiye iktisat zümreleri ve memleketteki kıymetleri, Bozkurt'a göre, devletin umumi hayatındaki faaliyetleri ile mütenasip bir şekilde ve bir an önce Millet Meclisinde temsil olunmalıdır. Fakat çağın anayasa hukuku bu meseleyi çözebilmek için geçici iki çare bulmuştur. Bunlardan ilki iktisat zümrelerinin kooperatifler, sendikalar, dernekler vs. eliyle kuvvetle teşkilatlanması; ikincisi ise parlamentodaki siyasi partilerin iktisat unsurlarına mecliste az veya çok yer ayırmasıdır. Dolayısıyla meslek gruplarının örgütlenmesi Mahmut Esat'ın anayasacılık anlayışında önemli yer tutmaktadır. O, bu minvalde Cumhuriyet'in

²⁰³ Mahmut Esat Bozkurt, "Önen - Türk Devrimi Bakımından", *Hukuk Gazetesi*, 31 Mart 1935; Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 527.

²⁰⁴ 1920 yılında özel komisyonca hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tasarısı'nın 4. maddesini oluşturan ve "*Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkı tarafından meslekler mensupları temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşur*" şeklinde kaleme alınan ancak yasalaşmayan düzenleme üzerindeki tartışmalar için bkz. Zeki Çevik, *Millî Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkasına" Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 383-387.

²⁰⁵ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 257-266.

²⁰⁶ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 5", *Sada-yı Hak*, 29 Mayıs 1924.

²⁰⁷ Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 5", *Sada-yı Hak*, 29 Mayıs 1924.

geleceği olarak meslek örgütlenmelerini göstermekte ve mensubu olduğu Cumhuriyet Halk Fırkasının halkçılık ilkesinin gereği olan mesleki temsile dair eksikliklerini gidermesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmektedir: “...iktisadiyat ulemasından (*Layir Biyola*) ile hemfikir olarak diyeceğiz ki Türkiye iktisat zümrelerine bilhassa teşkilat lazımdır. Teşkilat mesai erbabının elinde o köprüdür ki geçit vermeyen uçurumları bununla aşabilirler. (*Şarl Jid*) in dediği gibi teşkilat hayatın faaliyetinin yarısıdır. Türkiye, milli devirlerini (halk cumhuriyeti) asrını ve asırlarını iktisat zümrelerinin hâkimiyeti günlerinde yaşayabilir”²⁰⁸.

Mahmut Esat, hayatı teşkilat ile açıkladığı gibi ekonomi ve hayatı da aynı paralelde algılamaktadır. Öyle ki onun hak tanımında “ekonominin” temel dayanak noktası olduğu görülmektedir. Nitekim geniş ve filozofik anlamda kendi kendini izah edemeyen ve ekonomi icaplarının bir ifadesi olan “hak”, insanlığın herhangi bir medeniyet çağında ve herhangi bir memlekette cari ekonomik sistemin formül halinde bir ifadesidir²⁰⁹.

Mahmut Esat’ın mesleki temsil sisteminde yer alan meslek grupları yalnız çiftçi ve köylülerden ibaret değildir. İzmir İktisat Kongresi’ne katılacak delegelerin seçimi, mesleki temsil sisteminde yer alacak gruplar açısından da bir fikir vermektedir. Kongreye her ilçeden sekiz delegenin katılması öngörülmüştür. Bu sekiz delege arasında üç çiftçi, bir tüccar, bir sanayici / sanatkâr, bir amele, bir şirket temsilcisi ve bir banka temsilcisi yer almıştır. Kongre çalışmalarında bu gruplar çiftçi, tüccar, sanayici ve amele olarak dörde indirilmiştir²¹⁰.

21. İşçi ve Köylü Hakları

Bozkurt’un gerek anayasacılığa bakış açısında gerekse ihtilal anlayışında ve milliyetçilik düşüncesinde işçi ve köylülerin en önemli yere sahip olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. M. Esat, Türk milletinin yüzde sekseninden fazlası köylü ve işçi olunca, köylü ve işçi haklarını düşünmenin, milliyetçi olduğunu söyleyen bir insanın ilk ödevi olduğu düşüncesindedir²¹¹. Türk köylü ve işçisini kadrosuna almayan bir sistem, Türk milliyetçiliği değil, Marks’ın da isabetli olarak değindiği gibi kuvvetli sınıfın sömürsü sistemidir²¹². Bu nedenle köylü ve işçi hakları meselesi, yalnız ve sade bir parti prensibi değil, bir anayasal meseledir²¹³.

İlk olarak belirtmek gerekir ki Türk İhtilalinde herkesten önce en büyük pay köylülerindir ve ihtilalin bu nedenle “Türk Köylü İhtilali” olarak adlandırılması da mümkündür²¹⁴. Mahmut Esat’ın kabul ettiği mesleki temsil sisteminde en büyük payı köylülere tanınması ilgi çekicidir. Zira bu sistem gereğince her sınıf yaptığı katkı oranında yönetimden pay almalıdır²¹⁵. Hayatı esas olarak bir ekonomi meselesi olarak ele aldığımızda “hayat = iş”

²⁰⁸ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 6”, *Sada-yı Hak*, 30 Mayıs 1924.

²⁰⁹ Bozkurt, “*Hukuku Düvel*”, s. 9.

²¹⁰ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 43.

²¹¹ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 6.

²¹² Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 9.

²¹³ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 22-23.

²¹⁴ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 26.

²¹⁵ Muammer Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, Gündoğan Basın Yayın, Ankara, 1990, s. 58.

sonucuna ulaşacağını düşünen M. Esat, hayatın faaliyetini gerçekleştiren iş olduğuna göre, köylü ve işçinin hayatın ve kıymetin yaratıcısı olduğunu, bu nedenle evvela bu kimselerin haklarının büyük olması gerektiğini savunmaktadır²¹⁶. CHF mensubu olmasının gerekçelerini açıkladığı Ödemiş konuşmasında, partinin, köylü lehine iktisadi yardım kuruluşları kurmasına bu nedenle ayrıca değinmektedir²¹⁷.

Mahmut Esat, kesin bir açıklıkla ifade etmemekle birlikte, Türkiye’de bir sınıf yapısının bulunduğu ve Türk işçisinin bu yapıda Türk tarihinin en mazlum çehresi olduğu kanaatinde. O dönemde Türkiye nüfusunun yüzde sekseninden fazlasını oluşturan emekçilerden, yani köylülerden ve işçilerden yana olanların ve onların parlamentoda temsil edilmesi gerektiğini savunanların “komünist” veya “sosyalist” yakıştırmasına maruz kalmasını eleştiren M. Esat, bu hakların kabulünden rahatsız olan zümrelerin kişisel yararları peşinde koştuğunu iddia etmektedir²¹⁸. Hâlbuki çağdaş demokrasi ancak işçi hakları ile tamamlanabilir ve garanti altına alınabilir²¹⁹. Sermayenin tamamen göz ardı edilmesi, onun payının görmezden gelinmesi mümkün olmamakla birlikte, işçileri sermayenin kölesi olarak görmek de demokrasi anlayışına aykırıdır. Bozkurt, dönemin Türkiye’sinde bir “işçi sorunu” bulunduğunu ifade ederek, işçi haklarının asgari anlamını, akşam evine dönen işçilerin karnını doyurabilmesinde, hastalandıklarında tedavi edilebilmesinde veya kazaya uğradıklarında sigortadan yararlanabilmesinde aramaktadır²²⁰. İş olanaklarından yoksun olanların, fakirlerin, düşkünlerin, işçi ve köylülerin sosyal ve mali durumları ile ilgilenmeyi, devlete düşen bir görev ve milliyetçiliğin bir koşulu saymaktadır²²¹.

Kanımızca M. Esat’ın Kemalizm doktrininin soyut yanını oluşturan “ulusçuluk” ve “demokrasi” anlayışı, “işçi ve köylü hakları” ile somut bir görünüme ulaşmaktadır. Kemalizmin iktisadi faaliyetlerde devletçi olduğunu her fırsatta dile getiren M. Esat, Atatürk’ten, İnönü’den ve CHF nizamnamesinden referans aldığı iş ve işçiye dair sözleri devletçilik politikasına örnek göstermektedir. Yine borç için hapis cezasının kaldırılmasını²²², toprak ve işçi kanunlarının çıkarılmasını, çiftçi borçlarının ödenmesini, tefecilik kanununun ihdasını işçi haklarını koruyan devletçilik politikasına bağlamaktadır²²³.

²¹⁶ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 23-24.

²¹⁷ “Cumhuriyet Halk Fırkasındanım. Çünkü, bu fırka çiftçi ve köylü fırkasıdır. Aşarı kaldırdı, askerliği bir buçuk seneye indirdi, yolları yapıyor, köylünün sırtındaki ezici kuvvetleri kaldırdı, mütemadiyen kredi açıyor, Ziraat Bankası, İş Bankası başta olmak üzere bugün yalnız Ödemiş’in içinde bulunan beş banka var. Hepsine güveniyoruz, hepsi çalışıyor. Hangi devirde, hangi idare içinde bu kadar iktisadi yardım müesseseleri kurulmuştur”. “Adliye Vekilimizin Mühim Nutku, M. Esat Bey Diyor Ki”, *Anadolu*, 18 Eylül 1930.

²¹⁸ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 6-7.

²¹⁹ Mahmut Esat, “Türk İşçilerinin Hakları”, *Anadolu*, 20 Ağustos 1931.

²²⁰ Mahmut Esat, “Türk İşçileri”, *Anadolu*, 14 Ağustos 1931.

²²¹ Mahmut Esat, “En Az Haklar I”, *Anadolu*, 23 Mart 1933; Mahmut Esat, “En Az Haklar II”, *Anadolu*, 24 Mart 1933.

²²² Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 18-21.

²²³ Mahmut Esat Bozkurt, “Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı”, *Tan*, 19 Haziran 1935.

Mahmut Esat’a göre ulusçuluk ve demokrasi, liberallik havalarını üfleye üfleye sokak köşelerinden safları avlamak değildir. İşe değer payını vermeyen siyasi kurumlar birer soyguncu çetesinden başka bir şey olamaz. Bu çirkin durumdan Türkiye’yi ancak Kemalizm prensipleri koruyabilir. Çünkü “*Yer, gök, ağaç, su, taş, toprak için değil; eğer anlayabildimse Kamalizm: Bir dili söyleyen, bir tarihe bağlı olan, bir kültürü yaşayan ve yaşatan, kara günleri, kara; ak günleri de hepsine birden ak olan bir ulusun, Türk ulusunun maddî, tinsel (manevi) bahtiyarlığı için ulusçudur. Ve bu: İşçinin ve işin payının ekonomsal bakımlardan hakça bir öleştirimini (tevziini) lüzumlu kılar. Bunun için ekonomsal işlere devletin karışması mutlak lazımdır. Ama bazıları, demokrasi bu kadar ileri gidemez diyeceklermiş! Onlar, Bizansın son günlerinde, Hıristiyanlığın üç esasında anlayamayan, boyuna kavga çıkaran, papazlar gibi başıra çağıra dursunlar! Hak ilerliyor ve yeniyor!*”²²⁴.

Komünizmin sonunun liberalizmin güçlenmesi ile değil işçi haklarına gereken değer tanınması ile geleceği görüşünde olan Mahmut Esat’a göre, komünizm sermayenin değil, sırtı pek karnı tok işçilerin elinde can verecektir. Bugünkü demokrasilerin tuttuğu en doğru yol, işçi haklarını sermaye ile uzlaştırmaktır ve komünizm de bu yol içinde teslim olacaktır²²⁵.

22. Sendikalaşma ve Örgütlenme Hakkı

Mesleki temsil sistemini katı şekilde savunan ancak parlamentoda kabulünü sağlamada muvaffak olamayan Mahmut Esat, bu sistemin gerek seçim gerek yönetim aşamasında önemli bir argümanını oluşturan teşkilatlanma yönüne ayrıca vurgu yapmaktadır. M. Esat’a göre, “*Karl Marks’ın Kapital adındaki ünlü eserinde, özetle burjuvalar, köylüleri nasıl devirdi ve devleti ellerine aldıysa, halk da ayaklanmalı, burjuvaları tepelemeli ve hemen hükümetin başına geçmelidir, deniliyor. Biz komünist olmadığımız için bu tür bir ihtilale hacet görmemekteyiz. Fakat halkçıyız ve halkın emeğini, devletin siyasetinin düzenleyicisi olarak kabul etmeyle, milli topluluk saltanatı ve idaresini kuracağımızı iddia ediyoruz... Bununla beraber halk örgütlenmesine çok önem vermek gerekir. Özellikle sendikalara... Bu örgütlenmedir ki, halkı günden güne yetiştirecek, onu koruyacaktır*”²²⁶.

M. Esat yalnız basındaki yazılarında değil, aynı zamanda anayasa görüşmeleri sırasında da loncaların canlandırılması, sendikaların, kooperatif şirketlerin ve çiftçi derneklerinin oluşturulması düşüncesini ısrarla savunmuştur. Bu savunuya örnekle, “*Meslek teşkilatı, mesela çiftçi dernekleri, amele, tüccar sendikaları ve ilah. vücuda getirilmedikçe ve bunlar haklarını müttahiden düşünerek istemedikçe, gerek harice, gerekse dahile karşı zayıf kalırlar. Ben teşkilatı hayatın yarısı olmak üzere telakki ediyorum*”²²⁷ demektedir. Böylece sömürüye olanak tanımayan bir düzenin kurulacağına, vatandaşlar arasında dayanışma duygusunun gelişeceğine ve halkın kendi geleceğini kurabileceğine işaret ettiği düşünülmektedir²²⁸.

²²⁴ Bozkurt, “Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı”, *Tan*, 19 Haziran 1935.

²²⁵ Mahmut Esat, “Türk İşçilerinin Hakları”, *Anadolu*, 20 Ağustos 1931.

²²⁶ Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, s. 81-84.

²²⁷ Uyar, “*Sol Milliyetçi*”, s. 44.

²²⁸ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 513.

Mahmut Esat örgütlenme hakkının etkin kullanılmasını yalnız emek sahipleri açısından değil, sermaye sınıfı için de gerekli görmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin özellikle kooperatiflere ihtiyacı olduğunu vurgulamakta, yüzyılın ekonomik savaşında bireysel girişimlerin toplu yabancı ekonomi dünyası karşısında başarısız olmaya mahkûm olduğuna dikkat çekmektedir.

Mahmut Esat'ın önerdiği Yeni Türkiye İktisat Mektebi modeli ve mesleki temsil sistemi, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul görmemiş ve uygulanmamıştır. Kongrede aksi yönde alınan liberal kararların ve M. Esat'ın iktisat amillerinin ve meslek gruplarının örgütlenmesi doğrultusundaki düşüncelerinin, onun İktisat Bakanlığı görevinden ayrılması sonucuna yol açtığı ifade edilmektedir²²⁹. Nitekim 1923 yılında İstanbul'da Bomonti bira fabrikası işçilerinin, işten çıkarılan arkadaşlarının yeniden işe alınmalarını sağlamak için başlattıkları greve destek veren M. Esat, hükümetin kendisinden yana tavır almadığı işçilerin isteklerinin kabul edilmesine önayak olmuştur²³⁰. Özgür sendikalardan yana hareket eden ve işçileri koruyacak bir Mesai (İş) Kanunu hazırlayan M. Esat'ın bu görüşlerinden dolayı istifa etmek zorunda bırakıldığı da ileri sürülmektedir²³¹.

23. Etnik Haklar ve Azınlık Hakları

Özellikle etnik kimlikler ve etnik haklar konusunda açıkça ve yazılı bir düşüncesine rastlayamadığımız Bozkurt'un "Türk" tanımına veya oluşturulmaya çabalanan "ulus" anlayışına ırk veya soy açısından yaklaşmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü M. Esat ırk açısından farklı olduğunu kabul ettiği grupları, Türk kültürünü benimsemeleri şartıyla kendi ifadesiyle "Öz Türk" saydığını belirtmektedir. Osmanlı saltanatı din ve ırk bakımından birçok milletlerden oluşmuştur: Rum, Ermeni, Yahudi, Gürcü, Kürt, Arnavut, Arap, Çerkes gibi. Türk İhtilali ise Türklüğü tek kimlik olarak kabul etmektedir²³².

M. Esat, kendi ifadesiyle Türk haklarından yararlanmak için Türklüğün çıkarlarını kendi çıkarları olarak görmenin ve Türk kültürünü samimiyetle benimsemenin gereğine inanmaktadır. Ona göre Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, Kürt vs. unsurlar kendilerini bu şekilde (mensup oldukları grubu ön plana çıkarmak suretiyle) tanımlayarak Öz Türkle kardeş olamaz²³³. Azınlıklar da gündelik yaşam dâhil Türkçe konuşmak ve Türk adlarını benimsemek durumundadır. Aksi halde ulusal birliğin tesisi mümkün değildir²³⁴. Bu düşünce aşırı Türkçü bir yaklaşımı hatıra getirirse de ırkçı olduğu ve örneğin nasyonal sosyalizmde olduğu gibi arî (üstün) ırk düşüncesine dayalı olduğu ifade edilemez. Nitekim kendisinin doğrudan bu yönde yazılı bir görüşü olmamakla birlikte, bir yazar M. Esat'ın ulusçuluk anlayışının birleştirici ve bütünleştirici bir anlam taşıdığına örnek olarak onun Kürtlerden

²²⁹ Uyar, "Sol Milliyetçi", s. 46.

²³⁰ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 247-248; Topal, *Ateşten Adam*, s. 113.

²³¹ Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1978, s. 46-47.

²³² Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 411.

²³³ Mahmut Esat, "Türk Hâkimiyeti 7", *Anadolu*, 4 Eylül 1931.

²³⁴ Halıcı, *Yeni Türkiye*, s. 59; Topal, *Ateşten Adam*, s. 148-149.

“Türk’ten başka bir şey olmayan” diye söz etmesini örnek göstermektedir²³⁵. Bozkurt, “Öz Türk olmayanların kölelikten başka hakkı yoktur” dediği Ödemiş konuşması üzerine *Hizmet Gazetesi*’nin “Mahmut Esat Bey, şu topraklardaki üç buçuk Türk’ü hâlâ öz ve üvey diye tasniplere tabi tutuyor” suçlamasına karşı “Türkiyelilerin hepsi öz Türk olduğuna göre, benim öz Türk tabirimden mustarip olmaya yer yoktur. Ben üvey çocuk lafını ağzıma almadım. Fakat benim öz Türk tabirimden rahatsız olanlar varsa, onların Türklüğü benimsemeleri, Türklüğe karşı bütün icaplarıyla canla başla bağlanmaları lazımdır. Türk olan öz Türk tabirinden rahatsız olmaz” sözleriyle karşılık vermektedir²³⁶. Sadece yazıda geçen ve Türkiyelilerin hepsini öz Türk olarak kabul eden görüşten hareketle, M. Esat’ın, dönemin konjonktür ve icaplarının doğal bir sonucu olarak etnik kökene dayalı bir milliyetçilik algısına sahip olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Bu yazıda olduğu gibi birçok yazısında M. Esat “Türk” kelimesi yerine veya onunla birlikte “Türkiyeli” tabirini kullanmakta, Türkiyelileri topyekûn Türk olarak görmektedir. Bununla birlikte bu kabul ve görüşün istisnası olmadığı da söylenemez. Nitekim M. Esat’ın, eğer yanılmıyorsak, sadece bir yazısında bu kaidenin dışına çıkan bir cümleye yer verilmektedir: “Yalnız Lozan Antlaşması’nın müzakeresi sırasında Türk olmayan, fakat Türkiyeli bir büyük rütbeli ve nüfuzlu mason tanırım ki, bu memlekette kapitülasyonların kalması için propaganda yapmıştır”²³⁷.

M. Esat, azınlık haklarına da katı bir ulus devlet anlayışıyla yaklaşmaktadır: “Yahudiler, Rumlar, Ermeniler, şüphe yok ki kanun huzurunda bizimle eşittirler. Olabilirler. Ben açık söylemeyi çok severim. Yahudi, Yahudilik takip ettikçe, Yahudice konuştuğça, Rum, Rumluğtu takip ettikçe, Rumca konuştuğça, hatta Arnavut bile bu sevdadan vazgeçemedikçe, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, mekteplerinde harıl harıl milli kültürleriyle yetiştikçe, onları öz Türk kardeş saymazsam, umarım ki kendileri de beni mazur görürler. Çünkü ayrılık isteyen kendileridir. Azınlık hukuku diye bağırın bu zümrelere şüphe ile bakmak, benim Türklük hakkımdır. Hele yakın bir maziyi, onun acılarını hala unutamadımsa pek de haksız değiliz sanırım!.. Dinlerine karışmam; fakat benim, Yahudileri, Rumları, Ermenileri öz Türk sayabilmeliğim için, bunların Türklüğü, Türk tarihini, Türk kültürünü benimsemeleri lazımdır. Bunun ilk şartı Türkçe konuşmaya başlamak, çocuklarını Türk mekteplerinde yetiştirmektir”²³⁸. Örneğin devrim tarihi derslerini vermek üzere Ankara’dan İstanbul’a gittiği bir gün trende Roma Hukuku profesörü Mişon Ventura ile karşılaşan M. Esat, Ventura’nın Türkler ile Yahudiler arasında fark gözetildiği hususunda serzenişte bulunması üzerine; “Mişon adına sahip olduğunuz, zorunlu olmadıkça Türkçe konuşmadığınız ve Türk üniversitesinde senelerce profesörlük yaptığınız halde serzenişte bulunmanıza sebep ne?” diyerek azınlıklara karşı milliyetçi tepkisini açıkça ortaya koymaktadır²³⁹.

²³⁵ Zeki Arıkan, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Milli Mücadelede Kuşadası Cephesi ve Önderleri*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, 2007, s. 77.

²³⁶ Mahmut Esat Bozkurt, “Muhterem Muhalifler”, s. 102’den akt. Topal, *Ateşten Adam*, s. 147.

²³⁷ Mahmut Esat, “Masonluk Meselesi (2)”, *Anadolu*, 20 Ekim 1931.

²³⁸ Mahmut Esat Bozkurt, *Masonlar Dinleyiniz*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53-54.

²³⁹ Tepki milliyetçiliğinin “bilinçaltını” oluşturabileceğini düşündüğümüz olaylardan birini yine Mahmut Esat, “Azlıklar İş” yazısında şu şekilde anlatmaktadır: “İki üç sene önce Göztepe’de durak yerinde

Böylelikle M. Esat'ın kültürel haklar, azınlık hakları, anadil ve etnik köken konularında insanların seçim yapma hakkı bulunmadığını, ulus devlette bir arada yaşamının Türklüğü benimsemekten geçtiğini düşündüğü sonucuna varılabilir.

24. Kültürel Haklar ve Anadil

Çağcılar gibi Mahmut Esat Bozkurt'un da anadilde eğitim ve kültürel haklar üzerinde durmadığı, böylesi bir ihtiyaca gereksinim duymadığı, daha doğru bir ifadeyle, son tahlilde bu hakları geniş çapta ve ulusal düzeyde ele aldığı ifade edilebilir. Yine dönemin bir sonucu olarak etnik haklardan da ayrıca ve özellikle bahsedilme lüzumu duyulmadığı görülmektedir. Dil eğitimi ve anadilini kullanma hakkı Türk milleti genelinde ele alınmaktadır. M. Esat, Türk milletinin varlığını ve benliğini kaybetmemesinin asıl nedenini, bütün yabancı kültür istilasına rağmen direnen Türk dilinin salâbetinde (sağlamlık) aramaktadır. Dillerini kaybeden milletlerin hayatta kalması mümkün değildir²⁴⁰. Osmanlıca'nın Türkçe olmadığını ifade eden M. Esat'a göre, Türk milleti için çıkar yol; grameri, sentaksı, kelimeleri yepyeni bir Türkçe yazmak ve konuşmaktır²⁴¹.

Ülkede yaşayan vatandaşların düşünceleri birbirinden farklı olabilir, fakat M. Esat'a göre konuşulan dil mutlaka aynı olmalıdır. Ulusun birbirini anlaması ve birbirini hissedebilmesinin önkoşulunu aynı dili konuşmakta ve yazmakta bulan M. Esat, gerek hukuk dilinin gerekse ibadet dili ile gündelik dilin Türkçeleştirilmesi ve anlaşılır hale getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Buna hizmet edebilmek için günümüzde de kullanılan yasa, kamusal haklar, kamutay (meclis anlamında), saylav (mebus yerine), Sayıştay, Danıştay, Yargıtay gibi yeni hukuk terimlerini bizzat üretmiştir²⁴². Anadilde konuşma ve yazmaya üstü kapalı biçimde karşı çıkan M. Esat, azınlıklar dâhil ülkede yaşayan herkesin Türkçe konuşması ve yazmasını, Türkçe isimler almasını "ulusal birliğin" sağlanması için zorunlu görmektedir²⁴³.

Kanımızca Bozkurt ya etnik kökene dayalı bir milliyetçilik anlayışından uzak durmasının ya da dönemin şartları gereği etnik hakların bir sorun olarak üzerinde durulmamasının sonucu olsa gerek, konuşmalarında ve yazılarında etnik köken veya etnik haklar üzerinde bilhassa durmamaktadır. Örneğin, bulabildiğimiz kadarıyla, Kürt kelimesinin geçtiği nadir yazılarından birisinde yine etnik açıdan bir vurgu yapılmadığı fark edilmektedir: "Demir, (*Hindistan*)ın başşehri

---

*tramvay bekliyordum. Yanbaşımda genç Yahudi erkeklerle, kızlar sokak ortasında kahkahalarla konuşuyorlar. Tabii İspanyolca konuşuyorlar. Ve yine tabii bir şey anlamıyorum. Fakat. Sık sık geçen Türkçe kelimelerden Türkçe ile alay edildiğini sezmede zorluk çekmiyorum. Türk gençleri duvarlara yaftalar yapıştırmış: 'Vatandaş Türkçe konuş!' . Bunu birbirlerine Yahudi şivesile söylüyorlar. Ama ne şive?! İnsan kendini (Barslon)da yahut Filistinde sanacak!. Alay bu kadarla kalmıyor. Türkçe kelimeler Yahudi şivesile, herhangi bir tiyatro sahnesinde Musevi rolü yapan bir paskal konuşur halini alıyor". Mahmut Esat Bozkurt, "Azlıklar İş'i", *Son Posta*, 16 Şubat 1936.*

²⁴⁰ Mahmut Esat Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, Yeni Sabah Neşriyatı, İstanbul, 1943, s. 17.

²⁴¹ Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, s. 18.

²⁴² Şaduman Halıcı, "Mahmut Esat Bozkurt'un Ulusal Dil ve Kültür Anlayışı", *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57; Topal, *Ateşten Adam*, s. 148.

²⁴³ Mahmut Esat, "Herkes 'Öz Türküm!' Diyecek", *Anadolu*, 7 Ekim 1932.

(Delhi)yi (Sultan Mahmut)tan bunun için (Din ve ahlâkı zayıf düştüğü ve Tanrının eserlerini hakir gördüğü için) fethettiğini, şeriatı orada tatbik eylediğini, eyaletlerdeki (puta tapar)ların (tapınak) larını yıktığını bildiriyor... (Horasan)ı Kürt padişahlarından böyle kurtardığını anlatıyor”²⁴⁴.

25. Mahalli İdareler

Mahmut Esat’a göre yerel yönetimlerin merkezden yönetim karşısındaki özerkliği demokrasinin karakteri açısından önem taşımaktadır. Mahalli idarelerin ve devletin en küçük birimi köy olduğuna göre, öncelikle bu birimlerin belli bir özerkliğe kavuşması gerekir. Köyler ve nahiyeler kalkınmadan, gelişmeden devletin gelişmesi düşünülemez. Buna ilaveten idarenin en küçük birimleri bile devlete ait olan tüm kurumlardan eksiksiz faydalanmalıdır. Bu amaçla Mahmut Esat Bozkurt’un Adalet Bakanı olduğu dönemde çıkarılan Köy Kanunu ile köylere bir nevi muhtariyet (özerklik) tanınmış; bu muhtariyet ekonomi, finans, sosyal, idare ve adliye alanlarını kapsamıştır. Böylece eski idarelerde merkezi yönetimin köylü üzerinde felaket halini alan tahakkümü ortadan kaldırılmıştır²⁴⁵.

26. Düşünce Hürriyeti ve Basın Özgürlüğü

M. Esat basın özgürlüğünün ancak demokrasilerde mümkün olduğunu düşünmekte ve basın özgürlüğü ile istibdat rejimi arasında bir ters orantının varlığına işaret etmektedir. Nitekim Osmanlı’da Abdülhamit II, İtalya’da Mussolini, Almanya’da Hitler, İspanya’da Franco gazetelerin hürriyetini elinden almış ve üstüne üstlük basını kendilerini desteklemek zorunda bırakmışlardır. Bütün bu rejimlerin ortak yanı baskıcı olmalarıdır. İşte istibdatın en tehlikelisi de kanunla matbuatın ağzını tıkamaktır²⁴⁶.

Bozkurt’a göre söz ve yazı kanun çerçevesi içinde serbest olmalıdır. Her şey söylenebilir, her şey yazılabilir. Yeter ki söyleyen ve yazan, gerektiğinde kanun huzurunda hesap verebilsin. Hesap verilmezlik dışında bir sınır bulunmaması gerekir. Örneğin herhangi bir vatandaşın fikri CHF’nin kabul ettiği milliyetçilikten ileri veya geri olabilir. Bir başkası komünistlik, faşistlik veya nazilik yanlısı olabilir. Nitekim memleketin her yerinde bu fikirler yazılıp söylenmekte, kitapevlerinin vitrinlerinde sergilenmektedir²⁴⁷. O halde büyük tek partinin programına aykırı yayımlar, hatta taban tabana zıt yazılar veya beyanlar yasaklanmalı mıdır? Bu soruyu, M. Esat, kendi fikirlerinden dolayı aldığı eleştirileri de ekleyerek, “*Fakat hükümet ne yapsın? Bunları hep sustursun mu? O halde yazı hürriyeti nerede kalır?! Nihayet birinin komünistlikten, nazilikten, bilmem mahkemelerde yerli yer-siz farmasonluktan bahsetmesine ses çıkarılmıyor da mesela, yarın benim: ‘Ben Türküm, milletim, milliyetim Türktür. Varım yoğum ona feda olsun.’ demekliğim neden fırtınalar koparıyor?!’*”²⁴⁸ cümleleriyle karşı sorusunu yöneltmek suretiyle olumsuz yanıtlamaktadır.

²⁴⁴ Bozkurt, *Aksak Demir’in Devlet Politikası*, s. 22.

²⁴⁵ Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, s. 16-17.

²⁴⁶ Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 172-173.

²⁴⁷ Mahmut Esat Bozkurt, “Türklük Davası”, *Yeni Sabah*, 10 Temmuz 1943.

²⁴⁸ Mahmut Esat Bozkurt, “Türklük Davası”, *Yeni Sabah*, 10 Temmuz 1943.

27. Yargı Bağımsızlığı ve Özel Hayatın Gizliliği

Çok partili hayata geçiş denemeleri esnasında Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının gündeme getirdiği konulardan birisi, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt döneminde yargının bağımsızlığını kaybettiği endişesidir. Okyar'ın bazı gazetelere Türk adliyesinin istiklalinden kuşku duyduğuna yönelik demeç vermesi üzerine Bozkurt, bu iddiayı, büyük fedakârlık içinde çalışan Türk hâkimlerini rencide edecek sözler olarak nitelemekte ve yargı bağımsızlığının hem Anayasa ve kanunlarla hem de Türk hâkiminin yüksek şerefi ile teminat altına alındığını belirtmektedir. “*Fethi Bey emin olsun ki bir selam ile hüküm verilecek devirler çoktan geçmiştir*” diyen Mahmut Esat, Fethi Bey'in Paris Büyükelçisi olduğu dönemden örnek göstererek, Bozkurt-Lotus davasında Fransız kaptanın tevkif edilmesi üzerine Fethi Bey'in hükümete telgraf çekerek, kaptanın serbest bırakılması hususunda hâkime emir verilmesini istemesini yargı bağımsızlığı eleştirisine cevaben ileri sürmektedir²⁴⁹.

Mahmut Esat, dönemin koşullarında ilk sıralarda yer bulan bir gündem maddesi olmakla birlikte, özel hayatın gizliliği meselesinde ise kamuya açık olmayan ortamlarda yapılan görüşmelerin dokunulmaz olduğunu, koşulları gerçekleşmediği müddetçe yargı organları dâhil hiç kimsenin kişisel açıklamalara müdahale edemeyeceğini düşünmektedir. Bu bağlamda Abdülhamit II döneminde uygulandığını belirttiği gibi, insanın ne yaptığını, ne söylediğini, nerelerde kimlerle konuştuğunu takip eden bir hafiyelik sistemine şiddetle karşı çıkmaktadır. Avukat Nahit Hilmi Bey'in “*Mahmut Esat'ın beş yüz köpeği olduğunu, masonlara bunlarla hücum etmek istediğini*” yazması üzerine bu iddianın doğru olmadığını, bir an için doğru olduğu düşünülecek olsa bile bunların açıklanmasının hafiyelik olduğunu ifade etmektedir: “*Ben şununla böyle, bununla şöyle görüşmüş olabilirim. Hususi görüşmeleri takibe kimsenin hakkı yoktur. Devlet zabıtası bile buna bir hadde kadar salâhiyettardır*” demektedir²⁵⁰.

28. 1921 ve 1924 Anayasalarının Genel Karşılaştırması

Mahmut Esat, 1921 ve 1924 anayasalarının hazırlanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Onun 24 Anayasası hakkındaki düşünceleri, “Türkiye Halk Cumhuriyeti”nin mahiyetini açıkça göstermesi bakımından genel anlamda olumlu olmakla birlikte, hazırlık komisyonunda bulunduğu 21 Anayasası ile kıyaslandığında, bu ikincisinin (21 Anayasasının) ihtilale daha münasip olduğu fikrindedir. M. Esat 24 Anayasası'nı eleştirirken gerekçe olarak onun işleri hep sağdan

²⁴⁹ “Adliye Vekilimizin Mühim Nutku, M. Esat Bey Diyor Ki”, *Anadolu*, 18 Eylül 1930. Fethi Okyar ile M. Esat Bozkurt arasındaki tartışmalar yalnız yargı bağımsızlığıyla sınırlı kalmamıştır. Önemli gördüğümüz tartışmalardan biri M. Esat'ın, çıkarılmasını sağladığı İcra İflas Kanunu'na ilişkin Fethi Bey'in eleştirilerini yanıtlarken dünyanın hiçbir uygar ülkesinde olmadığını belirttiği “borç için hapis cezası” uygulanması gerektiği yönündeki düşünceyi gerilik olarak telakki etmesinden kaynaklanmıştır. Bu ve diğer tartışmaların ayrıntısı için bkz. Şaduman Halıcı, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 59, Ankara, 2004, s. 429 vd.

²⁵⁰ Mahmut Esat, “Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım”, *Anadolu*, 25 Ekim 1931.

gördüğünü, 21 Anayasasının hükümlerinden bazı fedakârlıklar yaptığını ileri sürmektedir. Buna göre Birinci Teşkilatı Esasiye’den yapılan fedakârlıkların yeniden düzenlenmesi halk inkılâbı için bir şereftir. Mahmut Esat, Fransız İhtilalinin en saf çehresi nasıl ki İnsan Hakları Beyannamesi ise, 21 Anayasası’nı da “Türk İhtilalinin en temiz ve saf çehresi” olarak nitelendirmektedir. Yeni Teşkilat-ı Esasiye (1924 Anayasası) bundan maalesef birtakım tadiller yapmıştır²⁵¹.

1924 Anayasası, 1921 Anayasası’na nazaran hangi konularda inkılâptan fedakârlık etmiştir? Mahmut Esat bu soruyu -şimdilik kaydını düşerek- en basitinden Birinci Teşkilat-ı Esasiye’nin kabul ettiği “*İdare usulü bizzat ve bilfiil milletin mukadderatını idare etmesi esasına müstennittir*” şeklindeki önemli hükmün, İkinci Teşkilatı Esasiye ile ortadan kaldırılmasının büyük bir hata olduğu şeklinde yanıtlamaktadır. Bu hükmün ilgası Cumhuriyet Halk Fırkasının parti programına da aykırıdır²⁵². Bunun dışında kalan ve yeni Teşkilatı Esasiye tarafından getirilen olumsuz düzenlemeleri “*Türkiye Hukuk-ı İhtilal Esasiyesi*” adlı eserinde genişçe açıklayacağını söyleyen Mahmut Esat -bilindiği kadarıyla- bu eseri kaleme alamadan vefat etmiştir.

II. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkındaki geniş ölçekli düşünceleri gün yüzüne çıkarmadığına göre, Bozkurt’un bu *esas kanunun* olumsuzluğuna yönelik fikirlerini ancak kısmen aktarmak mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda Mahmut Esat’ın parlamentoda yaptığı konuşmalara bakılacak olursa, onun 1924 Anayasası’nın hazırlanması aşamasında en fazla “Cumhurbaşkanına tanınan yetkilere” karşı çıktığı görülmektedir²⁵³. Mustafa Kemal tarafından önerilen, cumhurbaşkanına yasaları veto etme ve meclisi feshetme hakkı verilmesine yönelik düzenlemelere karşı Mahmut Esat ve Şükrü Saracoğlu tarafından şiddetli itirazlarda bulunduğu ifade edilmektedir. 1924 Anayasası’nı hazırlayan komisyonun başkanı Yunus Nadi’nin, dünyanın her yerinde fesih yetkisinin bulunduğu dair görüşüne karşılık M. Esat, “*Kim temin edebilir ki hükümet daima ve her vakit devrimcilerin elinde kalacaktır. Devrim tarihlerinin çok nankör, çok çileli, çok vefasız. Görüntüleri vardır. Her şeyi hesaba katmak, tedbirleri göz önünde tutmak lazımdır. Bugünün çoğunluğu yarının azınlığı olabilir. Bugün iktidarda bulunanlar gelecekte yerlerini terke mecbur kalabilirler. Devrim, her hangi bir günde çıkması muhtemel düşmanlarına eliyle satır veremez*” demektedir. Falih Rıfkı Atay’ın anlatımıyla, bir akşam Atatürk, ikna edeceği ümidiyle, fesih ve veto hakkına karşı çıkan Bozkurt ve Saracoğlu’nun odasına gelmesini istemiş, onlarla sabaha kadar tartışmış ve tartışma sonucunda itirazlara hak vererek teklifinden vazgeçtiğini açıklamıştır²⁵⁴.

²⁵¹ Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 12”, *Sada-yı Hak*, 6 Haziran 1924.

²⁵² Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 12”, *Sada-yı Hak*, 6 Haziran 1924.

²⁵³ Encümen teklifinin 25. maddesinde düzenlenen bu yetkiler, “*Meclis, kendiliğinden intihabatın teccidine karar verebileceği gibi, reisicumhur da hükümetin mütalâasını aldıktan sonra esbab-ı mecibesini meclise ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir*” biçiminde kaleme alınmıştır. Özbudun’a göre (1924 Anayasası, s. 38-39), Genel Kurul görüşmelerinde üzerinde en uzun durulan ve en ateşli tartışmalara neden olan madde budur ve söz alan milletvekillerinin çoğunluğunca şiddetle eleştirilmiştir. Bunların arasında M. Esat Bozkurt da yer almaktadır.

²⁵⁴ M. İskender Özturanlı, “Devrimci ve Atatürkçü Mahmut Esat Bozkurt”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30-31.

Sonuç

Mahmut Esat Bozkurt, Türk hukuk tarihinin özellikle Cumhuriyet sonrası dönemi üzerinde derin iz bırakan önemli bir hukuk adamıdır. Türk anayasa hukuku tarihi incelendiğinde Mahmut Esat'ın kitaplarda sıkça yer bulduğu söylenemese bile, sıkça değinilmeyen görüşleri savunduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Mahmut Esat'ın döneminin ve siyasi yaşamının bir getirisi olarak “milliyetçi ve yurtsever” kimliği herkesçe bilinmektedir. Bununla birlikte daha az bilinen bir niteliği olarak gerek Milli Mücadelede gerekse Cumhuriyetin ilanından sonra “sol” görüşleri ile dikkat çekmektedir. İttihat ve Terakki'nin sol kanadına mensup kişilerden birisi olan Mahmut Esat, anayasacılık ekseninde en önemli inceleme noktasını “Kemalizm” doktrinine yaptığı katkı ile ortaya koymaktadır. Öyle ki Mahmut Esat'ın milliyetçiliği de solculuğu da cumhuriyetçilik ve demokratlığı da Kemalizme dayanmakta ve nihayet kendisi tarafından Kemalizmle ilişkilendirilmektedir.

Osmanlı anayasal metinlerine bakış açısı olumlu olmakla birlikte, tam anlamıyla bir “devrimci” olan ve ulusların “ihtilal hakkı”nı dokunulmaz ve sınırlanmaz bir mutlak hak olarak gören Mahmut Esat, “irtica hakkı”nı ise hiçbir koşulda kabul etmeyerek ulus egemenliğine her türlü düşüncenin ötesinde önem atfetmektedir. İhtilal hakkı ileriye gitmek amacına müstenit olduğu ve dönemin en ileri memleketleri de Batı'da bulunduğu için Türk Devrimi zorunlu olarak Batılılaşmayı gerektirecektir. Bu anlamda Kemalizmin en önemli adımlarından biri, ulusu ileriye yani Batıya yöneltmesidir. Mahmut Esat “tarihin en büyük ihtilali” olarak değerlendirdiği Atatürk Devrimini, Mustafa Kemal'in aklının ürünü olarak görmekte, ulusça da benimsenen bu ihtilali başaran Kemalizmin en ileri ve üstün ideoloji olduğunu samimiyetle benimsemektedir.

Kemalizm ümmetten millete geçmekle üniter yapı ve ulus prensiplerine dayalı bir yönetim biçimi kabul etmiştir. Mahmut Esat'ın ulus devleti, çağcılıklarında da ekseriyetle görüleceği üzere, azınlık haklarına ve etnik haklara yer vermeyen, çoğunluk anlayışına dayalı, dilde ve kültürde birlik düşüncesine bağlı, katı bir “kültürel milliyetçilik” temelinde dayanmaktadır. Fakat ırk veya soy anlayışına dayalı bir “siyasi milliyetçilik” fikrine onun yazılarında ve söylemlerinde rastlanmamaktadır. Yine de onun, döneminin bir kısım entelektüellerince milliyetçilik algısında ifrata düştüğü kabul gören bir ülkü adamı olarak telakki edildiği gerçeğini de yadsımamak gerekir.

Mahmut Esat, günümüzdeki anlamıyla azınlık haklarını benimsemek zorunda olan oйдаşmacı demokrasi anlayışı ile örtüşmemekle birlikte, en azından halkın kendisini yönetmesine dayanan “plüralist demokrasi” düşüncesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle halkın egemenliği üzerindeki her türlü tahakkümü, baskıyı, kısıntıyı reddetmektedir. Halk egemenliği ne ölçüde fazla ise bir ülke o nispette ileridir ve gelişmiştir. Bundan dolayıdır ki Mahmut Esat, 24 Anayasası'na kıyasla, Türk Devriminin temiz yüzünü, daha demokratik olduğuna inandığı 21 Anayasası olarak görmektedir. Bu düşüncelerin doğal sonucu olarak onun demokrasiye aykırı gördüğü saltanat ve monarşi, bunların meşruti türü de dâhil olmak üzere irticayı simgelemekte; aristokrasi, kuvvetlerin sert ayrılığı ve parlamentarizm istibdat tehlikesi taşımakta; faşizm ve nasyonal sosyalizm ise diktatörlüğe dayandıkları için milletin siyasi hürriyetlerini yok saymaktadır.

Demokrasi ise kendisiyle yönetilmeyi kabul eden ülkelerde zorunlu olarak seçimlerin bulunması koşulunu arar ve seçim bir hak olduğu kadar aynı zamanda yurttaşlık ödevidir. Bununla birlikte ihtilal kurum ve kuralları yerleşinceye kadar Mahmut Esat, organize olmuş siyasi oluşumları yani muhalefet partilerini kabul etmemekte, bunları demokrasinin olmazsa olmaz şartı olarak değerlendirmemektedir. Demokraside önemli olanın, çok görüşlülük değil, kurumların yerli yerinde uygulanması; sözcüleri merkez ve yerel ilişkilerinin, mahalli idarelerin özerkliğinin, basın hürriyetinin, düşünce özgürlüğünün, yargı bağımsızlığının korunması ve geliştirilmesi olduğunu düşünmektedir. Hatta öyle ki bütün bunların tek parti eliyle hayata geçirilmesinde herhangi bir engel veya sakınca görülmemektedir.

Yeni Türkiye'nin yalnızca siyasi kaderinin ve toplumsal hayatının yenilenmesi yeterli değildir; Mahmut Esat'a göre ekonomik sistemin de yenilenmesi gerekir ve bunun için de yeni bir Türkiye İktisat Mektebi'ne ihtiyaç vardır. Kemalizm'in tüm dünyada modası geçmiş olan liberalizmi uygulaması mümkün olmadığına göre, onun, devlet sosyalizmini kabul etmesi ve ulusun hayatında iktisadi amil olarak fakat bireysel teşebbüsü de ihmal etmeyerek mutedil devletçilik ilkesini hayata geçirmesi şarttır. Bozkurt'un mutedil devletçiliği, işçi ve köylü haklarına diğer meslek gruplarından önce yer veren, sendikalaşmayı bir temel hak, dahası zaruret olarak değerlendiren, bu amaçla mesleki temsile kadar ulaşan bir ekonomi politikasıdır. Ona göre iktisadiyat ötelenerek siyasi hürriyetlere ulaşılamaz.

Mahmut Esat'ın iktisadi ve siyasi görüşü komünizmi ve Marksizm'i reddetmekle beraber, bu inkârın komünizme yönelik olumsuz bir değer yargısından değil, onun uygulanma olanaksızlığına ilişkin kesin bir kanaatten kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Marksizm'in yalnız teoride kalması sakıncası bulunduğu kanaatine varmasaydı, onun mutedil devletçilikten ötesini arayacağı herhalde basit bir değerlendirmeden fazlasını gerektirmeyecektir. Çünkü döneminin, Marksizm'i asıl kaynağından ve en ince detayına varana kadar inceleyen bir başka siyaset adamına rastlanmamaktadır.

Çalışmada incelenmeye çalışıldığı üzere Mahmut Esat Bozkurt'un anayasacılık perspektifinin sadece belirli bir siyasi veya anayasal doktrine dayandırılması ve bununla sınırlandırılması, onun görüşlerindeki farklılıkların ve belki gelgitlerin tam olarak yansıtılmaması anlamına gelecektir. Nitekim Kemalizm öğretisinin kurucusu olmasına rağmen Bozkurt'un zaman zaman -ve ekseriyetle de demokrasi noktasında- Atatürk'ün düşünceleriyle birebir örtüşmeyen, keza Cumhuriyet Halk Fırkasının ömrü boyunca üyesi olmakla birlikte çoğu kez partisinin ekonomi politikalarına tam manasıyla uygun düşmeyen bazı fikirleri savunduğu da görülmektedir. Bu nedenle kanaatimizce genel ve öz bir değerlendirme ile Mahmut Esat, “*devrimci, Kemalist, çağdaşlaşma yönüyle Batıcı, demokrat fakat otorite yanlısı, değişmez nitelikte olmamakla birlikte Cumhuriyetçi, kesin bir biçimde faşizm ve liberalizm karşıtı, devletçi, komünizme karşı olmasına rağmen açıkça Marks hayranı, solcu ve kültürel anlamıyla aşırı milliyetçi bir devlet adamı*” olarak tanımlanabilir.

Kaynakça

- “Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un 1926 Yılında Yazdığı Medeni Kanun Genel Gerekçesi (Esbabı Mucibe Lâyihası) Günümüz Türkçesi”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- “Adliye Vekilimizin Mühim Nutku, M. Esat Bey Diyor Ki”, *Anadolu*, 18 Eylül 1930.
- Aksoy, Muammer, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, Gündoğan Basın Yayın, Ankara, 1990.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, 2. Cilt, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Arı, Kemal, “Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği”, *-Ölümünün 50. Yılında- Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu (Bildiriler, Tartışmalar)*, Kuşadası, 21 Aralık 1993.
- Arıkan, Zeki, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Milli Mücadelede Kuşadası Cephesi ve Önderleri*, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, 2007.
- Arıkan, Zeki, “Mahmut Esat Bozkurt’a Göre Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Siyasal Anlamı”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Arsal, Sadri Maksudi, “İngiliz Amme Hukukunun İnkışafı Safhaları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 6, Sayı: 1, İstanbul, 1940.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Umumî Hukuk Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948.
- Atatürk ve Hukuk, 130. Yıl Armağanı*, Der. Ender Tiftikçi / Mehmet Tiftikçi, Yargıtay Yayınları No: 27, Ankara, 1999.
- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.
- Bilsel, Cemil, “5 İnkıçiteşrin ve Mahmut Esat Bozkurt”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Ankara, 1943.
- Bilsel, Cemil, “Heyecan, İnan ve İnkılâp Adamı Mahmut Esat”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944.
- Bozkurt, Gülnihal, “Mahmut Esat Bozkurt’un Laik Hukuka Geçiş Katkıları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, İzmir, 1995.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Aksak Demir’in Devlet Politikası*, Yeni Sabah Neşriyatı, İstanbul, 1943.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Atatürk”, *Ergenekon*, Yıl: 1, Sayı: 3, Ankara, 10 Ocak 1939.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1940.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Azlıklar İşi”, *Son Posta*, 16 Şubat 1936.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Devletlerarası Hak “Hukuku Düvel”*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1940 (“Hukuku Düvel”).
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Façistlik Yıkılacaktır”, *Anadolu*, 10 Şubat 1941.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “İngiltere Mutlaka Yenecektir”, *Anadolu*, 19 Eylül 1940.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Kamâlizmin İdeolojisi”, *Tan*, 24 Mayıs 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Kamâlizmin İdeolojisi 2”, *Tan*, 28 Mayıs 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Karl Marks ve Türkler”, *Tan*, 26 Temmuz 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Kemalist Demokrasi”, *Ulus*, 20 Mart 1939.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Masonlar Dinleyiniz!*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Önen - Türk Devrimi Bakımından”, *Hukuk Gazetesi*, 31 Mart 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Topyekûn Türkçülük”, *Yeni Sabah*, 23 Aralık 1943.
- Bozkurt, Mahmut Esat, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları (Eski Adliye Vekili Profesör Mahmut Esat Bozkurt Tarafından İzmir Halkevinde 25 Şubat 1939 ve sonra Konya ve Adana Halkevinde Verilen Konferans)*, İzmir Ticaret Basımevi Köy Neşriyatı, İzmir, 1939.

- Bozkurt, Mahmut Esat, “Türklük Davası”, *Yeni Sabah*, 10 Temmuz 1943.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı”, *Tan*, 19 Haziran 1935.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Vazife Duyguları İhmal Cezaları”, *Yeni Sabah*, 12 Temmuz 1943.
- Bozkurt, Mahmut Esat, “Yürekler Acısı”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944.
- Bozkurt Tekant, Gün, “Babam Mahmut Esat Bozkurt”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet, *Başlangıçtan Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- Çevik, Zeki, *Millî Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkasına” Geçiş (1918-1923)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, 1. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 1994.
- Dinel, Ali Agâh, “M. E. Bozkurt’un Tabutu Arkasından Giderken”, *Anadolu*, 27 Aralık 1943.
- Erim, Nihat, “Hatırasını Anarken Mahmut Esat Bozkurt”, *Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944.
- Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Türk Devrim Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- Gökçe, Orhan Rahmi, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Anadolu*, 25 Aralık 1943.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt: I, Ekin Yayınları, 2011.
- Hafizoğulları, Zeki, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Düşünsel Temelleri (İzmir İktisat Kongresi)”, *Uygulamacılar İçin Ceza Hukuku Sitesi*, <http://www.baskent.edu.tr/~zekih/ogrenci/makale.htm>.
- Hafizoğulları, Zeki / Özen, Muharrem, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, US-A Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Halıcı, Şaduman, “Mahmut Esat Bozkurt’un Ulusal Dil ve Kültür Anlayışı”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Halıcı, Şaduman, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 59, Ankara, 2004.
- Halıcı, Şaduman, *Yeni Türkiye Devleti’nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004 (*Yeni Türkiye*).
- İşıtman, Tarık Ziya, *Mahmut Esat Bozkurt: Hayatı ve Hatıraları 1892-1943*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944 (*Mahmut Esat Bozkurt*).
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Kantar, Baha, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3-4, Ankara, 1950.
- Kaya, Şükrü, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1943.
- Kili, Suna, “Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, İzmir, 1995.
- Mahmut Esad, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine: Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitül-*

lasyonların Hukuki Özellikleri, Çev. Ahmet Öylek, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Ankara, 2008 (*Osmanlı Kapitülasyonları*).

- Mahmut Esat, "Birlik Olacaktır", *Anadolu*, 19 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Birlik Bayrağı Altında", *Anadolu*, 13 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 1", *Anadolu*, 11 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", *Anadolu*, 12 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "En Az Haklar I", *Anadolu*, 23 Mart 1933.
 Mahmut Esat, "En Az Haklar II", *Anadolu*, 24 Mart 1933.
 Mahmut Esat, "Farmasonlar Dinleyiniz 3!..", *Vakit*, 24 Ekim 1931.
 Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım", *Anadolu*, 26 Ekim 1931.
 Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılımalıdır!..", *Anadolu*, 28 Ekim 1932.
 Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 7", *Anadolu'da Yeni Gün*, 2 Şubat 1923.
 Mahmut Esat, "Herkes 'Öz Türküm!' Diyecek", *Anadolu*, 7 Ekim 1932.
 Mahmut Esat, "İnkılabın Eksikleri", *Anadolu*, 26 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "İnkılap İçinde Muhalefet", *Anadolu*, 9 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Kemalizm 1", *Anadolu*, 3 Kasım 1932.
 Mahmut Esat, "Kemalizm 2", *Anadolu*, 4 Kasım 1932.
 Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü" *Anadolu*, 9 Ekim 1932.
 Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 3", *Anadolu*, 6 Ekim 1932.
 Mahmut Esat, "Masonluğun Afarozu", *Anadolu*, 13 Ekim 1931.
 Mahmut Esat, "Masonluk Meselesi (2)", *Anadolu*, 20 Ekim 1931.
 Mahmut Esat, "Memleketin İstirapları", *Halk Dostu*, 10 Aralık 1930.
 Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin İstirapları", *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1930.
 Mahmut Esat, "Muhalefetin Armağanları", *Anadolu*, 6 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Muhalefetlerin İçyüzü", *Anadolu*, 7 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 1", *Anadolu*, 19 Eylül 1932.
 Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 2", *Anadolu*, 20 Eylül 1932.
 Mahmut Esat, "Soyguncular Elinde Din", *Anadolu*, 16 Mart 1933.
 Mahmut Esat, "Türk Birliği", *Anadolu'da Yeni Gün*, 17 Mayıs 1921.
 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 5", *Anadolu*, 2 Eylül 1931.
 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 6", *Anadolu*, 3 Eylül 1931.
 Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 7", *Anadolu*, 4 Eylül 1931.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 1", *Saday-ı Hak*, 25 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 2", *Saday-ı Hak*, 26 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 3", *Saday-ı Hak*, 27 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 4", *Saday-ı Hak*, 28 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 5", *Saday-ı Hak*, 29 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 6", *Saday-ı Hak*, 30 Mayıs 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 7", *Saday-ı Hak*, 1 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 8", *Saday-ı Hak*, 2 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 9", *Saday-ı Hak*, 3 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 10", *Saday-ı Hak*, 4 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 11", *Saday-ı Hak*, 5 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 12", *Saday-ı Hak*, 6 Haziran 1924.
 Mahmut Esat, "Türk İşçileri", *Anadolu*, 14 Ağustos 1931.
 Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", *Anadolu*, 20 Ağustos 1931.

- Mahmut Esat, “Türkçe İbadet”, *Anadolu*, 20 Mart 1933.
- Mahmut Esat, “Yeni Türkiye’nin Mânası 7”, *Hâkimiyeti Milliye*, 31 Mayıs 1921.
- Mahmut Esat, “Yobazlar Elinde Din 2”, *Anadolu*, 6 Mart 1933.
- Mumcu, Ahmet, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 1-4, Ankara, 1995.
- Onar, Erdal / Kontacı, Ersoy, “Bakanların Bireysel Siyasal Sorumluluğuna Eleştirel Bir Bakış”, *Zabunoğlu Armağanı*, Ankara Üniversitesi Yayınları No: 316, Ankara, 2011 (“Bakanların Bireysel Siyasal Sorumluluğu”).
- Ökçün, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981.
- Özbudun, Ergun, *1924 Anayasası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.
- Özturanlı, M. İskender, “Devrimci ve Atatürkçü Mahmut Esat Bozkurt”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Sülker, Kemal, *100 Soruda Türkiye İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1978.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3, (31. VII. 1336 tarihli kırk birinci içtimadan 6. IX. 1336 tarihli altmışıncı içtimaa kadar), TBMM Zabıt Kalemi Müdürlüğü, Ankara, 1981.
- Tezcan, Durmuş, “Yurt Dışında İşlenen Suçlarda Türk Hukuku Bakımından Yabancı Ceza Kanununun Değeri Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 1, Ankara, 1984.
- Topal, Nail, *Ateşten Adam Ya Da Bozkurt*, Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Grubu Yayınları, İzmir, 2012 (*Ateşten Adam*).
- Tunçay, Mete, “Okuyuculara Mektup”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 99, Kolektif Yayınları, İstanbul, Mart 1992.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler - Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), Haz. İrfan Neziroğlu / Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Uyar, Hakkı, “Mahmut Esat Bozkurt ve Sol Düşünce”, *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892-1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008 (“Sol Düşünce”).
- Uyar, Hakkı, “*Sol Milliyetçi*” Bir Türk Aydını: *Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Buke Yayınları, İstanbul, 2000 (“*Sol Milliyetçi*”).
- Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1996.

